

BALZAC
AZ ELEGÁNS ÉLET FIZIOLÓGIÁJA

Fordította:
Balla Ignác

TARTALOM

Az elegáns élet fiziológiája

A comme il faut asszony

Divatos szavak

A párizsi bulvárok története és fiziológiája

A párizsi házasság filozófiája

Az elegáns élet fiziológiája

ELSŐ RÉSZ **Általános alapelvek**

Mens agit at molem.

(Vergilius)

Az ember szelleme megnyilatkozik abban,
hogy mint hordja a sétapálcáját.

ELSŐ FEJEZET

Prolegomena

A civilizáció három nagy osztályba sorozta az embereket... Természetesen igen könnyű dolog volna ezeket az osztályokat Charles Dupin úr sémája szerint festői színekkel is szemléltethetővé tenni. De mert a sarlatinizmus kirínia egy keresztény filozófiai munkából, mint amilyen ez is, inkább algebrával keverjük a festői színeket, és arra fogunk törekedni, hogy az elegáns élet legtitkosabb törvényeit úgy mondjuk el, hogy még ellenfeleink, a kitaposott cipőjű emberek is megérthessék. Az a három emberi csoport tehát, amelyet a modern élet megteremtett, a következő:

- emberek, akik dolgoznak;
- emberek, akik gondolkoznak;
- emberek, akik semmit sem csinálnak.

Ebből azután három életforma alakul ki, amelyek eléggé kiterjedtek ahhoz, hogy az egzisztenciáknak minden ágát magukba foglalják, kezdve a poétikus és kissé csavargószerű bohémság regényétől egészen az alkotmányos királyok egyforma és elaltató történetéig. Ezek az életformák:

- *a munkás élet;*
- *a művész élet;*
- *az elegáns élet.*

I. § *A munkás életről*

Hát bizony a munkás életnek nincs sok változata. Akinek tíz ujjával dolgoznia kell, az lemond az egyéni emberi életről. Az egyszerűen eszköz a cél érdekében. És minden emberbarátiaskodásunk mellett meg kell vallanunk: csak a munkáik eredményei terelik rájuk figyelmünket és csodálatunkat. Igen, az ember mindenütt csodálkozva áll meg néhány szabályosan rendezett kötömeg mellett, de ha eszébe jutnak azok, akik ezt emelték, csak szánalmat érez irántuk. Ha az építészre gondol, ó, akkor még bizonyos szellemi erőt is érez. De a munkások az ő szemében nem egyebek, mint bizonyos szerszámok, és nem is különbözteti meg őket valami túllontúl a lapátoktól, csákányoktól és taligáktól.

Igazságtalanság ez? Nem. Mint a gőzgépek, olyanok az emberek, mihelyt beosztották őket a munkászászlóaljakra, mindegyik egyforma és egyikben sincs többé egyéniség. Az ember mint dolgozó instrumentum ebben a tekintetben szociális nulla. Ha még annyi ilyen nullát állít is egymás mellé az ember, sohasem lesz belőlük jelentős summa, ha nincs előttük valami más számegegység.

A munkás, a kőműves, a katona, ugyanolyan részei a külsőleg egy és ugyanazon tömegnek, szeletei ugyanannak a körnek, ugyanazok a szerszámok, más fogantyúkkal. Naplementével lefekszenek és napkeltével fölkelnek. Egyiknek a kakaskukorékolás, a másiknak az éjjeli őréség jutott osztályrészéül. Az egyiknek a bőrnadrág, két rőfnyi kék szövet és a pár csizma, a másiknak a legelső rongyok, amikre rátalál. Valamennyien a legdurvább ételeket eszik. Agyagot dagasztani, vagy embert dagasztani, sarlózni vagy kardcsapásokat osztani, ez telik ki csak tőlük legjobb akaratuk mellett, bármint fordul is a világ. Maga a munka azonban örökké rejtélyként áll előttük, amelynek megfejtését, amíg csak meg nem halnak, hiába is keresik.

Igen, tudom: időről-időre akad olyan is, akinek szegényes életfeladata megjutalmazást lel abban a szerencsében, amit egy kis fapad nyújthat, amelyre le szabad ülnie kunyhója előtt, a poros orgonabokor mellett anélkül, hogy attól kellene tartania, hogy valami lakáj ráordít:

- Jó ember, hordja el magát, mi csak hétfőn osztogatunk alamizsnát.

Mindezeknek a nyomorúságosan tengődő embereknek az életcélja nem egyéb tehát, mint egy kis kenyér a ládafiában és az eleganciájuk egy kopott sifonér, amelyben pár rongy hever.

A kiskereskedő, a kisebb katonatiszt, a hivatalnok, ezek valamivel magasabbrendű típusai a munkásoknak; de az ő egzisztenciájuk is még eléggé világosan magán viseli a közönségesség bélyegét. Munka és megint munka, mindig csak ugyanaz a taposómalom; csak éppen itt kissé bonyolultabb a gépezet és az intelligenciának is, bár mindenesetre kissé siralmasan, szerepe jut.

A szabó? Nem, ezeknek az embereknek szemében a szabó igazán nem valami nagy művész; őelőttük mint siránkozó figura jelenik meg mindig, a kifizetetlen számlával fölfegyverkezten. Visszaélnék a fölgombolható kezelők intézményével; lelkiismeretfurdalásaik vannak, ha egyszer kielégítették valami szeszélyüket, mintha már ezzel ki is rabolták volna hitelezőiket; és egy kocsi - ez az ő szemükben rendes körülmények között egy nyomorúságos konfliktust jelent, a fészerből való kétfogatút pedig csak legföljebb a házasságuk megkötésének, vagy a... haláluknak napján.

És ha nem is szűkölködnek úgy, mint a napszámosok, hogy öreg napjaikra házikót szerezzenek és a legszükségesebb élelmet megtakarítsák, méh-életük reményei nem is terjednek sokkalta messzebbre ennél. Kis szobácska, nem is valami nagyon meleg, egy külvárosi utca negyedik emeletén, szerény tollas kalap és cérnakesztyű az asszonynak, szürke kürtőkalap és egy csésze feketekávé a férfinak, a neveltetés Saint-Denis-ben, vagy talán a tandíj a gyerekeknek, levestűs és petrezselyem hetenként kétszer: ez a végső életcéljuk.

Ők nem egészen nullák, de még nem is egész számegegységek. Talán tizedes törteknek lehetne nevezni e teremtéseket.

Ezen a békés területen az élet lezárul a nyugdíjjal, vagy valami szerény életjáradékkal; és az előkelőség nem más, mint: kirojtozott ablakfüggönyök, mennyezetes ágy és üvegbúrási lámpás.

Ha néhány fokkal magasabbra szállunk azon a létrán, amelyen a munkásság kapaszkodik fölfelé, és közben egyensúlyt igyekszik tartani, mint a hajósina egy nagy hajó árbocain: ott találjuk az orvost, a lelkeszt, az ügyvédet, a jegyzőt, a kis államhivatalnokot, a kereskedőt, az áruháztulajdonost, a falusi gavallért és így tovább. Ezek a dicséretre méltó személyiségek csodálatosan tökéletes gép-babák, akiknél a rugók, kapcsok, súlyok, kerekek, szóval az egész szerkezet gondosan simára csiszolt, rendben tartott és olajozott, úgy, hogy mozdulataikat a széppé öltöztetett külső alatt szabályosan viszik végbe. De ez az élet is még mindig csak a mozdulatok élete, amelyben a gondolatok éppenséggel nem szabadok, és nem is termékenyek. Ezeknek az uraknak nap-nap után bizonyos számú mozdulatot kell tenniük, amelyet napirendjük előír. Ez a napirend helyettesíti a felnőtteknél azt az órarendet, amely azelőtt, az iskolában, annyi bosszúságot szerzett nekik, és minden órában eszükbe juttatja, hogy rabszolgái egy józan társadalomnak, amely ezerszerre szeszélyesebb és hálátlanabb, mint bármilyen despota.

Amikor végre öregkorukban megpihenhetnének, akkor már a „fashion” érzéke teljesen kihalt belőlük, az előkelő élet ideje elmúlt számukra, és soha többé vissza nem jó. Ezért aztán az a kocsi is, amelyen sétakocsizásra indulnak, sárral befröcskölt hágcsojával meglehetősen szomorú alkalmatosság, és úgy döcög, mint valami régimódi orvos batárja. Ezekben a körökben

fölöttébb nagyra becsülik a kasmír-sált, ezeknek a férfiaknak feleségei nyakláncot és mindenféle csillogó díszet hordanak, de a fényűzésük mindig lelketlen és fáradtságosan összehordott marad. Lakásaikban minden fölöttébb „honett”. És a házaikban, az előszoba ajtaja előtt ott fekszik a lábtörölő, ezzel a felírással:

„Kéretik a lábat jól megtörölni.”

Ha a szociális élet eshetőségeinek summájában egyáltalán számítanak valamit - hát jó, ők jelentik az egységeket.

Ez osztály parvenüinek az életcéljuk: a bárói titulus és az eleganciájuk: egy öblös, jó rugójú fogat és egy páholy a Vigoperában.

De e ponton már meg is szűnik a munkás élet. A magasabb tisztviselő, a magasabb papi méltóságok viselője, a tábornok, a nagy földbirtokos, a miniszter és a komornyik,¹ meg a fejedelem már a semmittevők kategóriájába tartozik; és az ő birodalmuk *az elegáns élet*.

Ha eddig eljutottunk a társadalmi rend e szomorú osztályában, és ha filozófusok vagyunk, hát annyi undor fog el azokkal az előítéletekkel szemben, amelyek arra kényszerítik az embereket, miszerint egymás előtt elsurranjanak, úgy kerülvén egymást, mint a kígyók, hogy könnyíteni kell lelkünkön ezzel a kijelentéssel:

- Nem a saját multságomra teremtettem olyannak ezt a népet, amilyen, én csak olybá veszem, amilyen történetesen.

A társadalomnak, mint tömegnek, ez az osztályozása segíti elő az első axiómák fölállítását, amelyeket a következőkben lehet megszövegezni:

I.

A civilizálatlan és a civilizált életnek egyaránt végső célja a nyugalom.

II.

Az abszolút nyugalom hozza magával a spleen-t.

III.

Az elegáns élet, e fogalom tágabb jelentőségét véve alapul, a nyugalom megelevenítésének művészete.

IV.

Az, aki egyszer már megszokta a munkát, sohasem tudja az elegáns életet fölfogni.

V.

Utóirat. Hogy az ember „fashionable” legyen, abban a helyzetben kell lennie, hogy a nyugalmat élvezni tudja, anélkül, hogy valaha dolgozott volna.

Más szavakkal: főnyereményt kell csinálnia, milliomosnak vagy egy herceg fiának kell lennie, vagy valami szinekúrája legyen az illetőnek, vagy pedig értsen ahhoz, mint kell állásokat és méltóságokat egymásra halmozni.

---

¹ A komornyik olyan poggászféle az elegáns életben

2.§ *A művész-élet*

A művész: a kivétel. Az ő semmittevése munka, az ő munkája üdülés és felfrissülés. Lehet előkelő is, vagy hanyag, amint éppen jön. Kedve szerint veheti föl a dolgozó-kabátot, a munkás-zubbonyt vagy a frakkot, amelyet a világfi visel. Nem hajol meg a törvények előtt, ezt a többi emberre kényszeríti. Egyre megy, semmit sem tesz, vagy pedig éppen egy remekművet érlel agyában, anélkül, hogy bármit is tenne; hogy valami pálcával egy gebét irányít-e, vagy pedig gyeplőjével a bricska négy paripáját kormányozza; hogy a zsebében nincs huszonöt centimes, vagy pedig két kézzel szórja-e az aranyat: - ő mindig egy nagy gondolat megnyilvánulása, és ő uralkodik a társaságon.

Amikor M. Peel belépett Chateaubriand gróf szobájába, egy dolgozószobát látott maga előtt, amelynek minden darabja tölgyfából készült. A követ, aki harmincszoros milliomos volt, rögtön megérezte, hogy valamennyi angliai, még oly tömör ezüst- és aranybútor, *emellett* az egyszerűség mellett tökéletesen elvesztette jelentőségét.

A művész mindig és mindenben nagy. Megvan a saját külön eleganciája és külön, egyéni élete, mert őrajta minden: szellemi erejének és hírnevének reflexe. Ahány művész van, annyiféle élet van, amelyek új ideáktól vannak áthatva. Az ő életükön a „fashion”-nak nincs hatalma: ezek a fegyelmezetlen lelkek mindent saját ízlésük szerint módosítanak. Ha elfoglaltak egy pagodát, hát ezt is csak azért teszik, hogy azt saját felfogásuk szerint átalakíthassák. Ebből viszont egy olyan aforizma következik, amely egész Európára érvényes:

VI.

A művész úgy él, ahogy akar... vagy ahogyan éppen tud.

3.§ *Az elegáns életről*

Ha itt elmulasztanánk definiálni, hogy mi az előkelő élet, ez a fejtegetés valóban szegényes lenne. A fejtegetés definíció nélkül olyan, mint egy ezredes, akinek mindkét lábát amputálták: csak döcögni tud. Definálni pedig annyit jelent, mint egyszerűsíteni; jó, hát egyszerűsítsünk.

Definíciók

Az elegáns élet a külsőséges, a materiális élet tökéletesítése.

Vagy:

A tudomány, amely megtanít arra, hogy ne cselekedjünk úgy, amint mások cselekednek, holott látszólag mégis úgy cselekszünk, mint mások.

De talán még pontosabban meghatározhatnánk ilyesformán:

A grácia és az ízlés fejlődése mindenben, ami a miénk és ami körülöttünk van.

Vagy még egy kissé logikusabban:

A birtokunkból érdemet csinálni.

Mélyen tisztelt Emile de Girardin barátunk ezt így mondaná:

Noblesse minden dologban.

P. T. Smith pedig így:

Az elegáns élet az ipar megtermékenyítő princípiuma.

A pedagógus Jacotot ezt mondaná:

Az elegáns élet taglalása fölösleges, mert az már megtalálható a „Telemach”-ban is.

Ha Cousin-re hallgatunk, akkor már a műveltebb szférákban mozgunk:

„L'exercice de la raison, nécessairement accompagné de celui des sens, de l'imagination et du coeur, qui, se mêlant aux institutions primitives, aux illuminations immédiates de l'animalisme, va teignant la vie de ses couleurs.”²

Saint-Simon tana szerint:

Az előkelő élet a legnagyobb betegség, amely a szociális szervezetet kikezdheti, annál az alapelnél fogva, hogy: „Minden nagy vagyon: rablás.”

Chodruc³ úr szerint:

Az előkelő élet siralmas keveréke a frivolitásnak és a hiú fecsegésnek. Igen, ez így is van: az előkelő élethez nagyjában találunk mind e definíciók, amelyek a mi III. számú aforizmánknak parafrázisai. De amellett még sokkalta mélyebb problémát is foglalnak magukban, és hogy rendszerünkhöz, az egyszerűsítéshez, hívek maradjunk, kíséreljük meg e problémák kifejtését.

Csupa gazdag emberből álló nemzet nem egyéb, mint politikai utópia, amely sohasem valósulhat meg. A nemzet, szükségszerűleg, olyan emberekből alakul ki, akik termelnek és olyanokból, akik fogyasztanak. Hogyan van az, hogy aki vet, ültet, öntöz, arat, éppen annak jut a legkevesebb ennyivaló? Igen, ez az eredmény titok.

De elég könnyű leleplezni ezt a titkot, mindamelllett, hogy éppen elegenden vannak még, akik ebben a sors titokzatos akaratát látják. És e titok megfejtését talán csak később adjuk, amikor már elérkezünk annak az útnak végéhez, amelyet az emberiség eddig megtett. Itt csak - ha mindjárt ki is tesszük magunkat annak a veszedelemnek, hogy arisztokratának csúfolnak - nyíltan azt jelentjük ki, hogy az az ember, aki a társadalmi ranglétra legalsó fokán áll, éppen olyan kevésbé vonhatja felelősségre sorsáért az Istent, mint egy osztriga, létének célja és értelme miatt.

Ez a felvilágosítás, amely éppen olyan mértékben keresztényi, mint filozófiai természetű, kétségtelenül föltárja a helyzetet mindazok szemében, akik az alkotmányos államformák felett gondolkodni szoktak. És mivel mi nem másoknak vagyunk szószólói, máris nyugodtan tovább mehetünk.

Amíg csak társadalmi formák voltak, az állam természetesen és szükségszerűleg a viszontbiztosításnak egyik módozata volt, amelyet a gazdagok kötöttek egymás között a szegényekkel szemben. A belső harc, amely e testvéries osztozás következménye volt, minden intelligens emberben felgyújtotta a birtok után való vágyat, az emberi öntudatnak ezt a legegyszerűbb érzését. Mert abból a törekvésből, hogy ne tartozzanak a szenvedő és kínlódó osztályhoz, származott: a nemesség, az arisztokrácia, az osztálykülönbség, az udvaronc, a courtesane és így tovább.

De a láznak ez a neme, amely arra ösztökéli az embert, hogy mindenütt úgynevezett kapaszkodó létrafokokat lásson, és hogy bánkódjon, ha nem áll rajtuk elég magasan, természet-

---

² Kérem, nézzen csak utána a „Cours de l'histoire de la Philosophie” 44-ik oldalán, hogy ez a kifejezés „elegáns élet” nem fejt-e meg valóban ezt a talányt.

³ Chodruc-Duclos, akkori párizsi különc. Szeretett rongyokban járni és könyveket írt.

szerűleg az önzést és az önző érdekek kifejlődését is mérhetetlenül elősegítette és a hiúságig kényszerítette. És mert utóvégre a hiúság nem egyéb, mint annak művészete, hogy az ember hétköznapi is olyan legyen, mintha vasárnap volna, hát minden ember átérezte annak szükségességét, hogy valahogyan, ha csak mint erőpróbájának jelvényét is, valami olyan jelvényt viseljen, amely a mellette elhaladókat arról tájékoztatja, hogy a ranglétrának, amelynek tetején a királyok trónolnak, ő melyik fokán áll. Így lettek a címerek, uniformisok, kucsmák, a hosszú, csigákban leomló hajviseletek, a nemesek cipőinek vörös sarkai, a püspöki fővegek, a díszhelyek a templomokban, a rendjelek, szalagok, diadémek, hegyes orrú cipők, az impozáns hajdíszek magasabb hivatalnokoknál, a talárok, a hermelinszegésű köpenyek, a bíbor, a sarkantyú stb. stb. idővel, bizonyos mértékben, külső jelvények, amelyek azt mutatják, hogy milyen sok vagy milyen kevés időt engedhet magának nyugalomra az illető, hogy többé vagy kevésbé van-e joga szeszélyeit kielégíteni és hogy mennyi vagyont, gondolatot, méltóságot és hívt vagy hűbérest, avagy alattvalót mondhat magáénak. És így minden járókelő egyetlen tekintettel meg tudta különböztetni a semmittevőt a munkástól, a nullát a számtól.

Ekkor hirtelen jött a forradalom és hatalmas öklével fölmarkolta ezt az egész gardróbát, amelyet tizennégy évszázad hordott össze, leszorította értékét, mint a bankók árfolyamát, és így felidézte a legszerencsétlenebb sorsot, amely valaha rátört egy nemzetre. A munkásemberek nem akartak többé egymaguk dolgozni. Fejükbe vették, hogy a munkát és a jövedelmet egyformán meg kell osztaniuk azokkal a szerencsétlen gazdagokkal, akik nem értenek egyébhez, mint hogy semmittevésüket élvezzék. Az egész világ szemlélője volt ennek a harcnak, és láthatta, hogy ugyanazok, akik eddig a legnagyobb mértékben izgattak e rendszer mellett, később megvetették azt, veszedelmesnek, elviselhetetlennek, kényelmetlennek és lehetetlennek jelentették ki, mihelyt ők is munkásokból semmittevőkkel válhattak.

És valóban, ettől a pillanattól kezdve a társadalmi rend újból szilárdulni kezdett, ismét megkezdődtek a bárósítások, a nemesítések, az emberek ismét rendjelekkel díszítették fel magukat, és a kócsagtollakra várt a feladat, hogy közöljék a szegény néppel azt, amit azelőtt a heraldikai köriratok mondtak nekik: Vade retro, Satanas! ... Mars vissza, filiszter! ... Franciaország, ez az eminensen filozofikus ország, ez utolsó kísérletével kísérleti úton eljutott annak megismeréséig, hogy milyen jó, hasznos és biztos volt a régi rendszer, amely szerint a népek eddig berendezkedtek, és így, némileg a katonaság jóindulatú segítségével révén is, visszatértünk ehhez a szisztémához, amelynek alapján már a Szentháromság is a legnyomorúságosabb világba hegyeket és völgyeket, magas tölgyeket és alacsony cserjéket ültetett.

A könyörület ezernyolcszáznegyedik esztendejében éppen úgy, mint az MCXX. esztendőben, egyformán felismerték, hogy végtelenül kellemes egy férfinak és nőnek, embertársaira pillantva, így szólhatni:

„- Én fölöttetek állok, én elnyomlak titeket, én leigázlak benneteket, én uralkodom fölöttetek és kormányozlak titeket és - egyébként is mindenki látja, hogy fölöttetek állok, elnyomlak, leigázlak benneteket.” Mert az az ember, aki leigáz, aki uralkodik és kormányoz, másként beszél, eszik, jár, alszik, köhög, öltözködik, és másként is szórakozik, mint azok az emberek, akiket elnyomnak, leigáznak, protegálnak és akik fölött uralkodnak.

És így született meg az elegáns élet!...

És az elegáns élet újabb fényhez jutott, vadonatújban ragyogott, ösiesen és ifjan, büszkén és kihívóan, mindenkitől elismerten, megjavulva és megnövekedve és ismét joghoz és hatalomhoz jutottan, amit annak a csodálatosan morális, vallásos, monarchisztikus, irodalmi, alkotmá-

nyos és egoisztikus felkiáltásnak köszönhető, hogy: „- Én igazok le, én protegálok, én... és így tovább!”

Mert azok az elvek, melyek szerint a talentumos, hatalmas, és vagyonos emberek élnek, sohasem fognak hasonlítani azokhoz, amelyek a pórias emberiségre nézve érvényesek.

És senki sem akar pórias lenni.

Az elegáns élet íme: lényegileg a jó modor tudománya.

Azt hiszem tehát, hogy a kérdést ilyesformán elegendőképpen leegyszerűsítettem, és olyan szubtilisan állítottam fel, mintha csak Ravez gróf, a kamara elnöke, az alsóház elé terjesztette volna.

De tulajdonképpen melyik osztálynál kezdődik az elegáns élet? És még egy kérdés: valamennyi semmittevő tud-e élni az elegáns élet törvényei szerint?

Két aforizmat írok le itten, amelyek minden kétséget el fognak oszlatni, és mint ilyenek, kiinduló pontjai - kételkedni sem lehet ebben - a *fashionable* gondolkodásnak:

VII.

Az elegáns életben mint tökéletes emberi példány csak a Kentaur jöhet számításba, vagyis: az az ember, aki kocsiban ül.

VIII.

Nem elegendő gazdaggá lenni, vagy gazdagon születni, hogy elegáns életet élhessünk: külön *érzék* is kell ahhoz.

- Ne mutasd magad fejedelemnek - mondotta már előttünk Szólon -, ha nem tanultál meg fejedelemnek lenni.

MÁSODIK FEJEZET

Az elegáns élet érzékéről

Csak a haladás és fejlődés összes erőinek tökéletes együttműködése adhatja meg az elegáns élet érzékét. Mert így élni, ez a kifejezése mindazon vonatkozásnak és szükségletnek, amelyeket egy fiatal, de már eléggé erőteljes szervezet hozott újból létre. Ha tehát valami képet akarunk alkotni magunknak erről az érzékről, és azt akarjuk, hogy ezt az egész világ elfogadja, akkor szükséges, hogy legelsősorban az okozati összefüggést vizsgáljuk meg; azaz, hogy a forradalmi mozgalmakból mint virágzott ki az elegáns élet. Hiszen azelőtt semmi sem volt, amit ilyen névvel lehetett volna illetni.

Igen, ez így van. Valamikor a nemes ember a maga módja szerint élt, és mindig önmagának élő valaki volt. De az udvaroncok modora már ő közöttük is kijelölte a mi fashionable életünk útirányát a piros cipősarkos urakkal. Amellett az udvari modor közöttük csak Medici Katalin idejétől datálódik.

A franciák két olasz eredetű királynője volt az, akik Franciaországban a fényűzés raffinement-jét, a modor és mozdulatok gráciáját és az öltözködés minden pompáját otthonossá tették. A munkát, amelyet Katalin megkezdett, amikor az etikettet bevezette (erről az ő leveleiben is olvashatunk, amelyeket IX. Károlyhoz írt!) és a trónust intellektuális emberekkel vette körül, később a spanyol eredetű királynők folytatták; és ez a hatalom elég erős volt ahhoz, hogy a francia udvart az elegancia döntőbírájává és a hajdan való móroktól és törököktől származó előkelőség védőjévé avassa.

De mindezek mellett - egész XV. Lajos uralmáig - az udvari emberek és a nemes emberek között való különbség legföljebb csak a valamivel drágább ruhában, a többé vagy kevésbé kivágott cipőben, a bodros nyakfodrokban, a többé vagy kevésbé beparfümözött coiffure-ben és több vagy kevesebb új szóban jutott kifejezésre. Ez a kizárólag személyes jellegű fényűzés sohasem tökéletesedett úgy, hogy az egész életmódra kiterjedt volna. Százezer ecu, amit tékozlóan egyszerre elköltöttek egy kelengyéért, valami fölszerelésért, egy fogatért, elegendő volt azután az egész életre. Később azután már a falusi nemes egész bátran hanyagul és rosszul öltözködhetett, és amellett éppen úgy emeltethetett valami építészeti remekművet, amely még ma is csodálkozással tölt el bennünket, mint ahogyan éppen így kétségbeesésre is készített, a modern vagyon miatt - mialatt a gazdagon öltözött udvari ember alaposan zavarban volt, ha csak két hölgyet is kellett egyszerre vendégül fogadnia. Benvenuto Cellini egyetlen sótartójáért akkora árat fizettek, mint amennyi egy királyi váltságdíj, és mihelyt megvásárolták, olyan asztalra helyezték, amely körül nyers falócák álltak.

Ha az anyagi élettől az erkölcsi élet felé fordulunk: a nemes ember adósságokat csinálhatott, tivornyázhatott a kocsmákban, nem kellett sem írni, sem olvasni tudnia, neki szabad volt butaságokat mondania - ő mégis mindig csak nemes ember maradt. A hóhér és a törvény mégis csak különbséget tett közöttük és a Jacques Bonhomme-ok valamennyi példányai (a munkás emberek típusának e legsodáltramelettöbbjái) között: mert nekik egyszerűen csak lenyisszantották a fejüket, ahelyett, hogy fölakasztották volna őket. Azt lehetett volna mondani, hogy ők a civis romanusok Franciaországban; mert a többi *gaulois* formálisan csak rabszolga volt, és számba sem jött.

Ezt a tant annyira vallották és átérezték, hogy egy nemes asszony a cselédsége előtt öltözködött, mintha azok fából lettek volna; hogy az egyáltalában nem tette becsstelenné, ha *polgárok* pénzét egyszerűen ellopta (erről Barrière legutolsó művében, Tallard hercegnő szórakozásairól

is olvashatni); hogy Egmont grófnője nem akarta elhinni, hogy hűtlen volt férjéhez, amikor egy csavargót szeretett; és madame de Chaulnes azt vallotta, hogy: egy hercegnőnek a plebejusokkal szemben egyáltalán nincsen kora és Joly de Fleury úr így tehát egész logikusan cselekedett, amikor a húszmillió adófizetőt, az állam keretén belül, egyszerűen valami quantité negligeeable-nak tekintette.

Ma már a nemesekben, akár az 1804. esztendőből, akár az MCXX-től datálódhatnak, ebből nincsen semmi. A forradalom nem volt egyéb, mint kereszties hadjárat a kiváltságos osztályok ellen, és küldetése nem volt hiábavaló. Ha a pair-ek felsőháza: az öröklött előjogok ez utolsó roncsa nagybirtokos-oligarchiáról tanúskodik is - sohasem fog olyan arisztokráciát teremteni, amely minden más ellen heves jogokkal kikelhetne. De mindeme egészen jelentős javulásokkal szemben, amelyeken a szociális rend az 1789-i esztendő mozgalma révén keresztülment - az a szükségszerűen igazságtalan viszony, amely a vagyonok egyenlőtlenségét idézi elő, mindenkor kénytelen volt egyre újabb és újabb formákban jelentkezni. Nem kaptuk-e cserébe a nevetséges és elzüllött feudálisáért a pénz, a hatalom és a talentum háromszoros arisztokráciáját? Bármilyen jogosult is ez, mindamellert mégis mérhetetlen terhet ró a népre a bankok patriciátusa, a bürokratizmus és a közvélemény révén, amelyet a hírlapokból vagy a szószékekről irányítanak, talentumos embereknek ez ugródeszkáiról.

Ezért Franciaország, ha hazug politikai egyenlőségét el is dobta magától az alkotmányos monarchiához való visszatérésével, mégis csak általánosította a bajt: mert most a gazdagok demokráciája uralkodik.

És ismerjük csak el: a tizenharmadik század nagy harca különös és csodálatraméltó viszálykodása volt a harmadik és a felsőbb rendnek. A nép csak az ügyesebbek segítő ereje volt. Így azután még az ezernyolcszázharmincadik esztendő októberében is csak kétféle ember van: gazdag és szegény, olyan, aki kocsiiban jár és olyan, aki gyalogol; olyan, aki már megváltotta a jogát a semmittevéshez és olyan, aki csak most harcol érte. A társadalmi formák különbözők, de a szellemük ugyanaz maradt. Az emberek még most is az élet örömeit és a hatalmat annak a szerencsének köszönhetik, amely azelőtt a nemeseket megteremtette; hiszen a tehetség, a talentum éppen úgy a fizikai szervezet szerencséje, mint ahogy az öröklött vagyon a születés szerencséje.

A semmittevő mindig uralkodni fog a hozzá hasonlóknak felett; miután a dolgok lényege iránt érdeklődött és kifáradt ebben, kedvet érez ahhoz, hogy *játsszék az emberekkel*. Sőt még többet is: az, akinek egzisztenciája biztosítva van és azért tanulni, vizsgálódni, összehasonlítani tud, szóval a gazdag ember mindig saját intelligenciájának céljaira fogja felhasználni az ember lelkében lakozó hatalmi vágyat. Így azután az idő, a pénz és a tehetség háromszoros hatalma az uralom monopóliumát biztosítja számára. Mert az az ember, aki a gondolat fegyverével van felruházva, elnyomta a vaspáncélos címeres lovagot. A baj vesztett erejéből, amennyiben elterjedt és általánossá vált. Az intelligencia lett a mai műveltség gyújtópontja; és ez az a haladás, amelyet apáink vérével váltottunk meg.

Az arisztokrácia és a burzsoázia egyesíteni fogja erejét és hatásait: az egyik az elegancia, a jó ízlés, az államtudomány tradíciója lesz, a másik pedig a tudomány és művészet terén fog bámulatos hódításokról beszámolhatni. És akkor mind a kettő a nép élén fog állni, és a művelődés meg a világosság útján fogják továbbvezetni.

De a gondolatok, a hatalom és az ipar fejedelmei, akik ez új és tágabb kasztoakat alkotják, a régi idők nemeseinél nem kevésbé fognak legyőzhetetlen vágyat érezni azután, hogy hatalmuk méreteit nyilvánosan megcsodáltassák. A szociális egyéniség még ma is megerőlteti lángeszét, hogy világosan felismerhető megkülönböztetési jelvényeket találjon ki, amelyek az egyeseket

a tömegből kiemelik. Ez az érzés kétségtelenül a lélek ösztönszerű szükséglete, a szomjúságnak egyik neme; mert a vadembernek is vannak tarka tollai, tetováltatja magát, vannak díszesen faragott íjai, kaurijai, és üveggyöngyökért harcol. Nos, amint előrehaladt a tizenkilencedik század, melynek vezetője az embereknek az emberek által való kizsákmányolását az embereknek az intelligencia által való kizsákmányolásával kell helyettesíteni⁴ - a mi magasabb rendű kultúránk állandó térfoglalásának is alá kell vetnie magát e felsőbbrendű filozófiai gondolat befolyásának, és ezentúl sokkal kevesebb szerepe lesz az anyagnak, mint a léleknek.

Tegnap még a franciák, e gyöngé és degenerált nép, vértetetlenül és fegyver nélkül hadarta le egy holt vallás szertartását és egy hajdan való, régen megfakult dicsőség zászlait emelte a magasba. Ma pedig mindenki, aki a magasba törekszik, saját erejére támaszkodhat.

Most már azután a semmittevők nem lesznek többé bálványok, hanem igazi Istenek, és a mi vagyunk jelentősége attól fog függeni, hogy *mihez kezdünk vele*. A mi individuális műveltségünk bizonyítéka megtalálható lesz életünk egész megformálódásában. Mert a fejedelmeknek és népeknek végre tudatára kell ébredniük annak, hogy a túlon túl is világos és erőszakos jelvények még nem tudják helyettesíteni az igazi hatalmat. Ha ezt a szisztémát egy képpel akarom megvilágítani, akkor ezt kell mondanom: ma már nem három szobra áll Napóleonnak, amelyek császári pompában ábrázolják őt, hanem mindenütt egyszerű, zöld egyenruhájában láthatjuk, fején a háromszögletű csáköval, karjait mellén összefonva. Igazán poétikus és valóban igazi: csak a császári pompa cafrangjai *nélkül*. Amikor ellenségei ledöntötték ezekről az oszlopkokról, csak magasabbra emelték. A királyság külső jelvényei és ruhái nélkül Napóleon a végtelenségig nőtt meg; alakja átnyúlik a mérhetetlenbe; ő korának szimbóluma, a jövő gondolata. A hatalmas férfi mindig egyszerű és természetes.

Attól a pillanattól kezdve, hogy két fontnyi nemesi levél többé már nem jelent mindent és egy milliomos fürdőmester törvénytelen fiának és a tehetséges embernek ugyanolyan jogai vannak, mint egy gróf fiának, most már csak a *belső* értékeink alapján tehetünk különbséget egymás között. Így azután társadalmunkban a goromba osztálykülönbségeknek el kell tűnniük, és most már csak árnyalatok vannak; és az élet művészete, a modor eleganciája, az a bizonyos „*je ne sais quoi*”, ami a tökéletes nevelés gyümölcse, az egyetlen gát, az egyetlen barrière, ami a semmittevőt a munkásembertől elválasztja. Ha még egyáltalán van valami kiváltság, az

---

⁴ Ez a *metafizikai* terminológiája a „legutóbbi haladásnak”, amelyet az emberiség megtett, arra is szolgálhat, hogy a mai társadalom struktúráját feltárja, és megadja az okait ama jelenségeknek, amelyeket az individuális élet mutat. Mivel a munkásélet mindig az anyagnak az emberek által való kihasználását ábrázolja, vagy az emberek kihasználását ismét csak az emberek által, a *művész-élet* és az *elegáns élet* viszont alapelvül mindenkor az emberek kihasználását a gondolat által tekinti, így tehát ha e formulákat az emberi munkában kifejtett több vagy kevesebb értetemenre vonatkoztatjuk, könnyű megmagyarázni a vagyonok különbségét. Tényleg, a politikában éppen úgy, mint a pénzügyekben és a mechanikában az eredmény mindig az illető eszközök nagyságának felel meg, amelyekkel elérni óhajtjuk. Quod erat demonstrandum. Milliomosokká tesz-e ez a rendszer mindnyájunkat valamikor? Kötve hiszem. Jacotot úr sikerei mellett is téves az a hit, hogy minden intelligencia egyforma. Nem lehet az, bárha van hasonlatosság az erőkben, a gyakorlásban és a tökéletesedésben, ami azonban az orgánumban nem lelhető fel. Különösen a civilizált embereknél alig található két organizáció, amelyet homogéneknek lehetne nevezni. Ez a mérhetetlen fontosságú tény azt mutatja, hogy talán igaza volt Sternének, amikor a szülészkedés művészetét a világbölcsélet minden tudományánál és tanánál előbbre helyezte. Tehát mindig lesznek szegények és gazdagok, csak hogy, mert a magasabbrendű intelligenciák most a haladás útján vannak, a tömegek átlagos jóléte nagyobb lesz; amit a műveltség története a tizenhatodik század óta felmutathat, attól a pillanattól kezdve, amikor a gondolat diadalt aratott mindenekfölött, egy tény, ami Európában Bacon, Descartes és Bayle befolyásának tulajdonítható.

a morális felelősség és megfontoltság. Ez az oka azután, hogy most már a legtöbb ember olyan kiváló fontosságot tulajdonít a nevelésnek, a művelődésnek, a nyelv tisztaságának, a testtartás gráciájának, a ruhaviselés többé vagy kevésbé biztos formáinak, a lakás finom berendezésének, szóval az egyéni élet egész tökéletesedésének. Hát nem nyomjuk-e rá szokásainknak, erkölcsünknek, gondolatainknak bélyegét mindenre, ami a miénk és ami körülöttünk van?

- Beszélj, menj sétálni, öltözködj fel, és én megmondom, ki vagy! - ez az a közmondás, amely helyettesíti azt a régít, amely az udvari életnek kifejezése, a nemesi kiváltságoknak következménye volt. Ma már az olyan egzisztencia, mint amilyen Richelieu marsallé volt, lehetetlen. Egy francia pair, sőt egy fejedelem is, ha nem ügyel minden tetteire, megkockáztatja azt, hogy sokkal mélyebbre süllyed, mint az az ember, aki csak száz garas adót fizet. Mert ma már senkinek sem szabad arcátlannak vagy durvának és aljasnak lennie. Mindezeket a dolgokat a gondolatok hozták létre, és ezért egyre finomabbak, tisztábbak és nagyobb jelentőségűek lettek életünk összes részletei és körülményei.

Ez ama szelíd lejtőjű, de mégis csak lankás síkság, amelyen a forradalom kereszténysége a hűbérrendszer sokisten-imádását ledöntötte; ez a képe annak, hogy az őszinte érzés a hatalom minden külső és változó jelvényeit mint hatotta át. És most ismét visszajutottunk ahhoz a ponthoz, ahonnan kiindultunk: ott vagyunk a csodálatnál, az aranyborjú imádásánál. Csakhogy a bálványkép most beszél, jár, gondolkodik, szóval: óriás lett. És a derék filiszter, Jacques Bonhomme hosszú időre kikapcsolódott Franciaország életéből. A csöcselék forradalma ma már lehetetlenség. Ha néhány király talán még ott is hagyja a fejét, ez már az intelligencia hideg megvetésének lesz a következménye, aminthogy Franciaországban is így történt.

Hogy valaki életének értékét az eleganciával emelje, ahhoz már nem elég többé az, hogy nemesi származású legyen, vagy hogy a főnyereményt megüsse az *emberek* állította lottón, sorsjátékon: ahhoz még külön tehetség is kell, mégpedig az a meghatározhatatlan képesség, amit talán az *idegek szellemének* lehetne nevezni. Ez az erő tesz mindig képessé bennünket arra, hogy az igazán szép és valóban jó dolgokat felismerjük, kiválogatni tudjuk; azokat a dolgokat, amelyek összhangban állnak arcvonásainkkal és végzetünkkel. Ez a kifejezője ama tökéletes tapintatosságnak, amelynek állandó gyakorlása tanít meg bennünket egyedül arra, hogy a fontos vonatkozásokat felismerjük, ez segít bennünket tetteink következményeinek előre való meglátásában, a dolgok horderejének és igazi helyének megítélésében, a szavak, a gondolatok, ideák, személyiségek felismerésében. Hogy röviden összefoglaljuk:

Az előkelő élet princípiuma különös, fejlett, magasabbrendű érzék a rend és a harmónia iránt, amely arra hivatott, hogy minden dolgot költőivé tegyen. És ezért álljon itt ez az aforizma:

IX.

Az ember a gazdagságra szert tehet; az elegancia vele születik.

Erre az alapra támaszkodva, erről a magaslatról nézve, az ilyen élet többé már nem egyszerű tűnő gyönyörködés, nem üres szó, amelyet a gondolkodó ember megvet, mint azt a hírlapot, amit már átolvasott és félredobott. Sőt ellenkezőleg: az elegáns élet szigorúan a szociális rend felismerésének alapjára épült. Hiszen ez az esszenciája minden finom szervezetű ember erkölcsének és szokásának, aki ért ahhoz, hogy mint kell a vagyont élvezni és akinek a nép megbocsátja elsőbbségi rangját, mert hálás neki azokért a jótéteményekért, amelyeket világító szelleme szór széjjel. Az elegáns élet a kifejezője minden haladásnak, amelyről egy ország beszámolhat, mert hiszen a fényűzés minden válfaját magába foglalja.

És végül, ha már a tökéletesedésnek ilyen jelvényévé vált: nem kell-e minden embernek óhajtania, hogy (mindig csak az előkelő életről van szó) minden részletében tanulmányozhassa és titkának nyitjára juthasson?

Így hát nem is közömbös ügy, hogy a divat tűnő szabályait megvetik-e vagy követik; mert: mens moem agitat. Az ember szellemére következtetni lehet abból, hogy mint hordja a sétapálcáját. A régi eszközök az osztályok megkülönböztetésére ma már közönségesek és lealacsonyítók lettek, és elpusztulnak közönséges voltukban; de van egy hatalom, amely elég erős ahhoz, hogy újakat teremtsen és ez a nyilvánosság, a *közvélemény*. Nos, a divat sohasem volt egyéb, mint: közvélemény a kosztümök, az öltözködés dolgában. Minthogy pedig a kosztüm volt valamennyi szimbólum között a legerősebb, így a forradalom ügye a divatnak is ügye volt, harc a selyem és a posztó között. De ma már a *divat* nem terjed ki egyedül az egyéni öltözködés fényűzésére. Anyagi létünk minden dolga - minthogy az általános haladásnak objektumai voltak - végtelen változáson ment át és fejlődött. Nincsen többé egyetlen olyan szükségletünk sem, amelynek ne volna szerepe az életben; és állati lényünknek ezerszeres vonatkozásai vannak az emberi tudományok egyetemességével. Egyébként, minthogy a divat diktálja az elegancia törvényeit, minden művészetet is magába foglal. Éppen úgy alapja a közös, nagy alkotásoknak, mint az egyesek munkájának. Avagy talán nem nyomja-e bélyegét egyértelmű helyeslés alapján minden új találmányra, minden új felfedezésre, amely az emberi jólétet előmozdíthatja? Avagy nem ő adja-e meg a jutalmat - ha egyébként nem is mindenkor jövedelmező jutalmat - a zseni érdemeinek, minden tekintetben? A haladást örömmel veszi át, megjelöli erejét, és a mozgalomnak élére áll. A divat csinálja a forradalmakat a zenében, irodalomban, a képzőművészetben és az építőművészetben. Az elegáns életről szóló értekezés tehát összefoglalása minden megváltoztathatatlan princípiumnak, amelyek gondolataink kifejezését az élet külsőségeiben is megjelölik: így tehát bizonyos mértékben a dolgok metafizikája is.

HARMADIK FEJEZET

A fejtegetés terve

Pierrefond-ról jövök haza, ahol meglátogattam nagybátyámat. Gazdag ember, vannak lovai, csak éppen arról nincs fogalma, hogy mi a korrekt livrée, mi a groom, mi a bricska és még most is régimódi, rázós falusi hintójában utazgat.

- Ugyan kérem! - kiált föl egyszerre a mi tiszteletreméltó barátunk L. M., és pipáját a kandalót díszítő gipsz-Vénusz karjai közé dugja. - Ó Istenem, ha az emberiség mint tömeg szerepel, akkor népjogokról van szó; ha nemzetünk szerepel, államjogokról; ha saját érdekeink, polgári jogokról; ha viszálykodások és perpatvarok, akkor perrendtartásról és ha személyes szabadságunk szerepel, akkor a rendőri jogokról van szó. Ha kicsapongásainkról van szó, a büntető-törvények; ha kereskedelmünkről, kereskedői törvények; ha birtokainkról, a birtok-jogok; ha négereinkről, néger-törvények; ha erdeinkről, az erdő-törvények; ha a zászlaink alatt vitorlázó hajókról, a hajózási törvények szerepelnek; szóval minden szépen formákba van szorítva, kezdve az udvari gyásztól, a tömérdek könnytől, amelyet egy nagybácsinkért, egy királyért, egy unokatestvérért hullatnunk kell, egészen a katonai lovak életéig és menetelésének mikéntjéig.

- Nos tehát, mit akar ön ezzel mondani? - kérdezte E. de G., aki nem vette észre, hogy a mi tiszteletreméltó barátunk csak éppen lélegzetet vesz.

- Nos tehát - felelte -, amikor ezeket a törvényeket csinálták, Isten tudja miféle epizootia (ugyanis epidémiát akart mondani) tört rá a firkászokra, és valósággal elárasztottak bennünket törvényekkel. Az udvariasságnak, az ingyencségnek, a színháznak, a tiszteletreméltó személyiségeknek, az asszonyoknak, a kármentesítésnek, a földművelésnek, a közigazgatásnak, mindennek megvannak már a saját törvényei. És Saint Simon bölcs tana uralkodik e könyvek felett, mert azt állítják, hogy a kodifikáció (kérem olvassa csak Saint Simon saját külön kebel-lapját, az „Organisateur”-t) valami önmagában álló tudomány volna. Lehet azonban, hogy csak sajtóhiba ez, vagy a szedő tévedett, amikor a kéziratot nem tudta jól elolvasni, és „codification”-t szedett, amikor ott talán a cauda szóból eredő „caudificatinon” állt, a nyúlványok tana, ami végtére is egyre megy...

- Csak azt kérdem öntől - folytatta azután, és közben egyik hallgatóját kabátjának gombjánál tartotta fogva -, nem igazi csoda-e, hogy az elegáns élet még nem találta meg a maga törvényhozóját? E sok firkász és gondolkodó ember között? Ez a sok kézikönyv, amelyek az erdőkerülők, a polgármesterek és adófizetők számára készültek, nem unalmas irkafirkálások-e a divat lélektanához mérten? Nem volna-e mérhetetlen haszna amaz alapelvek megismer-tésének, amelyek az életet költőivé teszik? Ha a provinciákban, a vidéken a legtöbb uradal-munk, majorságunk, földbérletünk, birtokunk a valóságban csak kutyaól, ha az állatok, különösen a lovak, Franciaországban olyan bánásmódban részesülnek, amely egy keresztény néphez igazán nem méltó, ha a kényelem tudománya, a gyújtószerkezet, a rendes trágyázás, Lemare kávéfőző-gépe, az olcsó szőnyegek Párizstól hatvan mérföldnyi távolságban már ismeretlenek: ennek oka okvetlenül csak abban rejlik, hogy mi a kisbirtokosokat a modern tudományok iránt való legteljesebb tudatlanságban hagytuk felnőni. Az elegancia *mindenre* kiterjed. Törekedni pedig ama cél felé törekszik, hogy a nemzeteket gazdagabbá tegye azáltal, hogy beléjük neveli a luxus szükségleteit. Mert valóban, a legfontosabb axiómák egyike az, hogy:

X.

Minden szerzett vagyon nagysága, értéke azoktól a szükségletektől függ, amelyeket megszereztünk, azoktól az igényektől, amelyeket kielégítettünk.

Ez (természetesen még mindig az előkelő életről van szó) pittoreszk látszatot kölcsönöz egy országnak, és tökéletesíti a földművelést. Mert az a körültekintés, az a gondosság, amelyet a táplálkozásra, az állatok otthonára szentelünk, befolyással van a faj szépségére és termékeire. Jó, tessék csak egyszer szemügyre venni, hogy a behemótoknak milyen odúkban vannak a teheneik, a lovaik, az ürüik és a gyerekeik, és ön be fogja látni, hogy valamennyi könyv között, amelyet egyáltalán meg kell írni, az előkelőségről írott értekezés fogja a legemberbarátibb szolgálatokat tenni, és ez lesz a legnagyobb szellemi munka. Ha egy miniszter a zsebkendőjét és burnótszelencéjét XVIII. Lajos asztalán hagyta, ha a tükör, amely előtt egy előkelő fiatalember a vidéken, valami öreg embernél megborotválkozik, valósággal gutaütést okoz, és ha végre az ön nagybácsija még mindig ócska kabrioletében sétakocsikázik, hát mindennek oka abban rejlik, hogy nincs egyetlen klasszikus munkánk sem a *divatról*...

Tiszteletreméltó barátunk hosszasan és jól beszélt, a kifejezéseknek azzal a könnyedségével, amelyet csipős emberek fecsegésnek neveznek. Szavait azzal fejezte be:

- Az elegancia ad életet az egzisztenciának.

Ó, ebben a pillanatban általános hurrázás következett. És ezt az egyszerű beszéd váltotta ki. A bölcs E. de G. bebizonyította, hogy a megelevenedés, a dráma nem következhetne be attól az egyformaságtól, amit az elegancia egy ország lakóinak arcára nyom; összehasonlította Angliát Spanyolországgal, evégből jellemezte ezeket az országokat, és bebizonyította alapelveinek igazságát, amennyiben azokat lokális színekkel díszítette, amelyeket mindkét vidék szokásainak ismerete szolgálhatott számára.

Végezetül ezeket mondta:

- Uraim, valóságos gyermekmunka ezt a rést a tudományban, a tudománynak ezt a hiányát megmagyarázni. Ó Istenem! melyik öreg vagy ifjú ember volna elég bátor ahhoz, hogy ekkora felelősséget vállaljon magára? Hogy valaki az előkelő életnek fejtegetését megírja, olyan fanatikus nagyzási mániában kellene szenvednie, hogy annak méretei fel sem érhetők ésszel. Mert hiszen ez azt jelentené: hogy „csak” az a törekvése, hogy Párizs előkelő emberein uralkodni óhajt. Az elegáns emberek azonban egyre tapogatóznak, kísérleteznek, próbálkoznak, ha bizonytalanul is, és nem mindig sikerült nekik gracióznak lenniük.

Mivel pedig ebben a pillanatban a tea fashionable istennőjének már bőséges italáldozatot hoztunk, és így a szellemek már megvilágosodtak, felállt a „Divat” egyik legelőkelőbb⁵ szerkesztője, diadalmasan nézett munkatársaira és így szólt:

- Ez az ember egzisztál.

Általános kacagás fogadta ezt a kijelentést, de a csodálkozásnak ama bizonyos csöndje elég hamarosan beállott, amikor hozzátette:

- Brummel!... Brummel Boulogne-ban van, száműzték Angliából a sajnos, túlon túl is nagyszámú hitelezői miatt, akik megfélekeztek arról, hogy a *fashionnak* ez a patriarchája mennyit tett szülőhazájáért.

---

⁵ Az elegancia itt az öltözködésre vonatkozik.

Nos, most egyszerre egész egyszerű dolognak tetszett „Az elegáns élet fejtegetésének” megírása. És egyhangúlag elhatározott, mint valami nagy jótétemény, amellyel az emberiségnek tesznek szolgálatot, mint valami óriási lépés azon az úton, amely előbbre vezet. Bizonyára nem szükséges hozzáfűzni, hogy Brummelnek köszönhetjük azokat a filozófiai gondolatmeneteket, amelyeknek alapján a két előbbi fejezetben meghatározhattuk, hogy az elegáns élet milyen szorosan függ egybe az emberi társadalom fejlődésével és tökéletesedésével. Az angol fényűzés e halhatatlan létrehozójának igaz barátai már régóta - mi legalább azt reméljük - felismerhették e sorok között az ő mély életbölcseletét és világfelfogását, az ő gondolatainak eme, hacsak tökéletlen átírásában is.

Nehezünkre esne szavakat adni azoknak az érzéseknek, amelyek erőt vettek rajtunk, amikor a divatnak e fejedelmét láttuk: az öröm érzése volt ez, egyesülve a respektussal. Hogyan is kellene elkezdni, hogy ne harapjunk szimbolikusan az ajkunkba, amikor szemünk elé kerül az az ember, aki feltalálta a bútorok és mellények filozófiáját, és már azon az úton volt, hogy utolsó örökségül ránk hagyja a nadrágokról szóló axiómát éppen úgy, mint a gráciáról és a lovak fölkontározásáról szóló axiómát.

De hogyan is kezdjük, hogy ne legyünk rögtön áthatva a csodálattól IV. György király legintimebb barátja iránt, az iránt a fashionable ember iránt, aki törvényeket kényszerített Angliára és a walesi herceget az öltözködésben és a „confortabilismus”-ban⁶ olyan ízléshez juttatta, amely annyi jól öltözött tisztnek csinos előléptetést jelentett.⁷ Nem volt-e ő maga eleven bizonyítéka, példaképe annak a befolyásnak, amit a divat gyakorol? De amikor arra gondoltunk, hogy Brummel élete most, ebben a pillanatban, tele van keserűséggel és hogy Boulogne az ő számára Szent Ilona szigetének szikláit jelenti, minden érzésünk respektussal teli rajongásba olvadt át.

Láttuk őt, amikor éppen fölkelte ágyából. Hálókabátja magán viselte szerencsétlenségének bélyegét. De éppen azért, mert ilyen veretű volt, a legcsodálatosabb összhangban állt - már mint a hálókabát - a szobájának egyéb berendezésével. Brummel, öregén és szegényen, de még mindig Brummel volt. Csak elhájjasodása, amint ez IV. Györgynél is megtörtént, elrontotta egykori ideális alakjának szerencsés proporcióit és a dandyzmus existene ... parókát hordott! ... Ó Istenem, milyen rettenetes tanulság ez számunkra! ... Így találtuk Brummelt ... Nem volt-e ez olyan látvány, mintha Sheridant látnánk, amint holtrészezen kibotorkál a parlamentből, vagy amint poroszlók megragadják?

Brummel parókával! Napóleon mint kertész; Kant gyerekruhácskában; XVI. Lajos piros sapkával és X. Károly Cherbourgban - korunknak ez az öt valóban nagy, látványos drámája.

A nagy ember tökéletes udvariassággal fogadott bennünket. Szeretetre méltóságában most azon igyekezett, hogy elragadólag hasson reánk. Hízalgőn látszott hatni rá az, hogy a vezérséget az ő számára tartjuk fenn, de minden köszönete mellett is kijelentette: nem hiszi, hogy elegendő tehetsége volna ahhoz, hogy egy *ilyen* kényes hivatást be is tudjon tölteni.

---

⁶ Brummel látta el jó tanácsokkal IV. Györgyöt a ruháinak kiválogatásában, bútorainak és műkincseinek dolgában. A legbensőségesebb barátok voltak. IV. György azonban később ejtette Brummelt, állítólag azok miatt a túlságosan is familiáris szavak miatt, amelyeket a dandy IV. Györggyel szemben megengedett magának, amikor egy estében így szólt: „Wal ring the bell!” (Walesi, csöngess csak!) IV. György ekkor csöngetett is, és a belépő komornyikkal kidobatta a szerinte szemtelenkedő Brummelt.

⁷ Ha IV. György bárhol is jól öltözködő katonát látott, csak nagy ritkán mulasztotta el, hogy valamiképpen kitüntesse vagy előléptesse. A nem előkelően öltözködő embereket mindig nagyon rosszul fogadta.

- Szerencsére - mondta - velem van néhány jó barátom, a gentlemanek színe-java, akik szintén amiatt a kissé szabad szellem miatt, amellyel Londonban az előkelő életet felfogták, kénytelenek voltak Franciaországba menekülni. De tisztelet a lelki erőnek a szerencsétlenségben! - tette hozzá, mialatt kalapját megemelte és egy tekintetet vetett felénk, amelyben vidámság és gúny csillogott.

- Így tehát - mondta azután - ilyesformán itt afféle bizottságot alkothatunk, amelynek elég jó neve van és elegendő tapasztalata is van ahhoz, hogy a jövőben eldönthesse annak az életnek legnehezebb ügyeit is, amelyet a felületesség léhának és üresnek nevez; és ha azután az önök párizsi barátai elfogadják, vagy ha visszautasítják is a mi irányelveinket, hát ebből megtudjuk, hogy vállalkozásunk monumentális jellegű lesz.

Miután ezt kijelentette, teával kínált bennünket. Elfogadtuk. Egy angol nő, aki embonpoint-je mellett is elegáns volt, jött át közben a szomszédos szobából, hogy a teát felszolgálja nekünk. Ebből aztán láthattuk, hogy Brummelnek is, mint IV. Györgynek, megvan a maga Conyngham marquise-ja.⁸ Csak éppen a korona-ágak dolgában állott tehát királyi barátja mögött. Istenem! most már ambo pares, mind a kettő halott, vagy legalább is félig-meddig halott.

Első tanácskozásunk e déjeuner alatt folyt le, és az étrendre fordított gondosság azt bizonyította, hogy ami Brummel számára nyomort és ínséget jelentett, az Párizsban jó módnak is bevált volna.

A kérdés, amivel foglalkozunk, a lét vagy nem lét kérdése volt a mi egész vállalkozásunkra nézve.

Mert valóban, ha az elegáns élet helyes érzéke a többé vagy kevésbé szerencsés testi szervezet következménye, akkor az embereket, a mi szempontunkból, két osztályba kell sorolni: a poéták és a prózai emberek, az előkelők és a misera plebs, akiken azután nem is lehet segíteni. Így hát nem is volna többé már szükség az elegáns életről szóló értekezésre, mert az előbbiek már úgyis tudnak mindent, az utóbbiak - a többiek - pedig úgy sem tudják már megtanulni.

De mindenesetre, ez emlékezetes tanácskozás után keletkezett a következő, vigasztaló jellegű axióma:

XI.

Habár az előkelő életnek inkább bizonyos érzék, mint művészet az előfeltétele, mégis éppen úgy eredhet az ösztönökből, mint a nevelésből is.

- „Isten tudja! - kiáltott fel itt sir William Crad...k, Brummelnek hűségese társa - nyugtassa meg a »country gentleman«-ek, a kereskedők és bankárok aggódó rendjét is, hogy a főuraknak nem mindegyik gyermeke születik az előkelőség érzékével, azzal a bizonyos jó ízléssel, amely egymaga költői fényt ad az életnek. És mégis minden országban az arisztokrácia az, amely kitűnik modorával és valami egészen különös, figyelemreméltó, egységes életformájával. Ez pedig a neveléstől és a rendi szokásoktól van így. Már a bölcsőjüknél megkezdte befolyását az a harmonikus grácia, amely körülöttük uralkodik, előkelő anyák nevelik őket, akiknek szép beszéde és mozdulata mindenkor a tradíciókat őrzi meg, és így a nagy urak gyermekei már születésüktől fogva megismerkednek a mi tudományunk alaptörvényeivel, s természetüknek igazán makacs ellenállóképessége kell ahhoz, hogy a valóban szép dolgok állandó látása mellett is csökönyösek maradjanak ezzel szemben. Ezért aztán egy nép számára sincs utálatosabb látvány, mint egy nemes, aki mélyebbre süllyedt a burzsoáziánál is.

---

⁸ IV. György egyik legutolsó maitresse, Henry Conyngham felesége.

Ha intelligenciánk nem is egyforma, érzékeinknek, hajlandóságainknak mégis többé-kevésbé egyformáknak kell lenniük. Az intelligencia a benső tökéletesedésnek, lelki fejlődésnek következménye. Tehát: minél jobban kitágítjuk a formák birodalmának határait, annál nagyobb egyenlőség felé törekszünk. Például: az emberek lába sokkalta inkább hasonlít egymáshoz, mint az arca, mégpedig a végtagok bonctani konstrukciója miatt, amelyek egyenes vonalakat szolgáltatnak. Az előkelőséget pedig, ami az érzékbeli dolgok tökéletesedését mutatja, a nevelés útján mindenki számára elérhetővé kell tenni. Komoly stúdiumok alapján a meggazdagodott ember is elérheti azt, hogy éppen olyan jó cipőket és éppen olyan szép nadrágokat hordjon, mint mi magunk. Megtanulhatja azt is, hogy vagyont gráciával költse el. És így van ez minden más dologgal is.”

Brummel kissé összeráncolta homlokát. Megsejtettük, hogy rövidesen hallani fogjuk prófétai hangját, azt a hangot; amelyet azelőtt a gazdagok népe lesett, fülelt figyelmesen.

- Az axióma helyes - mondta -, és részben helyeslem a tisztelt előttem szólónak érvelését is. De én, a magam részéről, a legnagyobb mértékben ellene vagyok annak, hogy ledöntsük azt a gátat, amely az előkelő élet és a közönséges élet között emelkedik, és hogy ilyesformán a templomok kapuit az egész népnek megnyissuk.

- Nem! - kiáltott fel Brummel, és öklével az asztalra sújtott. - Nem, nem minden láb hivatott arra, hogy egyformán ugyanazon a módon hordjon rendes cipőt és jól vasalt nadrágot, nem uraim, nem! Nincsenek talán sánta, korcostagú emberek? Olyanok, akik világéletükben sohasem lesznek előkelő megjelenésűek? És nem volt-e már életünkben százezerszer is alkalmunk hirdetni ezt az alapelvet:

XII.

Nincs nagyobb különbség, mint a két ember között való különbség.

De azután végre mégis csak ezt mondta:

- Mivel pedig ama jóindulatú axiómát már valahogyan érvényre engedték jutni, amely az elegáns élet A-B-C. lövészeinek meghagyja azt a reményt, hogy a nevelés révén is részesülhetnek a kegyelemben, hát egyúttal állapítsuk meg azt is, hogy vannak kivételek is. Keressük tehát, amennyire ez csak lehetséges, a formuláikat.

Hosszas fáradozás után és sok tudással megvitatott tárgyalások után, felállítottuk tehát a következő axiómákat:

XIII.

Legalábbis le kellett tennie az érettségi vizsgát annak, aki elegáns életet akar élni.

XIV.

Az elegáns életből kizáratnak a szatócsok, tózsérek és gimnáziumi tanárok.

XV.

A fősvény maga az előkelő élet megtagadása.

XVI.

Egy bankár, aki negyven esztendő lett, anélkül, hogy csődöt mondott volna, az elegáns élet poklában van: látja a mennyországot, de sohasem szabad oda belépnie.

XVII.

Azok a teremtések, akik nem jönnek felettébb gyakran Párizsba, sohasem lehetnek igazán elegánsak.

XVIII.

Az udvariatlan ember a fashionable világában a bélpoklost jelenti.⁹

- Egyelőre elég! - kiáltotta közbe Brummel. - Ha most még csak egyetlenegy aforizmát is tesszünk hozzá, rögtön olyan lenne a dolog, mintha az „Általános elvek” tanaira akarnánk áttérni, márpedig ezeknek csak a mi értekezésünk második részének anyagát kell szolgáltatniuk.

Olyan kegyes volt azután, hogy ő maga írta körül e tudomány határvonalait, amennyiben munkánkat a következőképpen osztotta fel:

Ezt mondta:

- Ha gondosan megvizsgáljuk minden anyagi kifejezését a gondolatnak, ami éppen az előkelő életet alkotja, akkor önt éppen úgy, mint engemet, meg fogja lepni az a többé vagy kevésbé intimebb összefüggés, ami bizonyos dolgok és saját személyünk között fennáll. A szó, a járás, a modor, mind olyan aktus, amelyek közvetlenül az embertől származnak, és amelyek ilyenformán állandóan alá vannak rendelve az elegancia törvényeinek. A terített asztal, a szolgálószemélyzet, a lovak, a kocsik, a bútor, az, ahogyan a házukat vezetjük: mindez, hogy úgy mondjam, csak közvetve függ az egyéntől. Habár tehát a létnek e segédeszközei éppen úgy magukon viselik az előkelőség bélyegét, amelyet mi rányomunk mindenre, amivel érintkezésbe jutunk: mégis valamivel távolabb állónak látszanak a gondolatok trónusától és ezért aztán a mi új teóriánkban, amelyet az eleganciáról állítunk fel, csak a második helyet foglalhatják el. Hát nem természetes-e, hogy annak a nagy filozófiának, amely korunkat mozgatja, lecsapódása benne legyen abban a munkában, amely arra hivatott, hogy a minden *fashion* iránt közömbösek erkölcsére és szokására befolyással legyen? Egyezzünk meg tehát, állapodjunk meg tehát a következőben: minden olyan vonatkozásnak, amely közvetlenül az intelligenciára vezethető vissza, az első hely jut ebben az arisztokratikus enciklopédiában.

- És most - folytatta Brummel - mind emellett van mégis *egy* tény, ami minden más dolog felett uralkodik. Az ember felöltözik, még mielőtt valamit tesz, beszél, jár vagy eszik. Minden olyan tett, amely a divatnak alá van vetve, mint például a viselkedés, a beszélgetés módja és így tovább, mindig csak az öltözködésnek következménye, annak a ruhának, amely rajtunk van. Sterne, ez a bámulatraméltóan finom megfigyelő, nagyon szellemesen jelentette ki azt, hogy egy jól borotvált férfinak más gondolatai vannak, mint egy borotvátlan férfinak. Mi valamennyien alá vagyunk vetve öltözetünk befolyásának. Egy művész, társaságbeli ruhában, nem dolgozik többé. Egy asszony peignoirban vagy bál ruhában - többé már nem ugyanaz a nő; szinte azt lehetne mondani: már két különböző asszony!

Ezeknél a szavaknál felsóhajtott Brummel.

- „Saját modorunk is más reggel és más este - mondta azután. - IV. György, akinek barátsága olyan nagy megtiszteltetés volt számomra, egészen bizonyos, hogy nagyobb, jobb véleményel volt magáról a megkoronáztatásának napján, mint a következő napon. A ruha idézi elő tehát a legnagyobb változást, amit a társadalmi individuum tapasztalhat; behatóan, lény-

---

⁹ Mivel az udvariasság legprimitívebb törvényeinek ismerete elemi része a mi tudományunknak, így hát örömmel ragadjuk meg az alkalmat, hogy e helyen komplementumot mondjunk Gaultier abbénak, akinek az udvariasságról szóló munkáját a maga nemében legtökéletesebb műnek és az erkölcsről szóló csodálatraméltó fejtegetésnek kell tekintenünk. Ezt a kis könyvet J. Renourdnál lehet megvásárolni.

gében megváltoztatja az egzisztenciákat. Azt vélem tehát, hogy nem vétek a logika ellen, ha azt ajánlom önnek, hogy a következőképpen ossza be munkáját:

Ön munkájának csak második részében állapítja meg az előkelő élet általános törvényeit, a harmadikban pedig azokkal a dolgokkal kell foglalkoznia, amelyek közvetlen összefüggésben és vonatkozásban állnak magával az individuummal és csak azután térhet rá az öltözködésre. Azután, legalább én úgy gondolom, a munka negyedik része azoknak a dolgoknak szenteltetés, amelyek, amint már mondtam, közvetlenül az egyéniséggel függenek össze, és amelyeket én afféle segédeszközöknek nevezek.”

Meg kell bocsátanunk Brummel előszeretétét a ruhák iránt, mert hiszen ez volt az, amely számára a hírnevet e földön megszerezte. Lehet, hogy ez csak egy nagy ember tévedése, de nem volt bátorságunk vitára kelni vele emiatt és meggyőzni őt, ha mindjárt az a veszedelem fenyegetett is bennünket, hogy ezt a mi szemünkben szerencsésnek látszó rendszert az *elegantologisták* mindenfelé el is vetik. Elhatároztuk tehát, hogy Brummellel együtt fogunk tévedni.

A tárgyat tehát, amellyel a második részben fogunk foglalkozni, egyhangúlag, közösen határozta el „Az elegáns élet általános elvei” címmel a divatbarátoknak ez a parlamentje.

A harmadik részt, amely mindazokkal a dolgokkal fog foglalkozni, amelyek az egyéniséggel közvetlen összefüggésben állnak, egész sor fejezetre osztottuk.

Az első a toilette-tel foglalkozik, és annak minden egyes részletével. Az első paragrafus a férfiak öltözködésének szenteltetés, egy második paragrafus a nők toilette-jének. A harmadik legyen egy értekezés a parfümről, a fürdőkről és a coiffure-ről.

Az utána következő fejezet azután teljes teóriáját adja a testtartásnak, a viselkedésnek és a modornak.

Legjobb barátaim egyike, monsieur E. Sue, aki éppen olyan kiváló stílusának eleganciája és aperçuinek eredetisége révén, mint minden dologban megnyilvánuló tökéletes ízlése és életének csodálatraméltó harmóniája folytán - megígérte még nekünk, hogy egyéni nézeteit és felfogását külön fejezetben fogja megírni, amelynek címe ez lesz:

„Az arcátlanságról, vonatkozással az erkölchöz, valláshoz, a művészetekhez és az irodalomhoz.”

A tárgyalás később azután kissé hevesebb lett, amikor az utolsó két fejezetről volt szó. Arról akartunk határozni, hogy a modorról szóló fejezet a társalgásról szóló fejezet előtt álljon-e vagy sem.

Végre is Brummel fejezte be a vitát, rögtönzött beszédével, amelyet sajnos nem közölhetünk teljes terjedelmében. A következő szavakkal végezte beszédét:

- Uraim, ha Angliában volnánk, akkor természetesen a tetteknek a szavak előtt kellene helyet foglalniuk, mert az én honfitársaim rendszerint kissé hallgatók. De alkalmam volt észrevenni és megfigyelni, hogy Franciaországban kissé sokat beszélnek, *mielőtt* valamit tennének.

A negyedik résznek azután, amelyet a segédeszközöknek szentelünk, magába kell foglalnia mindazokat az alapelveket, amelyek szerint lakásainkat be kell rendeznünk, bútorait kiválogatnunk, asztalait megterítettünk, amelyek szerint a lovakkal, a személyzettel, a kocsikkal bánunk kell; végül aztán még egy kis fejtegetés következne „A fogadás művészetéről” (legyen az a városban, a falun vagy vidéken) és arról a művészetéről, hogy mint kell viselkednünk *másoknál*.

Így azután az egész anyagot minden oldalról tudományosan fogjuk fel, azt az anyagot, amely életünk minden pillanatát magában foglalja, amely minden tettünket irányítja, sőt még az álmunk funkcióira is befolyást gyakorol. Mert még az éjszaka csöndjében is uralkodik ez az érzéskomplexum.

MÁSODIK RÉSZ

Általános elvek

„Gondolja csak el, nagyságos asszonyom,
hogy van olyan tökéletesedés is,
amely felháborító.”

Monográfia az erényről.
(A szerző közre nem bocsátott műve.)

NEGYEDIK FEJEZET

Dogmák

Az egyház hét főbűnt ismer, és csak három égi erényt ismer el. Így tehát hét eshetőségünk van a lelkiismeretbeli furdalásokra, a remény és vigasztalás három forrásával szemben!

Micsoda szomorú egyenlet ez! $3 : 7 =$ az ember: X! Nem is akadhat emberi teremtés (anélkül, hogy Szent Terézt és Assisi Szent Ferencet kivételnek kellene tekintenünk), aki e szerencsétlen egyenlet következményei alól kivonhatná magát. És mégis, minden szigorúsága mellett is ez a dogma uralkodik az előkelő világon éppen úgy, mint a katolikus világon. Veszedelmes dolgokban még csak lehet engedményeket tenni, de a jó dolgokban csak egy és egyetlenegy az igazság.

Nos, ezekből az örök törvényekből egy axiómát vezethetünk le, amelynek igazságát a „Lelki szükséglet” minden kézikönyve is igazolhatja:

XIX.

Csak egy módja van annak, hogy mint tegyünk jót, de a gonosz tetteknek ezer a módja.

Az elegáns életnek tehát megvannak a főbűnei és három kardinális erényei. Igen, az előkelőség egy és eloszthatatlan, mint a szentháromság, mint a szabadság és mint az erény.

Ennek a felismeréséből származnak a mi legfontosabb általános aforizmáink.

XX.

Az előkelőség alapvető elve az egységesség.

XXI.

Nincs egységesség tisztaság nélkül, harmónia nélkül és *viszonylagos egyszerűség* nélkül.

De éppen olyan kevésbé az egyszerűség az, mint a harmónia és éppen olyan kevésbé a harmónia az, mint a tisztaság, ami az eleganciát megszüli. Ez csak e három alapvető erénynek valami titokzatos összhangzatából keletkezik. Ezt az összhangzatosságot mindenkor és tüstént előidézni: ez a természetüknél, születésüknél fogva kiválasztottaknak titka.

Mindig, valahányszor csak rossz ízlésű dolgokat közelebről megvizsgálunk, legyen az egy idegen valaki toilette-je, lakása, beszéde vagy modora, azt fogjuk mindenkor találni, hogy háromszoros egység törvényeinek valami többé vagy kevésbé tisztán érezhető megsértéséről van szó. A külsőséges élet a szervezési rendszernek valami módja, amely az embert éppen olyan egzaktul ábrázolja, mint ahogyan egy csiga színei a csigaházon meglátszanak. Az elegáns életben minden mint valami szorosán összeillő láncszemekkel kapcsolódik össze, az egyik dolog magával hozza a másikat. Ha Cuvier úr valamilyen állatnak homlokcsontját, orrcsontját vagy bárminő más csontját fedezi fel, nem tudja-e rögtön meghatározni, hogy mi volt az egész állat? Hogy, példának okáért, az antidiluviális korból való-e? Nem tudja-e rögtön osztályozni is az állatot, hogy vagy a hullók vagy az erszényesek, a húsevők vagy a növényevők közé tartozik-e? Még soha, sohasem tévedett ez az ember, lángesze feltárta számára az állati élet alaptörvényeit.

Éppen így az elegáns élet keretén belül egyetlen székből meg lehet állapítani az egész bútorzatot, amint hogy a ló is megérzi a sarkantyúból, hogy ki a lovasa. Bizonyos ruhadarabok felismerhetővé teszik a noblesse-nek és a jó ízlésnek bizonyos szféráit. Minden vagyonnak

megvan a maga alapja és a maga csúcspontja. Az előkelőség George Cuvier-jei sohasem kerülhetnek abba a veszedelembé, hogy téves ítéletet hoznak. Pontosan meg fogják tudni mondani, hány nulla szerepel azoknak az embereknek az évjáradékában, akiknek képtáraik lehetnek, vagy telivéreik, vagy szőnyegek, vagy átlátszó selyemfüggönyeik, a kandallóik mozaikdíszesek, a vázáik etruszk vázák és óráik ama bizonyos talpas órák, amelyeken egy Cortot vagy egy David vésőjétől eredő szobrok díszelnek. Igen, mutasson meg csak nekik egy köpöcsészét, és ők meg fogják önnek pontosan mondani, hogy milyen az egész boudoir, a hálószoba, maga az egész palota.

Ez az ensemble, a legszélső határig keresztülvitt stílusérzékével hozza magával azt, hogy a lét minden „segédeszköze” harmonikus lesz. Mert az ízléses ember, mint a művész is, egy „semmisség” alapján is tud ítélni.

Minél tökéletesebb azután ez az egységesség, annál erősebben érezhető minden barbarizmus. Csak tökfilkó vagy lángeszű ember lehetett képes arra, hogy egy gyertyát egy gyertyatartóba dugjon. E fashionable törvény következményeit ragyogóan megértette egy híres nő (Madame T.), akinek a következő aforizmát köszönhetjük:

XXII.

Egy asszony szellemét már megismerjük abban a pillanatban, amikor házának küszöbét átlépjük.

Ez a tág értelmű és éppen olyan kiterjedt jelentőségű példázat, amely vagyونukat „reprezentálja”¹⁰ sohasem szabad, hogy hűtlen szimbólum legyen: máskülönben csak egyike mutatkozhatna a két fatális eshetőségnek: a fősვნყსég vagy a szerénყსég. Ha nagyon hiú vagy nagyon szerény, abban a pillanatban, mihelyt nem veti többé magát alá ennek az egységességnek, többnyire elveszíti azt a képességét, hogy szerencsés egyensúlyt tarthasson produktív erői és a külső életformái között.

Az ilyen alapvető hiba azután minden előnyével és hibájával mutatja be az arcot.

Tételünk első fogalmát, a fősვნყსéget már letárgyaltuk; de ha az ember nem is hibás egy ilyen rettenetes bűnben, mégis még mindig tömérdek ember van, akik sóváran, mohón, hogy mindkét eredményt elérjék, ökonomikus módon és alapon akarnak elegáns életet élni. Ezek az emberek kétségtelenül elérnek egy célt: nevetségessé teszik magukat.

Nem hasonlítanak-e ezek újra és újra csak azokhoz az ügyetlen színházi díszletezőkhöz és gépmesterekhez, akiknek díszletei mögött láthatók a rugók, egyensúlyozó rudak és a kulisszák?

Ha tehát valaki vétkezik a mi tudományunk alábbi két alapvető törvénye ellen, hát annak vége! Mert:

XXIII.

Az elegancia leglényegesebb hatása: elleplezni azokat a költségeket, amelyekbe kerül.

XXIV.

Minden, ami a takarékoskodási vágyat elárulja, előkelőtlen.

Valóban, a takarékoság elkerülhetetlen tényezője életünknek. Idegzete minden okos és jó gazdálkodásnak, de hasonlatos az olajhoz, amely könnyeddé és szeliddé teszi a mozgást,

---

¹⁰ A „reprezentálás” szónak ez az eredete és értelme.

amelytől a gépek kerekei jobban forognak, de azért nem szabad látnunk és főként éreznünk, megszagolnunk.

Ezek a bajok azonban nem az egyedüli megtorlások, amelyekben a fősvényeknek igazságosan részük van. Amennyiben korlátozzák létük fejlődését, alább is szállnak légkörükből, és hatalmuk mellett is saját maguktól azoknak az embereknek színvonalára süllyesztenek alá magukat, akik viszont hiúságuk miatt éppen az ellenkező irányú, de ugyanolyan veszedelmes sziklaszirtekre üzetnek. És ki nem borzad meg egy ilyen rettenetes testvéresülés gondolatától?

De hányszor nem találkoztunk már, akár városban, akár falun azokkal a félarisztokrata burzsoákkal, akik mértéken felül pöffeszkednek, kicicomázkodnak, de mert nincsen kocsijuk, örökké abban az aggodalomban élnek, hogy miként is rendezhetnék be jól a látogatásaikat, szórakozásaikat és kötelezettségeiket. Madame, aki a kalapjának rabszolganője, fél az esőtől, monsieur pedig fél a naptól és a portól; olyan érzékenyen, mint a barométer, szeretnék és óhajtanák előre megérezni, hogy milyen lesz az idő, és ha csak egyetlen felhő is megjelenik az égen, otthagynak mindent, és elszaladnak. Az esőtől átázva, sártól összefröcskölve, odahaza azután kölcsönösen egymást szidalmazzák, és veszekszenek, mert mind a ketten közönségesek. És mert mindig feszélyezi őket valami, soha semmit sem élveznek.

Ez a tanulság összefoglalható egy aforizmában is, amely ráilleszhető minden életformára, kezdve az asszonytól, akinek vigyáznia kell a ruhájára, hogy elhelyezkedhessen a kocsiban, egészen addig a kis német fejedelemig, aki saját használatára udvari bolondot akar tartani:

XXV.

Csak a külső élet és a vagyon között való összhangból alakulhat ki a fesztelen magatartás lehetősége.

Csak ennek az alapelvnek áhítatos követése teszi lehetővé a legcsekélyebb tettekben és cselekvésekben is annak a szabadságnak, fesztelenségnek kifejtését, amely nélkül nincs is grácia. Aki vágyait saját anyagi eszközeihez méri, saját légkörében marad és sohasem kell attól tartania, hogy eltávolodik, kiesik onnan. És a mozgásnak, a mozdulatoknak ez a biztonsága, amelyet „az életérzék lelkiismeretének” is lehetne nevezni, megvéd bennünket mindazoktól a viharoktól, amelyeket a félreértett, rosszul értelmezett hiúság idézhet elő.

Azok az emberek tehát, akik igazán értenek az elegáns élethez, nem borítanak zöld posztóból készült futószőnyeget a szőnyegeikre. És ők nem is félnek egy asztmatikus bácsi látogatásaitól. Nem kérnek aggodalmaskodón felvilágosítást a barométertől, ha ki akarnak kocsizni. A vagyon terheit és jótéteményeit egyformán megadással viselik el, és így sohasem gurulnak dűhbe, ha valamiben kárt szenvedtek. Mert önáluk utóvégre minden rendbe jön, vagy a pénzük révén, vagy pedig több vagy kevesebb fáradság révén, amit az ő személyzetük fejt ki. Egy vázát, egy talpas órát üvegbúra alá rakni, a pamlagot zsákvászonnal bevonni, a csillárt gazefátyolba bevarni, mindez nem hasonlít-e túlon túl is azokhoz a derék emberekhez, akik előbb takarékperselyt vásároltak, hogy azután csillárt vehessenek és akik azután a csillárt sűrű szövetekű fátyollal borítják be?

Az ízléses ember élvezzen, mindent élvezzen, amije van. Fontanelle szavai szerint nem szereti azokat a dolgokat, „amelyeket túlságosan is respektálni kell”. A természet bölcs példaképét követve nem áallja, hogy nap-nap után bemutassa pompáit. Hiszen ha elromlanak, még mindig vásárolhat újat. Ő nem is várja meg, mint a veteránok Luxembourgban, amíg bútorainak huzatai kikopott részekkel elárulják, hogy szolgálataikat és hivatásukat arra már bőségesen betöltötték, hogy átalakítsák őket; és sohasem panaszkodik amiatt, hogy minden olyan nagyon drága. Mert ő mindezt már előre tudta.

A munkás-élet emberei számára a fogadások, a vendéglátások egész ünnepséggé születtek. A szokás által szentesített, bizonyos szabályos időközben visszatérő fogadónapokat tart, és ezeken felhordatja legszebb dolgait, fiókjait kiüríti és bronzait megszabadítja huzataiktól. Az elegáns élet embere azonban minden órában tud vendéget fogadni anélkül, hogy a vendégek érkezése miatt kínosan lenne meglepődve. Az ő jelszava annak a családnak jelszava, amelynek hírneve és dicsősége az újvilág felfedezéséhez fűződik; ez az: *semper paratus*, minden órában készen és mindig önmagához méltóan. Az ő háza, az ő szolgálószemélyzete, kocsijai és az egész fényűzése semmit sem tudnak a vasárnap előítéletéről.

Az ő számára minden nap ünnepnap. Egyszóval, ha a nagy dolgokat szabad kicsiny dolgokkal összehasonlítani: olyan ő, mint a híres Dessein, a fogadós, aki, midőn egy napon a portása a yorki herceg jövetelét jelentette neki, a legnagyobb nyugalommal felelte:

- Adja neki a négyes számú szobát.

Vagy pedig mint Abrantés hercegnője, akit egy este megkért Napóleon, hogy fogadja Raincyben a weszfáliai hercegnőt, és aki másnap vendégeinek királyi vadászattal, fejedelmi lakomával és fényűző bállal szolgált.

Aki fashionbeli akar lenni, annak a maga szférájában a létnek ezt a tágabb értelmű fogalmát kell érvényre juttatni. Ekkor azután könnyen csodálatos eredményeket fog elérhetni, ha állandóan ügyel mindenre, és ha figyel arra, hogy mindent a leggondosabban jó karban tartsanak. Az állandó felügyelet és szemmel tartás őrzi meg az egésznek szép gráciáját. És ez a titka az angol axiómának:

XXVI.

A gondos karbantartás művészete a *sine qua nonja* az elegáns életnek.

Ez a karbantartás nem csupán a tisztaságnak első életfeltétele, amely arra kényszerít bennünket, hogy a dolgoknak nap-nap után új fényt adjunk; ez a szó egy egész rendszert foglal magában.

Attól a pillanattól kezdve, amikor az európai kosztümökben az aranyszövetek és a címerhímzéses ujjasok nehéz tömörségét, amilyen ez már a dolgozó középkorban volt, a szövetek finomsága és gráciája helyettesítette, attól a pillanattól kezdve mérhetetlen forradalom indult meg az élet minden dolgában. Ahelyett, hogy egy egész tőkét fektessünk házieszközökbe, amelyeknek úgyis csak tönkre kell menniük, inkább csak kamatainkat fogyasztjuk, amennyiben könnyebb és kevésbé drága holmikat vásárolunk, amelyeket könnyebb megújítani, és így azután az egyes famíliákban nem fogy el egészen, nem megy tönkre a teljes tőke.¹¹

Az előrehaladott, fejlődött civilizációnak ez a mérlegelése a legteljesebb tökéletesedését Angliában érte el. A kényelemnek e hazájában a materiális létnek e valamennyi szükségletét az élet afféle ruhájának tekintik, amely lényegében mindig változik, és amely a *fashion* minden szeszélyének alá van vetve. A gazdagok évről-évre változtatják lovaikat, kocsijaikat, lakásberendezéseiket, sőt még a gyémántjaikat is újonnan foglaltatják évről-évre: szóval náluk minden új formát kap. Még a legjelentéktelenebb bútorokat is ebben a szellemben készítik el; az anyaggal józanul és bölcsen takarékoskodnak. Ha mi nem is jutottunk el még egészen ennyire, de mégis már némely jelentős haladást tettünk ezen a téren is. Az empire stílus tömör

---

¹¹ A Bassompierre kosztümje, amelyet itt közismert volta miatt idézünk, a mi mai pénzünk szerint százezer ecu-be került. Ma a legelegánsabb ember tizenötezer frankot sem költ ruhájára, és minden szezonban új ruhát vesz. Az e célra használt pénzek differenciája a fényűzés különbözőségeit mutatja. És ez a megjegyzés éppen úgy vonatkozik az asszonyok toilette-jeire, mint minden más objektumra a *mi* tudományunk birodalmában.

fafaragványai már egészen divatjukat múlták, éppen úgy, mint a súlyos, nehézkes fogasok, és ama kornak bizonyos szoborművei, amelyek csak félig-meddig mesterművek és amelyek sem a művészt, sem pedig az ízléses embert nem tudják kielégíteni.

Végre már úton vagyunk az *egyszerű elegancia* felé. Ha vagyunk szerény volta még nem is engedi meg a gyakori változtatást, mégis legalább megszóvegeztük az alábbi axiómát, amely a mai szokásokat irányítja:

XXVII.

A luxus kevésbé költséges, mint az elegancia.

Így legalább tehát kikapcsolni igyekszünk életünkben azt a rendszert, amely szerint egy-egy bútordarab megszerzését valami tőkebefektetésnek tekintik. Mert hát lassanként mindenki megérzi azt, hogy elegánsabb és kényelmesebb az egyszínű porcelán szervizből étkezni, mint a kíváncsiaknak egy olyan csészét mutogatni, amelyre Constantin a *Fornarina*-t másolta. A művészetek remekműveket hoznak létre, amelyeket a magánosok mégis csak kénytelenek átengedni a királyoknak és emlékműveket, amelyek csak a nemzet tulajdonai lesznek. Az az ember, aki elég balga ahhoz, hogy életének egészébe valamilyen magasabb szférának egyetlen darabját, mint példaadó mintát, illessze bele, azon fáradozik, hogy másnak mutassa magát, mint amilyen a valóságban, és így visszaesik a tehetetlenségnek abba az állapotába, látszatába, amelynek nevetségességét mi már előbb is ostoroztuk. Azért állítottuk fel mi a következő maximát, hogy a nagyvási hóbort áldozatait felvilágosítsuk:

XXVIII.

Mivel az elegáns élet az egoizmusnak egyes fejlődését mutatja, ami a hiúságot túlon túl is világosan leleplezi, nem egyéb, mint pleonazmus.

Igazán csodálatraméltó...! Tudományunknak valamennyi általános elve most egyszerre csak *egyetlen* főelv toldalékának látszik, amelyet már proklamáltunk is; mert a dolgok gondos karbantartásának művészete és törvénye bizonyos mértékben következménye a már előbb tárgyalt *egységességnek*.

Némelyek szemünkre vetették, hogy milyen rettenetes költségeket követelnek és idéznek elő a mi despotikus aforizmáink.

- Mekkora vagyon - mondták ők - volna valaha is elégséges, hogy az önök teóriáinak követeléseit teljesíthetők legyenek? Azon a napon, amikor egy ház újonnan bútoroztatott és újonnan tapétázott, amikor a fogat újonnan befényeztetett, nem jön-e a fashionabel úr és nem támasztja-e zsíros fejét szemtelenül a falburkolathoz? Egy dühös ember nem fogja-e készakarva bepiszkítani a szőnyeget? És a pipogya ügyetlenek nem fognak-e nekirontani a fogatoknak? És meg lehet-e mindenkor akadályozni, hogy az arcátlanok át ne lépjék a budoárok szent küszöbét?

Mindezek a reklamációk, azzal a különös művészettel megszóvegezve, amellyel a nők rendelkeznek, hogy ellenvetéseiket és kifogásaikat meglevenítsék, eloszlanak a levegőben a következő aforizma erejétől:

XXIX.

A jó társaságnak egyetlen tagja sem gondolja azt, hogy ura a saját jószágainak, sőt sokkalta inkább mások rendelkezésére bocsátja mindazt, ami az övé.

Az előkelő ember ugyan nem egészen olyasformán mondja, mint a király, hogy: a *mi* fogatunk, a *mi* palotánk, a *mi* kastélyunk, a *mi* lovaink, de azért mindazt, amit tesz, át tudja itatni ezzel a királyi finomsággal.

És ez a szerencsés metamorfózis volt az, amely odáig fejlesztette a dolgokat, hogy az ilyen ember a környezetéből mindenkit egyformán meghív vagyónának élvezéséhez. Ezért aztán az előbbi nemes alapelv magával hozza a következőt is, amely nem kevésbé fontos:

XXX.

Valakit vendégül látni, annyit jelent: mint őt a saját színvonalukra emelni.

Mindezekből már kezd nyilvánvalóvá válni, hogy azok az állítólagos szerencsétlen esetek, valamennyien, amelyek miatt a kicsinyes háziasszonyok panaszt emelnek és amelyeket a mi feltétlen erejű dogmáinkkal szembehelyeznek, csak az ő megbocsáthatatlan tapintatosságbeli fogyatkozásaikon alapulhatnak. Hiszen a háziasszonynak sohasem szabad panaszkodnia figyelmesség és gondosság hiánya miatt. Ez mindenkor csak az ő hibája. Nincs-e azok között az emberek között, akik valóban *comme il faut emberek*, afféle szabadkőműves jel, amelynek segítségével bizonyos mértékben felismerhetik egymást? És mert az elegáns ember intimitásaiban csak magához hasonlóknak ad helyet, az ilyen véletlenségektől nem kell tartania. De ha mégis megtörténnék, hát ezek a sors csapásai, amilyenek minden emberfiával megtörténnének az életben. Az előszoba intézménye, érthetően angol berendezés, mert ott az arisztokrácia az élet művészetében már olyan nagy haladást tett meg. Ott csak nagyon kevés ház akad még, ahol nem volna egy *parlour*. Ennek a teremnek az a rendeltetése, hogy olyan embereknek, akik alattunk állnak, ott adjunk audienciát.

Az a többé vagy kevésbé nagyobb távolság, amely a mi semmittevőinket a munkásemberektől elválasztja, az etikettben nyer kifejezést. A filozófusok, a frondeur-ök, a gúnyolódók, akik a ceremóniákat kicsúfolják, még sem fogadnák ugyanazzal a figyelmességgel a szatócsot, akinél vásárolnak, ha mindjárt választója volna is a nagytanácsnak, mint egy márkít.

Ebből nem következik még az, hogy a fashionable emberek megvetik a munkásembereket; sőt ellenkezőleg, az ő számukra van egy külön nagyszerű kifejezésük is, tele szociális tisztelettel, ugyanis azt mondják róluk, hogy „*azok becsülésre méltó emberek*”.

Éppen olyan ügyetlen és esetlen dolog az elegáns ember részéről a munkásosztályon gúnyolódni, mint a mézet gyártó méhet háborgatni, vagy egy művészt zavarni, aki alkot: mindez egyszerűen rossz modor.

A szalon azoké, akiknek elegáns a megjelenésük, éppen úgy, mint a fregattok azoké, akiknek megvan a rendes tengerész járásuk. Ha ön, tisztelt olvasóm, nem utasította vissza a mi prolegomenánkat, hát el kell fogadni minden következményét is.

Ebből a tanból adódik most a következő alapvető aforizma:

XXXI.

Az elegáns világban nincs semmiféle felsőbbség: egyformán magasan álló hatalmak tárgyalnak egymással.

A jó társaságból való ember senki emberfiának nem mondja. „*Van szerencsém*” stb. és ő senki fiának sem „*alázatos szolgája*”.

Annak az érzéke, hogy mi illik, az ízléses embereknek manapság új formákat diktál, amelyeket különös körülményeknek megfelelően választanak ki és használnak. Ebből az alkalomból ajánljuk a terméketlen szellemeknek, hogy olvassanak Montesquieu leveleiben. Ez a kiváló író különös ügyességről és tehetségről tett tanúságot abban, hogy a legkisebb leveleit is mint tudta befejezni. Ő szinte formális ellenszenvet, irtózatot érzett az efféle abszurd és unalmas frázisokkal szemben, mint aminő: „*Van szerencsém*” stb.

Attól a pillanattól kezdve, amikor azok az emberek, akik elegáns életet élnek, az illető ország természetes arisztokráciáját alkotják, tartoznak egymásnak azzal a figyelmességgel, amely a tökéletes egyenlőségből adódik. A tehetség, a pénz és a hatalom, valamennyi ugyanazokat a jogokat adja meg. Az a külsőleg gyöngé és hatalom nélkül való ember, akinek ön ma foghegyről csak a fejével biccent, holnap már a ranglétra tetején lehet, és az, akinek ön ma alázatosan köszön, holnap már eltűnhet a hatalomnélküliség szakadékaiban.

Mindeddig a mi dogmáink inkább a dolgok szellemére, mint formáira vonatkoztak. Bizonyos mértékben az elegáns élet *esztétikáját* adták meg. Amíg elsősorban az általános törvényeket kerestük, amelyek azután a részleteket adták, nem is lepődtünk meg túlságosan, csak egy kevéssé elcsodálkoztunk azon, hogy az építészet princípiumai és a mi általunk felállított törvények között bizonyos hasonlatosságot fedezhetünk fel. Most azután azt kérdezzük magunktól, hogy a legtöbb dolog, ami az elegáns életet szolgálja, nem tartozik-e talán valóban az építészet birodalmába? A ruha, az ágy, a kocsi, mindezek az egyéniség lakóhelyei éppen úgy, mint másrésről pedig a lakás egy nagy ruha, amely beburkolja az embereket és mindazokat a dolgokat, amelyeket az ember használ. Igen, úgy látszik, hogy ez így van mindennel és mi mindent csak arra használunk - amint ezt már Talleyrand mondta a beszédről - hogy azzal életünket, a gondolatainkat eltakarjuk, ezek azonban minden fáradásaink mellett is áttörnek minden fátyolon. Anélkül azonban, hogy ez igazság felismerésének nagyobb fontosságot tulajdonítanánk, mint amelyet megérdemel, jegyezzünk fel mégiscsak itt néhány ilyen törvényt:

XXXII.

Az elegáns élet ellenállhatatlan erővel követeli, hogy az eszközök tökéletesen megfeleljenek a célnak.

Ebből az elvből, mint közvetlen konzekvencia, még két más aforizma adódik:

XXXIII.

Az izléses embernek értenie kell ahhoz, hogy igényeit állandóan az egyszerűségig fokozza le.

XXXIV.

Feltétlenül szükséges, hogy minden dolog olyannak is lássék, mint amilyen valójában.

XXXV.

Az ornamensek szertelensége káros az összhatásra.

XXXVI.

Az ornamenseket magasan kell elhelyezni.

XXXVII.

A sok szín, a tarka-barkaság mindig rossz ízlésről tanúskodik.

Nem akarjuk itt ennek az axiómának igazságát egyes példákkal bebizonyítani, mert a következő két fejezetben racionálisabban vezethetjük le következményeiket, amennyiben minden egyes részletnek hatását kimutatjuk. Ez a megfigyelés késztetett bennünket arra is, hogy a fejtegetésnek ebben a részében mellőzzük minden mellékkérdésnek egyéb általános elveit; úgy véljük, hogy jobb lesz ezeket mint összefoglalásokat az egyes fejezetek élén elhelyeznünk; ez áttekinthetőbbé teszi majd az anyagot.

Egyébként - mindazok a szabályok, amelyeket már felállítottunk és amelyekhez még elég gyakran kell visszatérnünk, igen sok ember szemében vulgárisaknak fognak feltűnni. Mi, ha szükség lesz rá, dicséreteknek fogjuk tekinteni ezt a szemrehányást. De mindenesetre, a

törvények egyszerűsége mellett is, amelyeket az *elegantologisták* egyike-másika talán tetszőbbben szövegezett volna meg, jobban kifejtett volna, vagy még közelebbi vonatkozásba hozott volna egymással - nem akarjuk e fejezetet befejezni anélkül, hogy a *fashion* neofitáinak tudomására ne hozzuk, hogy a jó ízlés nem ezeknek a szabályoknak egyszerű ismeretéből adódik, hanem csakis az *alkalmazásukból*.

Az embernek olyan könnyedén kell élnie ezzel a tudománnyal, mint ahogyan az anyanyelvén beszél. Az elegáns életben veszedelmes dolog a dadogás. Nem látták már önök is elég gyakran azokat a talmi-fashionable embereket, akik rettenetesen megerőltetik magukat, amikor a grácia után futkároznak, akik zavarban vannak, ha az ingükön eggyel kevesebb a hajtás, akik verejtéket és vért izzadnak, hogy a „korrektségnek” valami egészen hamis módját elérhessék? Ezek azokhoz a szegény angolokhoz hasonlítanak, akik minden szónál kirántják kardjukat hüvelyéből. Ti szegény félkegyelműi az elegáns életnek, jusson hát eszetekbe, hogy a mi XXXIII. aforizmánknak elkerülhetetlen konzekvenciája az alábbi elv, amely örökre elkárhoztat benneteket:

XXXVIII.

A fáradtságos, erőltetett elegancia úgy hasonlít a valódi eleganciához, mint a paróka az igazi hajhoz.

Ehhez a maximához, szigorúan logikus következtetés gyanánt, társul még az alábbi:

XXXIX.

A dandyzmus az előkelő életnek heretikus szektája.

Igen, ez így van, a dandyzmus a divatban az affektáltságot jelenti. Az az ember, aki dandyt csinál magából, egy budoárbútor, egy fölöttébb szellemesen kitalált mechanikus baba, aki lóra tud ülni és a pamlagra is le tud ülni, aki a sétatálcájának fejét rágcsálni vagy harapdálni szokta..., de hogy gondolkodó lény volna? ... Soha! Az az ember, aki a divatban csak a divatot látja, tökfilkó. Az elegáns élet nem zárja ki sem a gondolkodást, sem pedig a tudományokat; sőt egyenest szentté avatja őket és imádja. Az elegáns élet tana nem csupán arra szolgál, hogy megmutassa az embereknek, mint kell élvezniük idejüket, hanem, hogy mint kell azt felhasználniuk rendesen egy, a legtökéletesebbig kifejlődött idea alapján.

Ha mink már értekezésünk második részének elején bizonyos hasonlatosságot találtunk dogmáink és a keresztény egyház dogmái között, akkor most, e fejezet végén is, a teológia néhány jellegzetes kifejezését óhajtjuk kikölcsonözni, hogy azokkal mondjuk ki azokat az eredményeket, amelyekben azok részesülnek, akik elveinket több vagy kevesebb szerencsével alkalmazni tudják.

Egy új ember tűnik fel. A fogatai ízlésesek, ő maga kitűnő gazda, személyzete jól kitanult, finom diner-eket ad. Tudja, hogy mi a divat, hogy mint állunk éppen most a politikával, ismeri az új szavakat, a mostanában divatos szokásokat. Sőt, ő maga is új szokásokat vezet be, szóval mindent egybevetve, nála az egzakt komfort benyomása csapja meg az embert. Ő bizonyos mértékben az előkelő élet *metodistája*, és évszázadunk magaslatain megy sétálni. Se nem gracióz, se nem visszataszító, olyan, hogy soha egyetlen szót nem hallhatunk tőle. És sohasem használ egyetlen csúnya mozdulatot sem. Nem akarjuk ezt a képet a legkisebb részletekig kidolgozni, és csak azt mondjuk még: ez az ember Isten segítő *kegyelmében részesült*.

De nem ismerünk mindnyájan egy másfajta embert is, a szeretetreméltó egoistát, aki érti annak titkát, hogy mint beszéljen mindig csak saját magáról anélkül, hogy terhünkre lenne ezáltal? Őnála minden graciózus, friss, gondosan előkészített, sőt poétikus is. Irigyelni kell őt. Megengedi, hogy önök részt vegyenek az ő élvezeteiben, hasznot húzzanak az ő fényezéséből, és mégis aggodalmaskodni látszik az önök vagyoni eszközeinek hiányán vagy szűkös voltán.

Az ő szívességei - amelyek természetesen mindenkor csak szavakban nyilatkoznak meg - a tökéletes udvariasságok. Számára a barátság csak valamilyen zenei téma, amelynek gazdagságát ő tökéletesen ismeri, és amelyet ő az egyes személyek hangjának terjedelméhez mérten bizonyos mértékben variál.

Egész élete át van hatva valami állandó személyességtől, valami állandó egyéni vonástól, amelyet megbocsátunk neki, mert olyan jó modora van. Művész a művészekkel, öreg az aggastyánokkal, gyermek a gyermekekkel, elragad valamennyiünket, anélkül, hogy volta-képpen tetszene nekünk; mert hazudik nekünk a saját érdekében, és szórakoztat bennünket számításból. Magánál tart bennünket, és kedves velünk szemben, mert unatkozik. És ha már észre is vesszük, hogy csak játékszerek voltunk számára, holnap mégis csak újra elmegyünk hozzá, hogy újra megtevéstessük magunkat általa. Ez az ember a *megszentelő kegyelemben részesült*.

De a mi köreinkben van egy típus, amelynek harmonikus hangjában ugyanaz a báj van, amely megvan egész modorában is. Ez a típus tud beszélni és hallgatni, mindig csak önnel foglalkozik valami kecses és finom módon, és ezek az emberek sohasem nyúlnak olyan beszédtemához, amely bárkire nézve is kínos volna. A szavaikat szerencsésen válogatják meg, a beszédük tiszta, a gúnyuk is kedveskedés és a kritikájuk sohasem sért. Távol áll tőle, hogy csökönyös és tudatlan tökfilkók módjára örökösen ellentmondjon - az ilyen ember a társaságban mindig az „*ésszerűt*” vagy az „*igazságot*” igyekszik megtalálni. Ez a típus sohasem tart hosszú beszédeket, és sohasem vitatkozik. Az ő saját, személyes gyönyörúsége a társalgás, de annak hirtelen félbeszakítása is, ha szükség van erre. Mindig ugyanabban a hangulatban lévén a modora szelíd, csendes és mosolygó. Udvariassága sohasem erőltetett, a barátságossága nem megalázkodó. A tiszteletet a leghalványabb árnyékáig redukálja, sohasem erőlteti meg saját magát, sem önt, és mindenkor az önnel és a saját magával való megelégedettség benyomását kelti fel önből. Az ő légkörébe valami megmagyarázhatatlan hatalom vonzza önt, és úgy fogja találni, hogy szelleme mindig újra és újra kellemes és tetszetős, és ennek a szellemnek bélyegét ott találja minden dolgon, amivel ő magát körülveszi. Itt minden hízeleg a szemnek, és az ember mintha szülőföldje levegőjét szívná be. Az intim érintkezésben ezek az emberek el fogják önt bájolni naiv hangjukkal. Ezek az emberek egyszerűek. Sohasem fog ön náluk pazarlást, fényűzést, tolakodást tapasztalni. Érzéseiket egyszerűen tudják kifejezni, mert ők maguk is őszinték. Nyíltszívűek és még sem sértik meg senkinek sem az öntudatosságát. Úgy fogadják el az embereket, ahogy az Isten megteremtette őket, megbocsátanak a bűnösöknek és a nevetségeseknek, minden kornak megadják a magáét, és semmin sem izgatódnak fel, mert annyira tapintatosak, hogy mindent előre megéreznek. Mielőtt vigasztalnának, máris hálára köteleznek le, és mindig gyöngédek és mindig derűsek. És mi mindig és mindig szeretni is fogjuk őket. Ezeket az embereket példaképeknek kell tekintenünk, és áldoznunk kell az ő kultuszuknak.

Ezek az emberek elérték a segítő és megszentelő kegyelmet. Ilyen magnetikus hatalmat elérni, ez az elegáns élet végső célja. Valamennyiünknek törekednünk kellene, hogy ezt elérjük. De nehéz dolog ennyire eljutni, mert az ilyen sikerek alapja a szép lélek. Boldogok azok, akiknek ilyen a lelkük! Hiszen olyan szép az, ha minden mosolyog felénk: a természet is és az emberek is!

Most, miután így a dolgok velejével végeztünk, áttérhetünk a részletekre.

HARMADIK RÉSZ
Azokról a dolgokról, amelyek közvetlenül
az egyéniséggel függenek össze

Két ismeretlen beszélgetése egy szalonban:

- Hát nem hiszi ön is, hogy az ember talentumos lehet anélkül is, hogy mindezen külsőségek iránt érdeklődjék?

- Ó igen, uram, de hát vannak talentumos emberek, akik többé vagy kevésbé szeretetre méltóak és többé vagy kevésbé jólneveltek - ez a hölgy válasza.

ÖTÖDIK FEJEZET

A toilette-ről és különböző részeiről

Auger úrnak, egy fiatal írónak, aki filozofikus szellemével véghez tudta vinni azt, hogy a legfrivolabb divatkérdésnek is komoly arcot kölcsönözzön, köszönhetjük ezt a gondolatot, amelyet itt axiómává formálunk:

XL.

A toilette a társadalom kifejezése.

Ez a maxima olyan pompásan foglalja egybe a mi tanainkat és olyan ragyogóan sűríti össze lényegüket, hogy itt semmi olyast sem mondhatnánk, ami más volna, mint valami szerencsésebb vagy szerencsétlenebb körülírása ennek a bölcs aforizmának.

A tudós vagy legalábbis az elegáns életnek olyan embere, aki egy nép ruházatát minden egyes korban pontosan le tudná írni, ilyesformán megírhatná a legszebb, és ami a nemzeti vonásokat illeti, a legigazibb históriát. Ha az ember megmagyarázza a frankok hosszú hajviseletét, a barátok tonzúráját, a rabszolgák leborotvált fejét, a Popocambou parókáit, az arisztokratikusan berizporozott fejeket és az ezerhétszázkilencvenedik esztendő Titus-fejét: nem mondaná-e el Franciaország legjelentősebb forradalmainak históriáját?

Kifürkészni és megállapítani, hogy honnan és miből származnak a hegyes orrú cipők, a női övtársolyok, a homlokszalagok, a kalappántlikák, az abroncsszoknya, a csípő-tournure, a kesztyű, az álarc, a bársony: mindez azt jelentené, hogy egy új „divatológiát” írjunk a rettenetes bonyolult luxus-törvényekhez és mindazokhoz a harcokhoz, amelyekben végre a civilizáció győzelmet aratott a középkor barbarizmusa fölött, amely a durva szokásokat Európába hozta. Ha az egyház először azokat a papokat közösisette ki, akik rövidszárú nadrágokat húztak fel, azután pedig azokat exkommunikálta, akik elpártoltak a rövidszárú nadrágoktól, hogy hosszú nadrágokat húzzanak fel, és ha Beauvais papjának parókái a párizsi parlamentet teljes fél esztendőn át izgalomban tudták tartani: mindennek az volt az oka, hogy ezek a külsőleg közömbös dolgok vagy ideáknak vagy pedig érdekeknek kifejezői voltak. Most aztán akár a lábról, akár a mellről, akár pedig a fejről van szó, mindenkor azt fogjuk látni, hogy vagy valami szociális fejlődés vagy valami rendszerbeli visszaesés vagy pedig valami heves harc fűződött egy-egy ruhadarabhoz. Egyszer a cipőviselet jelentett valami privilégiumot, másszor a sapka vagy a kalap jelképezett forradalmat. Itt egy hímzés vagy egy vállszalag, ott egy pántlika vagy valami üres szalmából font dísz jelenti a valamely párthoz való tartozást, és azt mondja: Te a kereszties vitézekhez tartozol, te a protestánsokhoz, te a guise-khez, te a Ligue-hez, Bêarnais-hez, a Fronde-hoz.

Te zöld sapkát viselsz? Akkor becstelen ember vagy.

A köpenyeden valami érdemkereszt helyett sárga foltot hordasz? Takarodj, te pária, a keresztény világból! ... Zsidó, siess a kunyhódba abban a pillanatban, mihelyt a lámpákat meggyújtják, mert máskülönben utolér a büntetés.

Ó! Ifjú leányka, te fülönfüggőket hordasz, szép csillogó nyakláncot és a fityegő ékszereid drágakövei úgy ragyognak, mint a tüzes szemeid? ... Jól vigyázz magadra! Ha a városi őrség elcsíp, hát el is fog és le is csuknak! Azért, mert így kószáltál, csatangoltál szerte a városban, hetykén és büszkén a tested szépségére, így futkároztál utcáról-utcára, és sóváran felvillantottad az aggastyánok szemét, akiknek erszéneyeit ki akarod üríteni! ...

Fehér kezed van? Akkor megfojtanak, ezzel a kiáltással:

- Vive Jacques Bonhomme, a szeretett filiszter! Halál az urakra!

Szent András kereszted van? Akkor félelem nélkül gyere Párizsba: Félelemnélküli János uralkodik ott.

Háromszínű kokárdát viselsz? ... Akkor menekülj! Marseille halálba kergetne téged, mert az utolsó waterlooi ágyúk torkából a halál tört reánk és - a régi Bourbon-dinasztia.

Miért lett volna a toilette mindenkor a legbeszédesebb stílus, ha nem adta volna valóban az egész embert, az embert politikai nézeteivel, az embert egzisztenciájának minden formájában, az egész embert, hieroglifákban megírva? A *Vestignomie* még ma is szinte egyik alfejezete annak a művészetnek, amelyet valamikor Gall és Lavater alapított meg. Ez így maradt meg, bárha ma már mindannyian szinte egyformán vagyunk felöltözködve. De mindamellet is a jó megfigyelő számára elég könnyű dolog egy egész nagy embertömegeből, színházban, népgyűlésen vagy a sétahelyen felismernie a Marais emberét, a Faubourg Saint-Germain, a latin negyed vagy a Chaussée d'Antin lakóit, a proletárt, a háztulajdonost, a költsékezőt és a pénzkeresőt, az ügyvédet és a katonát, az embert, aki beszél, és az embert, aki cselekszik.

Még a mi hadseregünk számvivő tisztjei sem ismerik fel jobban az egyes regimentek egyenruháit, mint a „*fiziologista*” azokat a livréeket, amelyeket a fényűzés, a munka vagy a nyomor juttat az embereknek. Állítson csak föl ön valahol egy ruhafogast, és akasszon fél rá ruhákat, és ha ön eddig nem úgy járkált az utcákon, mint valami tökfilkó, aki semmit sem tud meglátni, akkor rögtön fel fogja ismerni például az irodai alkalmazottat, a hivatalnokot a kikopott könyökéről és azokról a hosszú, horizontális vonalakról, amelyek ruháin végigvonulnak, mert mindig a szék támlájához támaszkodott, amikor egyet szippantott a burnót-szelencéjéből vagy meg akart pihenni a semmittevés megerőltetései után.

Csendes megfigyelésünkben fel fogjuk ismerni az üzletembert megdagadt, kitágult zsebeiről, amelyekben jegyzőkönyvecskéit tartogatja. A *flaneur*-t kitágult nadrágzsebeiről, amelyekbe kezeit szokta dugni. A szatócsot a rendkívül öblös zsebeiről, amelyek mindig tátonganak, mintha amiatt panaszkodnának, hogy most nincsenek bennük a megszokott csomagocskák. Egyszóval és röviden, a többé vagy kevésbé tiszta gallér, a kabát, amely tele van rizsporról és pomádéval, a kikopott gomblyukák, amelyek vagy erősebben, vagy kevésbé kirojtozódtak, a kinyúlt és ernyedten lelógó kabát, a túlon túl új kabát merevsége: mindezek csalhatatlan jelei a hivatásnak, a szokásoknak és az erkölcsöknek. Ez egy dandy új öltözete, ez a tőkepénzes zsakettje, ez itt az ügynök rövid kabátja, ez az aranygombos frakk Lyon régimódi lakójáé és ez a piszkos spencer itt valami fősvényé.

Brummelnak tehát egész biztosan igaza volt, amikor a ruhát tekintette az előkelő élet kulminációs pontjának. Mert a ruha uralkodik a mi nézeteinken és véleményeinken, a ruha befolyásolja és irányítja azokat. Lehet, hogy ez szerencsétlenség, de hiába, ez már így van ezen a világon. Ott, ahol sok a tökfilkó, a butaságok szent intézményekké válnak. És ezért kétkedés nélkül el kell fogadni ezt a gondolatot axióma gyanánt:

XLI.

Az öltözetünkre nem ügyelni: erkölcsi öngyilkosság.

De ha a „ruha teszi az embert”, még sokkalta inkább „a ruha teszi az asszonyt”. Az öltözködésben a legcsekélyebb inkorrekttség is elegendő ahhoz, hogy egy hercegnőt, aki inkognitóban van, a társaság legutolsó tagjainak sorába száműzzön.

Amikor az imént az öltözködésből levezethető tudomány komoly kérdéseinek általánosságán elgondolkoztunk, meglepett bennünket bizonyos elvek általános érvényessége, amelyek valamilyen módon minden országban uralkodnak, mégpedig a férfiak ruházatát illetőleg éppen

úgy, mint ami a nők öltözékeit illeti. És most, úgy véljük: hogy felállíthassuk az „*öltözködés törvényei*”-t, hát ugyanazt a sorrendet kell követnünk, mint amelyet akkor követünk, amidőn felöltözködünk. Ki fog derülni, hogy bizonyos részletek előbbre valók az egésznél.

Amint az ember előbb felöltözködik, mielőtt beszélne vagy cselekedne, éppen úgy előbb megfürdik, mielőtt még felöltözködne.

Ezeknek a fejezeteknek beosztásai is tehát lelkiismeretes megfontolásból erednek a következő sorrendben:

- I. § Az öltözködés egyetemes elvei.
- II. § A tisztaságnak a ruházkodáshoz való viszonyáról.
- III. § A férfiak ruházkodása.
- IV. § A nők ruházkodása.
- V. § A ruhák változása; és a fejezetek rezüméje.

I. §

Az öltözködés egyetemes elvei

Azok az emberek, akik úgy öltözködnek fel, mint a napszámosok, akik testüket nap-nap után egykedvűen ugyanabba a lepelbe burkolják, amely piszkos és bűdös, éppen olyan számosak, mint azok a balgák, akik társaságba járnak, hogy ott semmit se lássanak, akik meghalnak anélkül, hogy éltek volna, akik nem ismerik sem az ételek értékét, sem az asszonyok erejét, és akik nem mondanak sem szellemességeket, sem pedig butaságokat. De „édes jó istenem, bocsásd meg vétkeiket, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek.”

De ha arról van szó, hogy megtérítsük őket az elegáns élet számára, igen... meg fogják-e ezek valaha érthetni az itt következő fundamentális axiómát, amelyet tudásunk összességéből merítettünk?

XLII.

Az állat ruházatával védekezik, a gazdag ember vagy a tökfilkó felcicomázza magát, az elegáns ember pedig felöltözik.

XLIII.

A toilette egyidejűleg a tudomány, a művészet, a szokás és a megérzés dolga.

Valóban, melyik negyvenesztendő asszony nem fogja helybenhagyni azt, hogy az öltözködés mélységesen nagy tudomány?

Vagy talán önök nem hajlandók elismerni, hogy egyáltalán nincsen egyetlen gracióz öltözet sem, ha nem szokták meg annak viselését? Hát van-e nevetségesebb dolog annál, mint egy kis grisette - udvari toilette-ben? És ami pedig az öltözködésben megint csak az „öszön”-t illeti - hány teremtést találunk mégis a társaságban, akik ájtatosan áldoznak mindezeknek a dolgoknak, akiknek megvan mindenük, arany, szép szövet, finom selyem, a fényűzés legcsodálatosabb alkotásai mind az övék, és ők mindezt fel is használják, hogy azután olyan legyen a megjelenésük, mint valami japán bálványszoboré!

Mindezekből ismét egy csalhatatlan aforizmat vezetünk le, amelyet kiérdemesült kokottok éppen úgy tanulmányozzanak, mint a csábítás művészetének professzorai:

XLIV.

A toilette-nek kevesebb köze van magukhoz a ruhadarabokhoz, mint ahhoz, hogy *hogyan* kell azokat hordani.

Éppen ezért nem is annyira az a fontos, amit *siffón*-nak neveznek; hanem sokkalta inkább a siffón szellemét kell megérteni. Lent, a vidéken, de magában Párizsban is éppen elég ember van, akik - ami egy új divatot illet - szintén meg tudják ismételni ama spanyol hercegnő tévedését, aki egy szép napon valami értékes, de ismeretlen formájú nagyobb csészét kapott, és jó sokáig elgondolkozott azon, hogy ugyan mit is csináljon vele, amíg végre az jutott eszébe, hogy ez az edény, a formája szerint, az asztalra való volna és vendégeinek valami gombás ételt találhatott fel ebben az ominózus edényben, amely ugyan fölöttébb szükséges bútordarab, de azért mégsem jelképezi a tisztaság fogalmát, ha mindjárt szépen aranyozott is a porcelánja.

Ma már a szokások annyira átalakították a kosztümöt, hogy tulajdonképpen és pontosan megállapítva, már egyáltalán nincsenek többé *kosztümök*. Valamennyi európai nép lassanként a posztoszövet használatára tért át, mert a grandseigneur-ök, éppen úgy, mint a nép is, rájöttek arra az igazságra, hogy: sokkal okosabb és jobb finom posztóruhát viselni és lovat tartani, mint ruháikra drágaköveket aggatni, amint ez a középkorban és az abszolút királyságok idején dívott.

A kosztüm, mihelyt ruha lett belőle, az előkelő világot arra kényszerítette, hogy a legnagyobb gondot fordítson minden egyes részletre. Sokkal kevésbé jelent ez egyszerűséget a luxusban, mint inkább luxust az egyszerűségben.

Hiszen van még egy másik módja is az eleganciának... de ez nem egyéb, mint hiúság az öltözködésben. Bizonyos asszonyokat ez arra bír rá, hogy bizarr szöveteket viseljenek, csak azért, hogy feltűnők legyenek, hogy gyémántos csatokat hordjanak, egy-egy szalag megerősítésére csillogó kapcsokat illesszenek fel, olyasformán, mint a divatnak bizonyos mártírjai, akiknek száz arany a járadékuk, akik padlásszobában laknak és akik, mert így a legutolsó divatot akarják bemutatni, már kora reggel drágaköveket hordanak ingükben, nadrágjaikat aranygombokra gombolják fel, szerencsétlen lornyonjaikat láncon viselik és Tabarnál fogyasztják el estebédjüket!

Bizony mondom, ezek a párizsiak semmit sem tudnak - talán mert nem is akarnak tudni - erről az axiómáról:

XLV.

A ruhának sohasem szabad luxusnak lennie.

Sok kiváló személyiség, köztük olyanok is, akikről el kell ismernünk, hogy gondolataik, műveltségük, modorok bizonyos felsőbbséget árul el, mégis csak nagyon nehezen tudja megkülönböztetni a határvonalat, amely egy gyalogjáró ember és egy olyan ember toilette-je között van, aki fogaton jár. De azért a jó megfigyelőnek, a műértőnek is végtelen öröme telhet abban, amint Párizs utcáin, a bulvárokon azokat a zseniális asszonyokat látja, akik nevüket, rangjukat, vagyonukat, minden érzésüket és ösztönüket kifejezésre juttatják ruházkodásukban, de olyasformán, hogy ez a közönséges szemek előtt mindenképpen közömbös marad, és csak a művész szemében jelent igazi költészetet. A művész szemében és a világfi szemében, akinek hivatása az, hogy sétál.

Ezeknél a nőknél a ruhák színeinek tökéletes harmóniája van, éppen úgy, mint a vonalaknak, és valami befejezettsége is van minden dolguknak, amelyek a kitűnő komorna ügyes kezét árulják el.

Ezek a nagy női hatalmasságok azután fényesen tudnak alkalmazkodni a gyalogjáróknak látszólag alantas szerepéhez is, éppen azért, mert unos-untalan átélhették a fogat hozzájuk méltó gyönyörűségeit. Mert csak azok az emberek, akik megszokták a fogatok fényűző pompáját, értenek ahhoz, hogy mint kell helyesen felöltözni a gyalogjáráshoz.

E párizsi istennők egyik legelragadóbbikának köszönhetjük az alább következő két formulát:

XLVI.

A fogat passepartout mindarra, amit egy asszony merészolni akar.

XLVII.

A gyalogjárónak mindenkor valami előítélettel kell megküzdenie.

Ebből következik, hogy a következő axióma legfőképpen a prózai gyalogjáró emberek toilette-jét akarja irányítani:

XLVIII.

Minden, ami feltűnést akar kelteni, ízléstelen, éppen úgy, mint minden, ami rikító.

Egyébként erről a kérdésről Brummel a legcsodálatosabb maximát hagyta hátra, amit Anglia helyeslése szentesített:

XLIX.

Ha a nép figyelmesen néz reád, akkor nem vagy helyesen felöltözve: akkor túlon túl is fel vagy öltözködve, akkor túlságosan is tele vagy aggatva ruhadarabokkal, vagy pedig túlságosan sokat törődsz a ruházódással!

E halhatatlan szentencia szerint kell tehát minden gyalogjárónak feltűnés és észrevétel nélkül elhaladnia. Diadalát elérte, ha egyidejűleg megszokott és választékos is tud lenni megjelenésében és a tömeg részéről figyelmet sem keltve.

Ha Murat „Franconi király”-nak nevezhette magát, milyen példás szigorúságot kell hát tanúsítania a világnak az ilyen hiú bolondok üldözésében! Hiszen ezek még a nevetségességnél is mélyebbre süllyednek.

Túlon túl sok gondot fordítani a ruházódásra ez talán még nagyobb vétek, mint a hanyagság. És kétségtelenül éppen ezért meg fogja remegtetni az igényekkel teljes asszonyokat a következő axióma:

L.

Aki átlépi a divat határait, az karikatúrát csinál magából.

Most még le kell rombolnunk a tévedések legsúlyosabbját. Azt, amelyet egy téves tapasztalat szült meg azoknál a szellemeknél, akik nincsenek hozzászokva ahhoz, hogy gondolkozzanak és megfigyeljenek.

De despotikus módon, minden sok kommentár nélkül fogjuk felállítani szuverén törvényünket és a jó ízlésű asszonyokra meg a szalonok filozófusaira bízunk, hogy vitatkozzunk felette.

LI.

A ruha csak a fátyolnak egyik fajtája. Mindent kidomborít, és a toilette-t sokkalta inkább azért találták ki, hogy a külső, testi előnyöket érvényre juttassa, semhogy a fogyatkozásokat eltakarja.

Természetesen ehhez még hozzácsatlakozik a következő kiegészítés:

LII.

Minden olyan toilette, amely jobban igyekszik eltitkolni, megtéveszteni, megnagyítani vagy megnövelni valamit, amint ezt a természet vagy a divat megengedi: egyenesen bűnös.

Ezért aztán minden olyan divatnak, amelynek célja és lényege a hazugság, rövid életűnek kell lennie. Eltekintve attól, hogy rossz ízlésről is tanúságot tesz.

Ezek után az elvek után, amelyeket egzakt juris-prudenciával vezettünk le, amelyek megfigyeléseken alapulnak, és amelyeknek életét az asszonyi és férfiúi önértet szigorú egyensúlyozása biztosítja, adódik az, hogy: egy rossz termetű, formáját vesztett, púpos vagy sánta asszony udvariasságból megpróbálhatja ugyan, hogy alakjának testi fogyatkozásait enyhítse; de nem volna méltó az asszonyi névre, ha elhítené magát, hogy bennünket valamiképpen meg is téveszthet.

Mademoiselle de la Vallière bájosan sántított, és nem egy púpos nő érti annak módját, hogy testi fogyatkozását elfeledtesse velünk szellemének bájával, vagy pedig szenvedélyesen lüktető szívének elragadó gazdagságával.

Mikor fogják végre megérteni az asszonyok, hogy milyen nagy előnyt is nyújt számukra valami hiba! A tökéletes férfi vagy a tökéletes asszony, ezek igazán a legüresebb - nullák.

Ezeket az eddigi megállapításokat, amelyek minden országra nézve érvényesek, egy olyan axiómával óhajtjuk lezárni, amelynek semmiféle kommentárra sincs szüksége:

LIII.

Szakadás a ruhában: szerencsétlenség. A folt: bűn.

A comme il faut asszony

Gyönyörű idő van. Párizs sétál. Két óra már elmúlt, de még nem ütötte el az öt órát.

Szembe jön velünk egy asszony. Az első tekintet, amely éri, olyan, mint valami előszó egy szép könyvhöz. Az ember tömérdek szép és elegáns dolgot sejt. Amint a botanikusnak a hegyekben és völgyekben, ahol növényeket gyűjt és fűvészkedik, úgy nekünk is a pórias tömegben egy ritka virág került a szemünk elé.

Vagy két úr kíséri őt, akik közül legalább az egyiknek kis szalagocska van a gomblyukában; vagy egy inas követi, egyszerű livrée-ben, kimért távolságban - valami tíz lépésnyire. Nem hord semmiféle feltűnő színeket, sem áttört harisnyát, sem gazdagon feldíszített és kicifrázott övcsatot, sem olyan nadrágocskát, amelynek hímezései a boka körül suhognak-lobognak. Lábán vagy szilvabarna cipőt lát az ember, zsinórjait keresztvonalba kötve át a legfinomabb cérnából, vagy pedig egyszínű sötét selyemből való harisnyát, avagy esetleg félcipőcskét, a legkimondottabb egyszerűségben. Csinos, mérsékelt drága szövetből való a ruhája, amelynek szabása nem egy polgárnőnek fel fog tűnni, ugyanis: ez a ruha jóformán mindenkor egy redingót, amelyet sújtások tartanak össze, és amely ízlésesen paszománttal vagy pókháló-finomságú szegélyzettel van díszítve.

Az ismeretlen nő egész egyénileg tudja magát beléburkolni sáljába vagy átvetőjébe: a redőzetet úgy tudja elrendezni vállától a csípőjéig, hogy az valami teknősbéka pajzsához hasonló kagyló alakká rajzolódik. Egy nyárspolgári asszony, ha ezt utánózni akarná, maga is olyan lenne, mint valami teknősbéka. De ennél az ismeretlen asszonynál éppen azért sejtethetjük meg a legszebb formákat, mert ilyen kitűnően tudja elleplezni őket.

Hogyan csinálja ezt?

Ez titok, amelyet ő meg tud őrizni saját magának anélkül, hogy szabadalmat kellene rá vennie.

Ti művészek, költők, szerelmesek, akik a szépséget mint ideált imádjátok, mint a zseninek titokzatos rózsavirágát, amelynek a gépek technikájához semmi köze, menjetek csak gyakran, szorgalmasan kószálni, és csodáljátok a szépségnek e virágát, aki olyan ügyesen tud elrejtőzni, és ezáltal olyan kitűnően ért ahhoz, hogy magát mutogassa!

Ha ez a bájos nő jár, valami harmonikus, koncentrikus mozdulat születik járásából, hogy a ruha alatt szelíd (vagy veszedelmes) formái meg-megrezzenek, mint kígyók a zöld mezőn, déli napsütésben. Senki sem tudhatja, hogy angyaltól vagy ördögtől tanulta-e ezt a himbálódzó rengést-ringást, amely ott játszik a hosszú, fekete selyem sál alatt, amely megmozgatja, meglengeti a csipke szegélyzetét, balzsamos illatot áraszt, és amelyet én „a párizsi nők szellőjének” neveznék. A kar, a derék, a nyak a „redőzet művészetének” hatalma alatt áll, amely érti a módját, hogy mint kell bánni a legakaratosabb szövettel is úgy, hogy az embernek a régiek Mnemosyneja jusson eszébe.

Igen, ez a nő ért a „járás szabásához”, ha szabad magamat így (a szabók zsargonjában) kifejezni. Tessék csak megfigyelni, mint emeli a lábát! Ruhája ilyenkor úgy simul testéhez, hogy amint elhalad mellettünk, valami csodálatos, különös érzés fog el bennünket, amely a csodálatnak és az epedő vágyakozásnak keveréke, de amelyet lenyűgöz az őszinte tisztelet.

Ha egy angol nő próbálkozik meg így járni-kelni, olyan lesz, mint valami gránátos, aki a sáncok megtámadására nyomul előre. A párizsi nő a - járás zsenije. És a városi kormányzatnak kötelessége is volna velük szemben, hogy a gyalogjárókat aszfaltoztassa.

A mi ismeretlen nők senkihez sem ér járás közben. Ha el akarsz haladni valaki mellett, hát büszkén és egyúttal szerényen megvárja, hogy utat nyissanak számára.

A jól nevelt asszony egész különös disztinkciója abban nyilvánul meg, hogy mint fogja össze keblén a sálját vagy az átalvetőjét. Amint így elvonul az utcán, bizonyos derűs méltóság sugárzik le róla, akár csak a Raffaello madonnáról, aranyos keretében. Testtartása, amely nyugodt és hanyag egyidejűleg, a legszemtelenebb dandyt is arra kényszeríti, hogy szolgálatára álljon.

Egész egyszerű kalapján világos szalagok vannak. Talán néhány virág is. De az ilyen asszonyok legokosabbja beéri egyszerűen a szalagokkal. A tollas kalap fogatot követel magának, a virágok túlságosan feltűnők. És a kalap alatt látható a friss, üde, kipihent arca az olyan nőnek, aki biztos a maga dolgában, anélkül, hogy önhitt és képzelődő volna, aki senkire sem néz és mégis mindent lát, akinek hiúsági érzése, amely kielégítést nyert állandóan, olyan egykedvűséget sugároz arcáról, amely kíváncsiságra ingerel. Nagyon jól tudja, hogy megfigyelik; tudja, hogy mindenki - még az asszonynép is - utána fordul, hogy utána nézhessen. Ő azonban úgy vonul át Párizson, mint az ökörnyal: fehéren és tisztán.

Ez a szép női típus Párizs legmelegebb szélességi fokait és legtisztább hosszúsági vonalait járja legnagyobb előszeretettel. Ott találni őket a Rue de Rivoli huszadik és harmadik árkádja között a bulvároknak azon a részén, kezdve a „Passage du Panorama” legforróbb egyenlítői vidékétől, ahol az indiai produktumok virágzanak, egészen a Madeleine-fokig, vagy a kevésbé piszkos polgári negyedekben a Rue du Faubourg Saint Honoré harmincadik házszámától a százötvenedik házszámig.

Az évszakok szerint átlibeg a Champs-Élysées-en is, azokon a fasorokon, amelyeket keletre a Place Louis XV., nyugatra a Place Marigny, délre a Chaussée, északra pedig a Faubourg Saint Honoré kertjei szegélyeznek.

De a nőknek e kedves példányait sohasem fogják önök a Rue Saint Denis morális térségein feltalálhatni, éppen oly kevéssé, mint a kis piszkos üzleti utcácskák kamcsatkai területein. Sohasem és sehol sem: rossz időben. Ezek a párizsi virágok a déli klímában virágzanak, beillatozzák a sétányokat, és ha ötöt ütött az óra, hát elrejtőznek, eltűnnek, mint a csak nappal nyíló virágok.

Azok az asszonyok, akiket még azután is látni lehet, akik az előbbi típus szokásaiból valamit átvettek, és akik ezeket utánozni akarják, ezek már csak „comme il *en* faut” asszonyok, olyanok, „amilyeneknek éppen csak lenniük kell”, míg a mi szép ismeretlenünk, a mi egy napi Beatricénk, a „comme il faut” asszony.

Idegenek számára egyáltalán nem olyan könnyű dolog ezeket a különbségeket észrevenni, amelyeket a gyakorlott megfigyelő azon nyomban könnyűszerrel felismerhet. Hiszen az asszonynép kitűnő színésznép. De a párizsinak tüstént szemet szúr: egy rosszul elrejtett tű, a durva fehér pántlika, amely a ruha hátulján tátongó hasítékon kikandikál, a kitaposott cipő, az újonnan átalakított kalapdís, a túlon túl kitömött szoknya, a nagyon is összefűzött derék. Aztán észre lehet még venni bizonyos erőltetettséget is, amint ezek a nők - mindig kissé korán - lesütik szemüket. Szigorú törvények vannak mindezekre.

A burzsoát azonban sohasem lehet összetéveszteni a „comme il faut” asszonnyal, ez a legjobb relief számukra. Ha az ember előbb a „burzsoá”-t nézi meg, akkor érti csak meg azt az elragadtatást, amit a másik gyakorol. A polgári asszonynak mindig van valami dolga, ha jó, ha rossz az idő, ő elmegy hazulról: megy ide, megy oda, és hirtelen megint itt terem, és sohasem tudja, hogy be akar-e menni valamelyik üzletbe vagy sem.

Mindazokban a dolgokban, amelyekben a *comme il faut* asszony pontosan tudja, hogy mit akar és mit tesz, a polgári nő tétovázó. Magasra emeli a szoknyáját, hogy átléphessen egy pocsolyán, maga után vonzol egy gyereket, aki arra kényszerít, hogy minden kocsi előtt aggodalmasan kitérjen. Minden nagy nyilvánosság mellett is ő anya marad és mindenütt fesztelenül foglalkozik a lányával. Kis tarsolyában mindig pénzt hord, és áttört harisnyát visel. Télen boát hord prémkabátja fölött, nyáron sálat és hozzá csipkekendőt. A polgári nő kitűnően ért a túlzásfórláshoz, a toilette *pleonazmusához*.

Szép sétáló nőket, ha felismeri, viszontláthatja az olasz operában, a Nagy Operában és a bálokon. De most olyan, lényegében eltérő a külseje, hogy ön szinte azt hiheti, két különböző teremtésről van itt szó, akikben nincs semmi hasonlatosság. Ez az asszony itt kirepült az öt burkoló ruhából, mint a lepke a selyemlárvából. Itt élénk tárja azokat a formákat, amelyeket délután még csak alig hogy sejteni engedett ruhája, szemünk nagy gyönyörűségére, mint valami nyalánkságot.

Színházban sohasem megy az első emeletnél magasabb páholyba (kivéve az olasz Operát) és így önnek alkalma nyílik nyugodtan tanulmányozni a *comme il faut* asszony mozdulatainak bölcs kerekdedségét. Az elragadó szélhámosnő az asszonyok bizonyos apró politikai fogásait olyan természetességgel gyakorolja, hogy az ember nem is gondol pózra és előzetes megfontoltságra.

Ha fejedelmien szép keze van, hát a legravaszabb férfi is kénytelen beismerni, hogy feltétlen szükségesség kényszerítene arra, hogy gombocskáival és gyűrűivel játszadozzék, hogy azokat ide-oda forgassa, fölfelé és lefelé tologassa. Ha ragyogó a profilja, azt fogjuk hinni, hogy valami kedves vagy ironikus mondanivalója van a szomszédja számára, amikor hozzáfordul, hogy a „*profil perdu*” ama látványát előidézzék számunkra, amelyet a nagy festőművészek annyira szerettek, mert ilyenkor a fény az arcra esik, az orr tisztán kiemelkedik, az orrcimpácskák rózsásan ragyognak, a homlok szép vonalat ad, és a tekintetnek csillogó tüze van, és mégis a távolba vész. Az ilyen profiltartásnál az áll fehér kerekdedségén még könnyű, világos tündöklés látható. Ha szép lába van, akkor a macska kacérságával, amely a napon sütkérezik, a pamlagra veti magát, és kinyújtja lábcskáit, de mi ebben semmi egyebet nem fogunk látni, mint egy elragadóan bájos modell természetes fekvését, aki elfáradt.

Csak a *comme il faut* asszony érzi magát tökéletesen otthonosan a ruháiban; semmi sem fenyegeti őt. Sohasem kaphatja ön rajta őt, mint a kis polgári asszonykákat, hogy valami makrancos ujjast a helyére rángat, vagy egy engedetlen ráncot leráncigál, vagy pedig aggodalmasan ügyel arra, hogy a gallér és ruha, e két hűtlen őrzője keble két vakítóan fehér kincsének, betölti-e szerepét, avagy a tükörbe pislogat, hogy ellenőrizze, vajon a hajdísze és frizurája jó-e és elég erős-e?

Az ő toilette-je mindig hozzáillik karakteréhez, elég ideje volt tanulmányozni és kifürkészni, hogy mi illik neki legjobban. Hogy mi *nem* illik neki, azt már régtől fogva tudja. Talán nem is okvetlenül szükséges, hogy okos legyen az a nő, aki *comme il faut* asszony akar lenni, de sohasem lehet az olyasvalaki, akinek nincs kitűnő ízlése.

Nem is fogja ön a *comme il faut* asszonyt sohasem ott látni a színházi kijárat előtt ácsorogva, mert ő már az előadás végezte előtt eltűnik. Ha azután egyszer véletlenül akkor pillantjuk meg, amikor a lépcsőház vörös futószőnyegein halad lefelé, akkor valami történik lelkében. Most „szolgálatban” van itt, valaki felé gyors tekintetet kell vetnie, egy-egy ígéretet kell elfogadnia. Talán csak azért halad olyan lassan lefelé a lépcsőfokokon, hogy valamelyik rabszolgája hiúságát kielégítse, akinek - néha! - engedelmeskedik.

Ha társaságban vagy bálban találkozik ön vele, akkor hallhatja hajlékony és simulékony hangjának természetes (vagy affektált) édességét. Az ő üres szavai is el fogják önt varázsolni, mert valami utánozhatatlan trükk folytán a gondolat értékét tudja kölcsönözni ezeknek az üres szavaknak is. Ennek az asszonynak szelleme az alakító művészet diadala. Ön nem is tudja, hogy ez az asszony mit is mondott önnek, és mégis el van varázsolva. Ön felé bólintott fejcskéjével, fehér vállait bájosan leeresztve, és egy jelentéktelen frázist bearanyozott egy kedves kis grimasz mosolygásával. Az ő „Eh?“, „Ah” vagy „Oh” felkiáltásaiban Voltaire-nek egy-egy epigrammája rejtőzködött. Egy bólintás volt a legjelentősebb kérdés, amelyet önhöz intézett, és mozdulatában, amellyel fityegő ékszereit megtáncoltatta, mélységes értelem tanyázott. A legcsekélyebb aprósággal is nagy művészi hatásokat tud elérni. Kezét előkelően a karosszék karjára ejtette alá, mint ahogy a virág leveleiről hullanak a harmatcsöppek és - evvel elhangzott az utolsó szó, kimondta ítéletét, amely ellen nincs semmiféle fellebbezés; a legérzékletlenebb embert is meg kell hogy rázkódtassa ez a mozdulat.

Ért ahhoz is, hogy önt meghallgassa, és ezzel alkalmat nyújtott önnek arra, hogy szellemes legyen. De én most az ön szerénységére apellálok: vallja meg, hogy az ilyen pillanatok felettébb ritkák. Egyetlen egészségtelen idea sem ingerelte fel önt ezzel az asszonnyal való beszélgetésében. Polgári asszonnyal egy félórát sem cseveghet ön anélkül, hogy valahogyan ne keverné a beszélgetésbe a férjét. De a mi asszonyunk érti a módját, hogy férjes voltát eltitkolja, olyannyira, hogy ön, saját maga, ha tudott is erről a szomorú tényről, mégis csak Kolumbusz Kristóf felfedező talentumának szükségét érezné, hogy ezt újra felfedezhesse. Elég gyakran megeshetne az is, hogy egymaga nem is tudna elkészülni ezzel a feladattal. De ha ön nem is kérdezhetett ki senkit sem efelől, mégis észre fogja venni, hogy a mi asszonyunk a társaság szétoszlásakor mint néz erősen egy úrra, aki se nem öreg, se nem fiatal, és aki valami érdemrendet visel, és észre fogja venni azt is, hogy ez az úr nyomban biccent egyet a fejével, és távozik. Az asszony a fogatát kérte, és most elmegy.

Ön nincsen vágyainak céljánál, de már közel lehetett *hozzá*, és amikor este lefekszik, egy gyönyörű álom ígéretével tér ágyba, amely eljöhét, ha az álom erőteljes ujjaival felnyitja a fantázia templomának elefántcsont kapuit.

Otthonában egyetlen *comme il faut* asszonyhoz sem lehet egykönnyen hozzáférni. Ha fogadja is önt, elég okos ahhoz, hogy várakoztat magára. Lakásában minden ízléses. A fényűzés itt mindennapos dolog, és mindig idejében frissítik fel. Semmi sincs üvegbúra alatt, sehol sem lehet fátyolszerű huzatokat látni, amelyek az éléskamrákra emlékeztetnek. Már a lépcsőházban is jól érzi magát az ember, és felmelegszik. Mindenütt virágok derítik fel a szemet. Egyébként a virág az az egyetlen ajándék, amit elfogad, de ezt is csak nagyon-nagyon kevesektől. A virágcsokrok egy napig élnek, örömet szereznek... és másokkal helyettesíthetők. Ennek az asszonynak szemében egyébként keleti értelemben vett szimbólumok, ígérek.

A dívatnak mindenfajta egyéb költséges apróságai is szanaszéjjel hevernek e nő szobájában; de azért mégsem emlékeztetnek sem egy múzeumra, sem egy régiségkereskedő boltjára.

A ház asszonyát ön a kandalló mellett fogja találni. Ott ül a *causeuse*-n, üdvözli önt, de anélkül, hogy felállna.

De a társalgás itt már nem ugyanolyan, mint a bálban. Ott ő az ön hitelezője, ott ő fogad el öntől, itt az ő szelleme szolgál gyönyörűséggel.

Az efféle árnyalatokhoz kitűnően ért a *comme il faut* asszony. Bennünk férfiakban szalonjának díszzeit, gazdagítását látja - és e pont körül forognak ma a *comme il faut* asszony minden igyekvései és gondjai. Éppen ezért elragadóan kacér is önnel szemben; hogy tudniillik odaláncolja önt a szalonjához. Itt fogja ön azután legjobban átérezni, hogy milyen egyedül van

manapság a legtöbb asszony, és hogy mennyire vágyódnak az után, hogy egy egész kis világ legyen körülöttük, amelynek ők a gyújtópontjai.

Nincsen semmiféle csevegés általános érdekek nélkül. Az epigramma azonban, ez az egyetlen sorba sűrített könyv, nem készül több emberekről és dolgokról, mint a tizenharmadik században, hanem nyomorúságos, múltó eseményekről, és ezért meg is hal az illető nappal, amelyre készült.

Ha szellemes az ilyen asszony, hát ő az, aki mindenben kételkedik. A polgári nő, az ő ellentéte, mindenre azt mondja: Igen.

És ez a szakadék e két típus között. A burzsoá minden kétségen kívül erényes, a *comme il faut* asszony maga sem egészen bizonyos magában, hogy az-e még mindig, és hogy az lesz-e mindig. Habozik, vonakodik, ellenkezik, amíg a másik típus kereken azt mondja: „nem” és -elbukik. Ez a bizonytalanság, ez a tétovázás minden dologban, ez az egész határozatlanság a legutolsó vonzó valami, ami még megmaradt számunkra e rettenetes évszázadban.

A *comme il faut* asszony ritkán megy templomba, de a vallásról fog önnel beszélni, és meg fogja kísérelni, hogy megtérítse önt, feltéve, hogy ön a jó ízlés alattvalója, és a szabad-szelleműt játssza előtte. Meg fogja ezt kísérelni, már csak azért is, mert csak itt van aztán kitűnő alkalmá arra, hogy elmondja azokat a sztereotip szavakat, bemutassa azokat a fejmozdulatokat és gesztusokat, amelyekben ezek az asszonyok mintha kölcsönösen megállapodtak volna:

- Ó, ó, látja, ez nem szép öntől! Én igazán azt hittem, *ön* sokkal szellemesebb, semhogy a vallást is kikezdené. A társadalom megingott, és ön meg akarja fosztani e legutolsó támaszától is! Hiszen egyedül a vallás az, ami most minden értékest megvéd: Önt és engem, a birtokot, a vagyont, a gyermekeink jövőjét. Nem, nem szabad egoistáknak lennünk. A mi korunk betegsége az individualizmus, és a vallás az egyetlen orvosság, amely segíteni tud, amely egyesíti a családokat, amelyeket az önök törvényei szétdarabolnak... és így tovább.

És így azután tart egy szép neo-keresztény szónoklatot, felcicomázva politikai jelszavakkal, amelyek se nem melankolikusak, se nem protestánsak, hanem ehelyett „morálisak”. Ő, ez aztán igazi ördögi morál, amelyben minden modern üdvözítő tannak egy-egy foszlánya felfedezhető.

Ez a diskurzus elárulja önnek azt, hogy a *comme il faut* asszony éppen olyan otthonos az intellektus mélységeiben, mint a politika titkaiban. És ez pompásan hangolódik össze azzal, hogy az ilyen asszony körülveszi magát csillogó, de annál kevésbé szolid produktumaival amaz iparnak, amely gyorsan óhajtja szétromboltatni saját alkotásait, hogy mielőbb újabbak jöhessenek helyükbe.

És mégis, a búcsúzásnál ön így szól majd magában:

- Ennek az asszonynak határozottan felsőbbrendű nézetei vannak!

Annál is inkább meg van ön győződve erről, mert ő gyöngéd és lágy kézzel már kipuhította az ön szívét, meg szellemét. Érdeklődött az ön titkai iránt, mert a *comme il faut* asszony úgy tesz, mintha semmit sem tudna, csak azért, hogy mindent megtudjon. És vannak dolgok, amelyeket sohasem tud, ha mindjárt tudja is őket.

Csak egyetlen dolog van nála, ami idegessé teszi önt. Sohasem lehet még csak sejtelve se, mint állnak ennek a nőnek a szívbeli ügyei. Azelőtt az előkelő társaságbeli asszonyok a nagy nyilvánosság előtt szerettek, és szerelmeiket jóformán az újságokba tették. A mai *comme il faut* asszonynak csinos, rendes, apró szenvedélyei vannak, takarékosak, mint egy ív kotta-

papíros, tele kis fekete keresztekkel, fekete és fehér fejceskével, sóhajokkal, orgonafutammokkal, oktávokkal. Gyöngé nő és nem akarja veszedelemnek kitenni sem a szerelmét, sem a férjét, sem pedig gyermekeinek jövőjét. Mert ma nincs az a név, nincs az a rang, nincs az a vagyon, amely elég nagy volna arra, hogy mint zászló, megvédje valamely hajó csempészetét és dugáruit. Ma már elmúltak azok az idők, amikor az egész nemesség kiállt, hogy egy elbukott asszonyt fedezzen.

A mai *comme il faut* asszonyban így azután nincs is már semmi a régi idők nagy hölgyeinek harcos kedvéből. Az ő lába már semmit sem tud eltiporni, sőt inkább még ő tiportatna el. Ezért lett belőle jezsuita felemásságú asszony, akinek csekély a temperamentuma, aki aggodalmasan csüng a társadalmi szabályokon, és névtelen szenvedélyekkel kígyózik el a zátonyos partok között. Úgy fél a szolgaszemélyzettől, mint valami angol asszony, akinek szeme előtt mindig valami botránypör lebeg. Ugyanaz a nő, aki a bálon olyan szabad, a sétányon olyan szép, a saját házában csak rabszolganő. Csak zárt ajtók mellett vagy gondolatban tud független lenni. Mindig *comme il faut* asszony akar maradni. Ez az élete célja és lényege. Az a nő azonban, aki elhagyta férjét, aki szűkös éjjáradéokra van rászorulva, akinek nincs sem fogata, sem páholybérlete az operában, aki nem fejthet ki fényűzést és nem áldozhat a toilette művészetét szolgáló menyeyi segédeszközöknek - az ilyen „nő” manapság se nem asszony, se nem lány, se nem burzsoá. Az ilyen nő „ki van közösítve” és átváltozott személyből - *tárggyá*.

A karmelita kolostorok nem akarnak házas nőket felfogadni. Ez körülbelül annyi volna, mint bigámia.

És azután: megtartja-e őket örökre a szeretőjük? Ez a nagy kérdés.

A *comme il faut* asszonynak szabad alkalmat nyújtania gyanúsításokra, de sohasem szabad anyagot szolgáltatnia rossznyelvűsége. Az ő helyzete valahogyan ott van az angol álszenteskedés és a tizennyolcadik század gracióz nyíltsága között. És ez a korcs rendszer jellemzi az egész kort: semmi sem hasonlít abból, ami következik ahhoz, ami azelőtt volt. Az átmenetek zsákutcák. Már csak árnyalatok vannak. A nagy személyiségek kihalnak, és a társadalmi kvalitások már csak egyesek dolgai.

Egészen bizonyos vagyok abban, hogy egyetlen asszony sem - ha bölcsője még olyan közel is állt a trónhoz - tudja megszerezni, mielőtt elérné huszonötödik életévét, az apróságoknak azt az egész enciklopédiáját, ami a *comme il faut* asszony lényegét alkotja: az aprólékos fogások tudományát, mindazokat a fontos semmiségeket, az érzékeknek és színeknek azt a harmóniáját, az angol sátánkodásokat és az ártatlan rosszságokat, a beszédességet és a némaságot, a szellemességet és oktondiságot, a diplomatikusságot és a tudatlanságot - mindezt a sok szerszámát a *comme il faut* asszonynak.

Indiszkkrét emberek az iránt érdeklődtek nálunk, hogy az író is *comme il faut* asszony-e, vagyis olyan asszony, amilyennek lennie kell.

Nem. Ha történetesen nem lángész, hát ő az olyan asszony, amilyenek - nem szabad lennie.

Mit gondol voltaképpen, mi az ilyen asszony? Milyen családból való, honnan származott? És íme, itt a *comme il faut* asszony hirtelen kapcsolatba kerül a forradalommal. Ő már modern teremtés, szájalomra méltó jelképe a tenyésztés diadalának, a szebbik nemre alkalmazva.

Minden forradalomnak megvan a maga jelszava, egy szó, amelyben bennfoglaltatik és amely karakterizálja. Bizonyos szavakat megmagyarázni, amelyekkel évszázad évszázad után gazdagította a francia nyelvet, ez gyönyörű történelmet adna. Például ez a szó: *organizálni*, *empire* szó, és benne van egész Napóleon.

Ötven esztendeje csendben nézzük már végig a szociális különbségek folyton előrehaladó nivellálódását. Meg kellett volna mentenünk az asszonyokat ettől a roppant hajótöréstől, de a „Code civile”, paragrafusainak egyenlőségi szisztémájával elhaladt fejük felett. Bármilyen rettenetesen hangzanak is ezek a szavak, ki kell hogy mondjuk: a hercegnők eltűnnek, a márkinők szintén, és ami a bárónőket illeti, hát ők sohasem tudták annyira vinni, hogy komolyan vegyék őket. Az arisztokrácia csak a vicomtesse-szel kezdődik. A comtesse-ek, azok meg fognak maradni. És minden comme il faut asszony többé vagy kevésbé egy-egy comtesse lesz, az empire kor comtesse-e vagy a tegnap comtesse-e, comtesse, a régi kék vérből való, vagy pedig - amint ezt az olaszok mondják - az udvariasság comtesse-e.

A „nagy dámák”, azok meghaltak az elmúlt századokból való egész grandiózus környezetükkel, a rizsporukkal és a szépségtapaszaikkal, magas sarkú cipőikkel és fűzőikkel, amelyek szalagokkal és csokrokkal gazdagon voltak díszítve. A hercegnők ma keresztülmehetnek minden ajtón anélkül, hogy az ajtófélfákat ki kellene törni abroncsszoknyáik miatt. És az empire kor látta az utolsó uszályos ruhákat.

Még most sem értem igazán, hogy az az uralkodó, aki udvarát az uszályos ruhák selyem- és bársonysleppjével akarta kisöpörtetni, miért nem hozott megdönthetetlen törvényeket, amelyek bizonyos családok számára az elsőszülöttek és a majorátus jogát biztosítanák. Napóleon nem sejtette, hogy azt a törvénykönyvet, amelyre ő olyan büszke volt, mint fogják alkalmazni. Ez az ember hercegnőket teremtett, és ezáltal világra hozta a comme il faut asszonyt, az ő törvényhozásának közvetlen produktumát. A gondolat, egy kis újságíró kezében - aki mint egy gyerek, aki éppen az iskolából jön és a kalapácsot kezébe veszi - az egész szociális rend minden hatalmát lerombolhatta. Ma minden tökfilkó, aki fejét talán rendesen tudja gallérja felett tartani, félméter selyemmel boríthatja büszke férfiúi mellét, és homlokát úgy formálhatja, hogy abból, a fürtös haj alól az elkeseredett lángész ragyogjon elő, lakkcipőkben ugrálhat - selyemharisnyákkal kérkedik, amelyeknek párja hat frank- lornyonját odatarthatja összevont szemöldökei alá, és ha bárcsak valami kis ügyvédbojtár vagy egy spekuláns fia is, vagy valami bankár fattya is, mégis arcátlanul végigmérheti tekintetével, tetőtől-talpig a legbájosabb hercegnőt is, megszenteltelenítheti és lebecsülheti pillantásaival, mialatt a hercegnő lehalad a színházi lépcső fokain, és közben az uracska így szólhat barátjához, aki nadrágját Blois-nál szerzi be, ruháját Buissard-nál, mellényeit, kesztyűit és nyakkendőit Bordiernél vagy Berrynél vásárolja, és olyan lakkcipőben jár, mint valami vérbeli herceg:

- Nos, kedves barátom, ez egy comme il faut asszony.

Ennek a rettenetes szerencsétlenségnek okait akarom itt most elmondani: minden herceg - és XVIII. Lajos vagy X. Károly alatt voltak olyanok is, akiknek kétszázézes livre-es évjáradékuk volt, csodás palotájuk és hatalmas szolgaszemélyzetük - szóval minden herceg grandseigneur lehetett. E francia grandseigneurök legutolsója Talleyrand herceggel halt meg. E herceg négy gyermeket hagyott hátra, akik közül kettő leány. Tegyük fel, hogy nagyon nagy szerencséje volt abban, hogy mint adta férjhez leányait, de azért mégis egyik örökösére sem juthatott több, mint százezer frank évjáradék. Ezeknek azután, mindegyiknek, ismét több gyermekük van, és így, ennek folytán, kénytelenek nagyon takarékosan élni a Rue-de-chaussé egyik bérelt lakásában vagy pedig egy bérház első emeletén. És ki tudja, hogy nem kergetnek-e valami nagy vagyont? Ennek következtében azután a legidősebb fiú felesége már csak név szerint hercegnő. De már nincs sem saját fogata, sem személyzete, sem páholybérlete az Operában, sem ideje a maga számára. Nincsenek saját lakosztályai a palotájában, nincs saját vagyona és nincsenek apró, de költséges szeszélyei. Be van zárva a házasetbe, mint valami koporsóba, és ebben a tekintetben például semmivel sem különb, mint a Rue de Saints Denis asszonyai

szatócsüzleteikben. Ő maga vásárolja szeretett unokái számára a harisnyákat, ő ápolja őket, és ő örködik lányain, akiket többé nem adhat zárdába.

A legelőkelőbb asszonyok ilyenformán végül is csak tiszteletreméltó kotlós tyúkok lettek. A mi korunk nem hozott már létre olyan gyönyörű asszonyi virágokat, mint aminők a nagy századokat díszítették.

A nagy dáma legyezője eltörött. A mai asszonyoknak már nem kell pirulniuk, nem kell rossznyelvűnek lenniük, nem kell sugdosniuk, elfojtott hangon nevetgélniük, nem kell titkolózniuk, sem pedig magukat mutogatniuk. A legyező ma már csak arra szolgál, hogy legyezzék vele magukat, és ha valami már nem egyéb, mint ami tényleg, akkor már túlon túl hasznos ahhoz, hogy fényűzési tárgy legyen.

Franciaországban minden hozzájárult ahhoz, hogy a *comme il faut* asszony típusa kifejlődjék. Az arisztokrácia hozzájárult, amennyiben visszavonult vidéki birtokaira, ahol elrejtőzött, hogy meghaljon. Egyesek az ország belsejébe menekülnek az ideák elől, mint ahogy mások külföldre menekültek a néptömegek elől. Azok az asszonyok, akiknek hatalmukban állt olyan európai jelentőségű szalonokat létrehozni, amelyek a közvéleményen uralkodtak, akik értettek ahhoz, hogy hatalmukkal a közvéleményt kesztyű gyanánt kiforgassák, hogy az egész világot kormányozzák, amennyiben a művészeket és az intellektuális embereket, akik a világot kormányozni tudják, *ők* kormányozták: abba a hibába estek, hogy elhagyták harcterüket, mert szégyelltek felvenni a küzdelmet a polgári nőekkel, akik elkapatva saját erejüktől, megjelentek a nagyvilág színpadán, hogy ott esetleg darabokra apríttassanak és a barbároktól lábbal tapostassanak.

Ott tehát, ahol a burzsoá hercegnőket óhajt látni, már csak fiatal asszonyokat látni, akik *comme il faut* asszonyok.

A hercegek ma már nem is találhatnak „nagy dámákat”, akiket kompromittálhatnának. Ma már nem is tudnak híressé tenni egy nőt, akit véletlenül találnak valahol. Bourbon hercege volt az utolsó, aki ezt a privilégiumot kihasználta, és egyedül csak az Úristen tudja, hogy ez mennyi pénzébe került. Ma már a hercegeknek is csak *comme il faut* asszonyok juthatnak osztályrészül, akik kénytelenek páholyaikat barátnőikkel megosztani, és akiket a királyi kegy egy hajszállal sem tud magasabbra emelni, akik feltűnés nélkül eveznek a burzsoá és a noblesse partjai között és akik sem egészen előkelőek, sem pedig egészen polgáriak.

A sajtó vette át az asszonyok örökségét. Az asszonynak már nem érdeme többé az elmondott tárca, amely a legelragadóbb rossznyelvűséget választékos, szép nyelven mondja el. Ugyanis vannak írott tárcák most már, olyan zsargonban megfogalmazva, amely minden harmadik esztendőben változik, és ezek azokban a kis újságokban jelennek meg, amelyek olyan szórakoztatóak, mint a halottjelentők és olyan könnyedek, mint lelkiismeretük ólomsúlyai. A francia társalgási nyelv a forradalmi indiánnyelvbe megy át, amely Franciaország egyik végétől a másikig elterjedt a végtelen közönséges újsághasábok útján, amelyek olyan házakban nyomtatódnak, ahol most sajtógép kattog azokon a helyeken, ahol azelőtt elegáns emberek éltek.

A nagy társaságbeli élet lélekharangja már felcsendült. Figyeljünk csak rá! És e lélekharang első kondulása a „*comme il faut* asszony” modern kifejezése. Az az asszony, aki vagy a noblesse-ből származik vagy a burzsoáziából emelkedett a magasba, akinek mindenütt lehet otthona - még vidéken is - ez a legtalálhatóbb kifejezője a mai kor szellemének.

Utolsó felcsillanása a nagy ízlésnek, a szellemnek, a gráciának, a megkülönböztetésnek, mindez még megvan, de mindennek már csak a fénye - a fénye. Többé már sohasem fogunk „nagy dámákat” láthatni Franciaországban. De még sokáig lesznek nők, akikről el lehet majd

mondani: ezek *comme il faut* asszonyok, akiket a közvélemény valami olyasféle női parlamentbe küld ki, akik a női nem számára ugyanazt jelentik, mint Anglia számára a *gentleman* szó.

Ez a haladás.

Azelőtt a nőnek lehetett olyan hangja is, mint egy halaskofának, a járása lehetett olyan, mint a gránátosoké, a homloka, mint a vakmerő kurtizáné, a haját hátrafelé fésülhette, a lába lehetett nagy, a keze kövér és mégis „*grande dame*” volt.

Ma azonban, ha mindjárt egy Montmorency volna is, nem lehetne *comme il faut* asszony, ha *ilyen* volna. Ha ugyan valaha a Montmorency-ház asszonyai *ilyenek* lehettek volna.

Divatos szavak

A divat birodalmában, mint mindenütt az emberi tudományok birodalmában, vannak bizonyos előítéletek. Így például sokan azt hiszik, hogy ők modern emberek, csupán azért, mert ők ama közönséges újságok előírásai szerint öltözködnek, amelyek ellen *mi* minden erőnkkel küzdeni akarunk. Ez a hiedelem óriási tévedés, amely azonfelül előidézi még mindazokat a csalódásokat, amelyeket azután végig kell szenvedniük azoknak, akik elég könnyelműek ahhoz, hogy ne tegyenek eleget mindazoknak a kötelezettségeknek, amiket a jó ízlés és az élnitűdás ír elő.

Még nem tettünk meg mindent, ha éppen csak azt a szöveget használjuk, amely az illető esztendőben divatos, ha ruháinkat Blainnél, szoknyáinkat Victoriene-nél csináltatjuk, hintónkat Thomas Baptistenél, a groomunk livrée-jét Angliából hozatjuk, és kesztyűinket Bodiernél szerezzük be. Hogy igazán divatosak lehessünk, köszönni, beszélni, énekelni, leülni, társalogni, enni, inni, jární és táncolni is úgy kell tudnunk, ahogy éppen a divat ezt óhajtja és előírja. Nos, mindeddig ezeket a fölöttébb fontos részletkérdéseket, ezeket a gyakran meglepő vonatkozásokat, az atmoszférának ezeket az ingadozásait figyelmen kívül hagyták. De, őszintén szólva: ezek a figyelmen kívül hagyások csupán azoknál fordultak elő, akik vagy tudatlanok voltak, vagy - mint a mi ellenfeleink -, tehetségtelenek.

Ma már azonban ezek a finom árnyalatok is igazi fontosságot nyertek; mert a mi életünk nivellálódásával (amelynek következménye az, hogy egy kereskedősegéd, aki ezerkétszáz frankot keres, finomkodó modorával egy márkít is megszégyeníthet, éppen úgy, mint ahogy előkelő ruhájával és néha találó beszédével is elhomályosíthatja) ma már az igazán előkelő emberek csak éppen a modernak az árnyalataiban ismerhetik fel egymást.

Itt most a divatos szavakról óhajtanék beszélni. Mert a beszéd árulja el legjobban a műveletlenséget. Amíg egy majom egy szót sem szól, akad talán herceg, aki bókol előtte.

Az új szavak, amelyeket valamely esemény szül, vagy amelyek a divat szeszélyeiből születnek, a társalgásnak bizonyos titkos mellékértelmet is kölcsönöznek, valami különös hangot adnak a konverzációnak - és egyedül már ez is elég ahhoz, hogy értéke fokozódjék. Ezek a szavak azok szemében, akik nem ismerik még értelmüket, mélyeknek látszanak; mert hol van nálunk Franciaországban az az ember, akinek van bátorsága ahhoz, hogy így szóljon:

- Igen tisztelt uram, én nem értem azt a kifejezést, amelyet ön az imént használt...

Az olyan ember tehát, akinek hatalmában vannak a divatos szavak, maga is hatalomra tett szert.

Joga van ahhoz, hogy a naivat, a tudatlant, aki nála e szavak értelme iránt érdeklődik, szemtelenül tetőtől-talpig végigmérje tekintetével.

Vagy, hogy egyenest a szemébe nevessen.

Vagy, hogy felkiáltson:

- Mit? Hát ön nem ismeri ezt a kifejezést?

És azután, kegyetlen leereszkedéssel, kioktathatja ökelmét.

Szélesmedrű fejtegetést tarthat az illető kérdésről.

Az egész világ előtt leleplezheti, hogy a kérdezősködő úr mennyire a világtól elmaradt ember. És közben beszédébe belékeverhet görög, arab, szanszkrit vagy latin szavakat satöbbi, satöbbi.

De nálunk rendszerint mindenki úgy tesz, mintha tudná a rejtély megfejtését, és szinte belehal abba a nagy tiszteletbe, amelyet az iránt érez, aki a rejtélyt feladta neki.

Menjünk csak tovább:

Az az ember, aki a divatos szavak titkát ismeri, úgy beszél, mint senki más, és ezért aztán élvezheti annak boldogságát, hogy hallhatja, amint így beszélnek róla:

- Ennek az embernek egész különös, egyéni kifejezései vannak... Magam sem tudom, hogy miben rejlik, de a társalgása olyan disztingvált...

Nézzünk csak meg közelebbről néhány új, divatos szót, és mutassuk ki, hogy milyen hasznot jelentenek ezek a divatos emberek számára.

Őn megérkezik látogatóba egy kastélyba. Este, az ágyban, mielőtt elaludna, olvas még egy kicsit. Vagy egy könyvet vagy egy újságcikket vagy valami effélét... Elolvassák és mindenki elmondja a véleményét. Önt is megkérdezik.

Őn a ház úrnőjének ad igazat:

- Rosszul van megírva ez a könyv.

A ház urának véleményét is osztani óhajtja:

- De az író szándéka jó volt.

Most igazat ad egy másik úrnak:

- Szép képek vannak benne.

Most egy harmadiknak:

- A jellemek jól kijönnek. De - teszi még hozzá - ez mégsem az igazi... manapság...

Mindenki csak önre néz.

- Manapság a könyveknek, mint minden másnak, *aktuálisnak* kell lenniük...

Azután ön szépen felveszi a tűzkaparó vasat, és anélkül, hogy csak egyetlen pillantásra is méltatná most az egész társaságot, piszkálgatni kezdi a tüzet a kandallóban.

Másnap már szájról szájra fog szállni ez a szó, hogy „aktuális”. Ön hallani fogja jó helyen alkalmazva, és helytelenül használva, és *ön* elég könnyen felismerheti majd, hogy ki a tökfilkó és ki a szellemes ember, és hogy ki - legyen az férfi vagy nő - az igazán *modern*.

A szomszédságból valami fontos személyiség jön látogatóba. Az empire kornak egy parvenüje, aki hangos beszédű, nagyszavú, tolakodó modorú, és aki mindig ellentmond. Megkérdezik öntől, hogy mint tetszik önnek.

- *Jó természete van* ennek az embernek...

Kérdőjel...

Néhány nap múlva egy nő használja ezt a kifejezést, de pont ott, ahol egyáltalán nem odavaló, és ön erre a nőre azt mondja most, hogy - *rendkívül kellemes teremtés*.

Egy nagybirtokosnál a politikáról folyik a beszélgetés. Az asztal körül ott ülnek a prefektus úr, a monseigneur, a püspök, aztán a kormány néhány embere, abszolutisták, meg egy tucat liberális férfiú. A csemegénél heves lesz a beszéd. Ön észreveszi, hogy a játszma mindkét oldalon egyformán áll. A vendégek frázisokat vágnak egymás fejéhez, és a forradalom, anarchia, liberalizmus, abszolutizmus szavai lesznek a felkavart szenvedélyek lobogói.

- Ó, uraim - mondja most ön - hol járnak az önök gondolatai? Mit beszélnek önök a liberalizmusról? A liberalizmus meghalt, ideje lejárt.

Mindenki hallgat és figyel.

- Most erősebb, tökéletesebb, fejlettebb dolgok vannak már. Abszolutizmus és liberalizmus: ezek régi, elaggott ideák.

Senki sem akar elaggott lenni.

- A mi évszázadunkat *magasabb idea uralja*...

Ez a szó az: *abrakadabra*. És mindenki udvarolni fog önnek, hogy megtudja, mit is értett ön ezalatt.

Ön belép ama párizsi szalonok egyikébe, amelyekben az embereknek jó hírért költik, vagy tönkreteszik, és ahol a divat, a frivol élet minden komoly kérdéséről vitatkoznak. Most éppen Devrient asszonyról folyik a szó.

A ház asszonya megkérdezi önt is, hogy mi az ön véleménye Madame Devrient-ről?

És ön azt feleli:

- Nagyságos asszonyom, ő egyenest *elragadó!*

Két vagy három előkelő úr, akik eddig megbecsülték önt, most öltözete kitűnő szabású, sétapálcája ízlésesen kiválasztott, és a nyakkendője korrektül megkötött, most hirtelen hátat fordít önnek, és ön érzi, hogy itt valami ostobaságot mondhatott.

- Ó, ő *charmant* - feleli önnek a ház úrnője.

Érti most már? ... *Charmant*, ez volt az a szó, amely a nő egész lényéhez és toilette-jéhez illett. Ön pedig többé már nem tökéletes ember. Egy olyan szép nő, akinek csak félszeme van!
- mondaná Savarin.

Minden csodálkozást, minden benyomást manapság ezzel a szóval adunk vissza: *charmant*.

Isteni, csodálatraméltó, elragadó, bájos - eh! ez a régi stílus.

Az az ember semmit, tisztára semmit sem mondott, aki nem így beszél:

- olvastam a *Confessionst*. Az előszó *charmant*.

Az olyan ember, aki nem ezt a szót használja, mi az, ki az? Nem, az a szerencsétlen flótás többé már nem is emberi teremtés. Az ilyenek hasonlatosak azokhoz a valakikhez, akik a *Constitutionnelt* olvassák, hozzá édes likőrt isznak, és valami régimódi kalapot viselnek.

Charmant, ez most a beszéd kulminációs pontja. E szórendszer skálájának másik végén ott áll ez a szó: *utálat*. Ehelyett néhány öregebb hölgy a Faubourg Saint Germainből ezt az előkelőbb kifejezést használja, hogy: *fölöttébb kellemetlen*.

Most ugyan megint van egy kifejezés, amely divatba jön, és ezzel a rettenetes *charmant* szóval kezd el viaskodni. Ez a kifejezés: *nagyon csinos*. És bár nem akarok esküt tenni rá, de egész biztos, hogy a kecses hízelkedésnek ez a finom árnyalata le fogja dönteni magaslatáról a *charmant* szót.

A híres *stupid vén számár* is kiszorította a használatból a szép és jó *stupid* szót.

De mi itt a szép szavakkal akarunk foglalkozni, azokkal, amelyek mindenhová illenek, mindent kifejezhetnek, minden fölösleges fejtegetéstől megkímélhetnek, és amelyek olyanok, mint valami pénzdarab, amellyel készpénzben fizethet az ember.

A mai korban, amelyben a poézis meghalt, és a könyvekben már nincs számára hely, a divat azt követeli, hogy minden *poétikus* legyen.

- Poézis van benne! - Ez úgyszólván neutrális kifejezés. Mindig és mindenütt, mindenre fel lehet használni.

Taglioniról óhajt ön valamit mondani?

Egyszerűen azt mondja:

- *Poézis* van a táncában.

És mégis, van egy szó, amely ennél is hatalmasabb.

Drámai! Ezzel a szóval kíméletlenül és könyörtelenül agyon lehet ütni minden hosszadalmas kritikai fejtegetést. Ezzel a szóval ön egy egész évszázadot és annak minden ideáit odavághatja a hallgatóság fejéhez. Például: Bonaparte - milyen drámai! Ez a könyv - milyen drámai! Mit lehet még eztán mondani?

Ha fiatal lánykával áll ön valamilyen csendes, tiszta víz partján, szép, nyugodt alkonyaton, mondja csak neki ezt:

- Milyen *drámai!*

Temetési menet megy el önök előtt. Tessék csak azt mondani szomszédjának:

- Milyen drámai!

Az esküdszék tárgyalása, Frilay, Bouquet - milyen drámai! Az udvar - milyen drámai! A fegyház: dráma. Mindenütt ott van a dráma, csak éppen a színházban nincs.

Poézis van benne és milyen drámai, e két kifejezésbe van elzárva azoknak a titka, akik azzal kínlódnak-vergődnek, hogy ismertekké legyenek. Ezekkel vagy te egyenlő magaslaton, megérted őket, és beszéded illik a ruhához. Szóval *korod embere vagy.*

Egyenesen ízléstelen dolog volna mindazokról a koravén nagy gyermekekről, akik az irodalmi világban forognak - ha mindjárt egyikük-másikuk ötven esztendő volt is - egyebet mondani, mint azt, hogy:

- Ennek az embernek *van jövője, reményeket fűzhetünk hozzá.*

És végre legyen szó akár a festészetről, akár versekről, prózáról, Keletről, Spanyolországról, Görögországról, a népről, királyokról, a reneszánszról, a Faubourg Saint Antoine-ról, az én „magánéletből” vett jeleneteimről vagy az én *Scènes populaires*-emről, a *Rossz fiúkról*, a *Confessionsról*, a *Deux Fous*-ról, bátorkodom önt figyelmeztetni arra, hogy önre úgy fognak nézni, mintha egyenesen Monomotapából jött volna, ha nem azt mondja, hogy:

- Ez az *igazi természet.*

Ha ön ezt mondja:

- Ez az *igazi természet!* - hát merev arcot kell vágnia, amely ellentétben áll az ön megszokott fizionómiájának szellemes *álarcával.*

Az „álarc” egyébként szintén divatos szó és önt közeli rokonságba hozza a *Société des antiquaires* vagy pedig az *Academie des inscriptions et belles lettres* tagjaival.

Az a tehetséges ember, aki efféle szavakat kitalál vagy divatba hoz (ami itt ugyanazt jelenti), hanyagul veti oda e kifejezéseket. Ő maga is használja, de *nem veszi tragikusan* a dolgot. És

azután ezek a szavak szájról-szájra szállnak. Szerencsét hoznak, egyéni bélyeget ütnek a szellemre és a toilette-re. Ez az a bizonyos firnisz, ami megszépíti a festményt. Az elegáns világ felkapja az ilyen szót. De az elegáns világ bámulatra méltó pontossággal meg is érzi, hogy mikor ütött órája, mikor érkezett el utolsó napja, utolsó perce, amikor ez a szó is meghal vagy nevetségessé válik.

És már igazán fölöttébb kitűnő érzék kell annak a megsejtéséhez, hogy milyen hosszú élete lehet éppen annak az illető szónak. Ez a zátony. Ugyanis éppen olyan veszedelmes dolog egy elkoptatott szót használni, mint azt helytelenül alkalmazni vagy rosszul kiejteni.

Az a maradi ifjú, aki hatást akar elérni azáltal, hogy valamit *piramidálisnak* nevez, éppen olyan nevetséges, mint az a dandy, aki a forró égöv divatos fehér sisakjait viselné Párizsban, vagy az a tökepezés, aki lánykájának kaleidoszkópot hoz ajándékba, hogy azzal meglepje. Éppen ezért üdvös dolgot vélünk cselekedni, ha teljes tisztelettel figyelmeztetjük a jövőendő képviselő urakat, akik nemsokára már Párizsban tanácskoznak, hogy van egy parlamentáris forma, amely már egy kissé elavult és rettenetesen elkopott, mégpedig ez: „Uraim, megfontolásra bocsátjuk.”

A *pozitív* férfi, a *pozitív* nő - olyan kifejezések, amelyek már elavulni kezdenek. *Fiatal lelkek* - ez már nevetségesen hangzik. *Komoly férfiak* - ezt még használják. Emberek, akik *fejüket magasan hordják*, akiknek *széles a mellük*, ezek a kifejezések már kihaltak.

- Ez *közönséges* - ez a kifejezés lassanként egész megszokottá kezd válni, de maga a közönségesség, az változatlan marad.

- Az életem *színtelen*.

- *Megfosztotta életét minden fénytől*.

- Az élettől azt *követelni*, amit *nem adhat meg*.

Mindezek csupa olyan kifejezések, amelyek már kikerültek a forgalomból. De még ma is divatos ez a kifejezés:

- Tönkreteszi egész *egzisztenciáját*.

A szavaknak egymáshoz illesztése is sokszor pittoreszk hatásokat idéz elő a társalgásban. A beavatatlanokat barbár ékesszólással ejtik meglepetésbe és csodálkozásba.

- Vidor Hugo?

- Ó, igen, Vidor Hugo valami *drámaiban akart dolgozni*.

Vagy:

- A minisztérium megkísérelte, hogy *abszolutizmusban dolgozzon*.

Avagy:

- Az újságíró *befolyást dolgozott ki magának*.

A beszédet szakszerű *frazeológiával* is szokták felcicomázni.

- Ebben a műben egész különös, egyéni *pszichológia* van.

Vagy:

- Ha legalább ennek a regénynek jobban *megalapozott cselekménye* lenne.

És:

- Ó, uram, Beaumarchais-nek ez a csodálatos *trilógiája*...

Esik még szó a filozófiáról? Ó, igen! De bárki lennél is, gondold arra, hogy örökre elveszett ember lennél, ha nem ügyelnél itt is aggodalmasan a divatra. Mert ha te olyan szavakat használasz, amelyek *tás*-sal végződnek, mint például *objektivitás, szubjektivitás, identitás, variétás, szimultaneitás, spontaneitás* és így tovább, de a mester olyan szavakkal fejezi ki magát, amelyek *izmussal* végződnek, mint például *szenzualizmus, idealizmus, dogmatizmus, kriticizmus, buddhizmus* és így tovább, vagy ha te véletlenül az izmusokat használod, amikor ő az *iókat* veszi ajkára, mint például *affekció, szenzáció, inspiráció, argumentáció*, hát akkor biztos, hogy téged buta tökfilkónak fognak tartani.

Más példa: a napéjegyenlőségi viharok idején meg van engedve, hogy gondolatainkat a következő mondatba burkoljuk bele:

- A reflexió reprodukciójának hatalma nem terjed ki bizonyos tünetenyekig, mert ha a reflexió totalitás, hát akkor zavaros totalitás.

De a tiszta, verőfényes napokon világosan és érthetően beszélhetsz, és például ezt is mondhatod:

- A szenzualizmus a szenzáció által elmélyül a szenzibilis világba.

És mindenesetre, ha belemélyedsz valami szóvitába, és ellenfeled erősebbnek látszik náladnál, hát akkor, csak ragadd meg a szót, és mondd egész bátran:

- Uram, ön nem *logikus* és nagyon szeretném, ha ön *racionalisabb* útra csapna át...

Ez egész tisztességes módja annak, hogy az ember nyugodtan megmondhassa neki, hogy butaságokat beszélt.

Ha Lamartine-ről folyik a szó, ó! az egész világ önre fog figyelni, ha bátran így szól majd:

- Ó a *lakisták* iskolájához tartozik...

Azt hiszem, eléggé bebizonyítottuk ezzel a fejtegetéssel - de most veszem észre, hogy *természetesen* beszélek, bocsánatot is kérek érte! - akarom mondani ezzel a „prodrome”-mal, hogy milyen nagyfontosságú valami minden ember számára, hogy lépést tartson a divatnak e téren való újításaival, ha súlyt vet arra, hogy *ne* értelmesen fejezze ki magát.

A párizsi bulvárok története és fiziológiája *A Madeleine-től a Bastille-ig*

Minden fővárosnak megvan a maga poétikus alkotása, amely egész lényét különösen ki tudja fejezni, és amelyben egész rendkívüli módon saját magát tudja adni.

Ma Párizs számára a bulvárok azok, ami Velence számára a Canal grande, Milánó számára a Corsia dei Servi, Róma számára a Corso, a Proszpekt (a bulvárok utánzata) Szentpétervár számára, a hágai Busch Hollandia számára, a Regen Street London számára, a Graben Bécs számára és a Puerta da Sol Madrid számára.

De ezeknek a városoknak e szívei közül egyiket sem lehet összemérni a párizsi bulvárokkal.

A „Graben” alig akkora, mint a mi bulvárjainknak legkisebbike, és a vasárnapra kicicomászkodott burzsoára emlékeztet. A „Linden” olyan szomorú utca, mint a Boulevard Pont-au-Choux. Az emberben a vidéki postakocsik emlékét ébreszti fel, és első sarkán fogházhoz hasonló házak állnak. A „Proszpekt” Szent-Pétervárott csak annyiban emlékeztet a mi bulvárjainkra, mint a hamis gyémánt az igazira... Hiányzik ott a lélek ébresztő napfénye, a szabadság... hogy tréfát űzzenek, kacagjanak mindenben, ami a párizsi városi sétálók jellemző tulajdonsága. Azonkívül ott még az ország törvényei azt is megtiltják, hogy három ember egymással beszélgesse, vagy megálljon egy utcasarkon, ha ennek mindjárt csupán egy kémény is az oka, amely a rendesnél erősebben füstöl... És azok az alkonyati órák, amelyek Párizsban olyan szépek és bájosak, a „Proszpekt”-en semmit sem jelentenek. De mindenestre, az épületek figyelemre méltók. És ha a művészetben az anyag nem volna olyan fontos valami, hát egy pártatlan író mindenestre elismerhetné, hogy az architektonikus dekoráció, legalábbis bizonyos részeken, felveheti a versenyt a párizsi bulvárokkal. De akárhová néz is az ember: mindenütt egyenruhák, tollas kalapok és katonai köpönyegek! Sehol egyetlenegy embercsoport sem verődik össze, ahol valami hangos beszéd keletkezhetne, sehol sincs valami meglepő látvány, sehol örömlányok és sehol - öröm.

Még azok a rongyok is egyhangúak, amelyekbe a nép burkolja magát.

A nép! ... Mindig ugyanaz a bunda, amely tovább vánszorog.

De egyébként, ugyanígy vagyunk a „Regem Street”-tel is: mindig ugyanaz az angol, ugyanabban a fekete kabátban és ugyanabban az esőköpenyben. Szent-Pétervárott az ajkakra fagyott a mosolygás, de Londonban az unalom folytonosan kinyitva tartja a száját, mégpedig éppen eléggé kellemetlen módon. Ha London és Szent-Pétervár között kell választani, hát akkor mindenki a világon inkább a természet tükrét fogja választani az emberi alak tükre helyett. A „Proszpekt”-en az ember úgy érzi, hogy csak egyetlen cár van a világon. De Londonban: ahány lord, annyi cár. És ez igazán túlságosan sok.

A Canal Grande: hulla. A hágai Busch nem egyéb, mint széles kolóniája a gazdag emberek nyaralóinak. A „Corsia dei Servi” - igazán nem akarok felségárulást elkövetni Ausztriával szemben - pedig túlon túl is meg van tömve kémekkel ahhoz, hogy saját, egyéni karaktere lehessen.

Ellenben Párizsban! Ó, Párizsban, az intelligencia számára csak itt van igazán szabadság, itt van igazi élet. Csodálatos és termékeny élet, közlékeny élet, forró élet, amely gyorsabb, mint a futó gyík, siető emberek, élet a napfényben, művészi, mulatságos élet, amely tele van ellentét-

tel. A bulvár, amely sohasem marad ugyanaz, megérzi a párizsi élet minden megrázkódtatását. Megvannak a maga melankolikus órái, a vidám, a magányos és a mozgalmasan élénk, a szemérmes és a kicsapongó órái.

Reggeli hét órakor még egyetlen lépés zaja sem hangzik az aszfalton; egyetlen kocsikerék se nyikorog még az úton. A bulvár legkorábban is csak nyolc órakor ébred, akkor néhány cabriolet zaja hallatszik, aztán nehéz lépései a csoportosan haladó, jól felcsomagolt levélhordóknak, néhány munkás kiáltásai, akik blúzaikban a műhelyekbe sietnek. Még mindig meg sem rezdül egyetlen ablakfüggöny sem, és az üzletek olyan csukottak, mint az osztrigák.

Olyan látvány ez, amilyent csak nagyon kevés párizsi ismer; hiszen azok a bulvárt mindenkor csak díszének teljében látják. És ők is azt hiszik, mint az önök legkedveltebb kritikusa, hogy a tengeri rákok pirosan jönnek a világra.

Kilenc óra van már, amikor - úgyszólván - megmosakodik, tisztálkodik a bulvár. Az üzletek kinyitják szemüket és közben belsejüknek utálatos rendetlenségét árulják el. De néhány pillanat múlva a bulvár már foglalatoskodón nyugtalankodni kezd, mint egy kis grisette, és néhány köpönyeg, amelyek gondolkodásra készítetnek, árnyékot vet a gyalogjáróra.

Tizenegy óra felé a cabrioletok a tárgyalásokhoz robognak, az üzleti fizetések teljesítésére, ügyvédekhez, jegyzőkhöz. Viszik magukkal újabb csődbejutások magvait, a kis börziánereket, látni lehet az üzletek árnyékát, az intrikákat gondterhes arcukon, és alkalmilag valami még kissé álmos boldogságot is, a nyakig begombolt kabátok felett. Itt sietnek a szabók, a fehérnemű-varrók, szóval az a Párizs, amely korán kelő, és amelynek dolga van.

Tizenkét órakor a bulvár megéhezik, ekkor villásreggelizik, és ekkor jönnek a tőzsdéről a börziánerek. Végre két órától öt óráig: ekkor éri el a bulvár élete tetőfokát.

A bulvár ingyenes díszelőadást tart. Háromezer üzlete ragyog, tündököl és a kirakatok nagy költeménye most zengi el színes strófáit - a Madeleine-től egészen a Porte Saint Denis-ig.

A járókelők a színészek, anélkül, hogy ezt tudnák. Az antik tragédiák kórusa jutott számukra szerepül. Nevetnek, szeretnek, szenvednek és mosolyognak, és olyan arcokat vágnak, amelyekről mélységes gondolat vagy üresség sugárzik le. Az ember nem mehet végig két bulváron anélkül, hogy ne találkozzon baráttal vagy ellenséggel, különködőkkel, akik nevetésre vagy gondolkodásra készítetnek, koldusokkal, akik egy-egy sous-ért könyörögnek és vaudeville-írókkal, akik témát keresnek. (És az egyik olyan szemtelen igényeiben, mint a másik, csak éppen több a pénze.)

És most itt az ideje, hogy a „toilette-k színházát”-t végignézzük. Ahány ember, annyi különböző ruha. Ahány különböző ruha, annyi különböző karakter. A szebb napokon az elegáns asszonyok is megjelennek, de nem nagy toilette-jükben. A nagy toilette-eket az ember az Avenue des Champs-Élysées-en láthatja vagy a Bois-ban. Azok az elegáns asszonyok, akik elhaladnak a bulvárokon csak azért jönnek erre, hogy gyorsan kielégítsék valaminő szeszélyüket, hogy örömük teljék az alkudozásban és a bevásárlásban. De gyorsan elsietnek ismét, és azt óhajtják, hogy senki sem ismerje fel őket.

A párizsi életet, ennek igazi arcát az ezeröttszázadik esztendőben a Rue Saint-Antoine-n lehet látni. Ezerhatszázban a Place Royale-n. Ezerhétszázban a Pont-Neuf-ön. Ezernyolcszázban a Palais Royal-ban. Mindezek a helyek, egymásután, azok voltak, amik ma a bulvárok. És ezek alapjukban éppen olyan mozgalmasan élnek és elevenek voltak, mint ahogy ma megremeg a bulvárok aszfaltja a börziánerek talpai alatt a Café Tortoni teraszán.

Végre magának a bulvárnak is megvan a maga sorsa és históriája. Csak az ezernyolcszázadik esztendőben kezdte sejtetni a bulvár, hogy mi lesz belőle egy szép napon. Arról a kis föld-

területről, amely a Rue du Faubourg du Temple és a Rue Charlot között húzódik meg, és ahol egész Párizs ott nyüzsgött, az élet átvonult az ezernyolcszázötödik esztendőben a Boulevard du Panoramara. Ezernyolcszázhuszban a Boulevard de Grand-on állapotott meg, és most állandóan a Madeleine felé húzódik.

Az ezernyolcszázhatvanadik esztendőben Párizs szíve már ott fog lüktetni a Rue de la Paix és a Place de la Concorde közötti térségen.

A párizsi élet e költözködéseinek megvan a maga oka. Ezeröttszázban az udvar a Chateau des Tournelles-ben, a Bastille védelme alatt székel. Ezerhatszázban az arisztokrácia a híres Place Royale-n lakott, amelyet Corneille megénekelt, éppen úgy, mint ahogyan egyszer majd a bulvárokat is meg fogják énekelni. Az udvar azután nemsokára átköltözött Saint-Germainbe, majd Fontainebleau-ba, aztán meg Blois-ba. A Louvre nem volt a királyság legutolsó lakhelye. Amikor XIV. Lajos Versailles mellett döntött, a Pont-Neuf lett a főútóér, amely átlüktetett az egész városon, mert hiszen mindenki rajta ment át az egyik partról a másikra. Ezernyolcszázban már nem volt többé ilyen középpontja a városnak, ekkor már ott keresett szórakozást mindenki, ahol éppen talált.

Párizs színpadjai a Boulevard du Temple-n álltak, tehát a Boulevard du Temple volt maga a város, és Désaugiers róla írta híres sanzonját. A bulvárok akkor még csak kifogástalan közlekedési utak voltak, amelyek a szórakoztató helyekre vezettek! ... Amikor a Bourbonok ezernyolcszázötödikben Franciaország éber és élénk életét a kamarába helyezték át, a bulvárok lettek az egész város főútjai. Mégis tetőpontját és tökéletes fényét csak körülbelül ezernyolcszázharmincban érte el a bulvárok élete. Csodálatosképpen az északi rész volt az, amely divatba jött. A párizsiak kötötték magukat ahhoz, hogy ők csak ezen az oldalon fognak járni. A déli résznek nem voltak járókelői, és így értéke sem volt. Minthogy az üzleteknek sem vevői, sem bérlői nem voltak, azok ki lettek szolgáltatva olyan üzleteknek, amelyekben sem fényűzés, sem méltóság nem volt. Ennek a különködésnek is megvolt a maga oka. Párizs akkortájt kizárólag a város északi része és a Szajna-part között élt. De tizenöt esztendő lefolyása alatt egy új Párizs fejlődött ki, alakult ki a Montmartre dombjai és a déli rész között. És ettől kezdve e két rész vetélkedni kezdett előkelőség dolgában, és még ma is küzdenek egymással a sétálók kegyeinek elnyeréséért.

A bulvárok története, éppen úgy, mint a császárság históriája, meglehetősen siralmasan kezdődik. Van-e olyan párizsi negyvenesztendős ember, aki ne emlékeznék még ama városrendészeti barbárságra, amely olyan sokáig minden bulvár bejárójánál karókerítéseket állított fel, amelyekhez a terhes asszonyoknak neki kellett ütközödniük, éppen úgy, mint a szórakozott embereknek, akiknek szemét annyira lefoglalták egyéb dolgok, hogy ezeket a cölöpöket nem vették észre, és hasukkal nekiütköztek? Esztendőnként ezernél is több szerencsétlenség történt ilyesformán és - az emberek mulattak ezen...

E karókerítések barbár és stupid fenntartása harminc esztendőn keresztül karakterizálja a francia közigazgatás módját, különösen Párizs városáét, amely a legügyetlenebb, a leghebehurgyább mindezek közül, és amely, amellet, a legkevésbé tűnik fel.

Esős időben a párizsi bulvárok elviselhetetlen sártengerek voltak, valóságos kloakák. Végre is az auvergnei Chabrol volt az, aki vállalkozott arra, hogy ezzel a lávakövekkel való utálatos flaszterozással megajándékoz bennünket. És ez egy újabb karakterisztikuma a mi városi közigazgatásunknak! Auvergne legbelsejéből vulkanikus, omló, porózus, nem tartós kőlapokat hozatnak, mialatt a Szajna az óceán partjairól gránitot is szállíthatna hozzánk. És ezt a haladást, ezt az újítást a párizsiak mégis mint valami jótéteményt üdvözölték, bár ez a jótéte-

mény azt sem engedte meg nekik, hogy három ember egymás mellett megállhasson, vagy egymás mellett haladhasson.

Még mais epedve várjuk a javításokat. A bulvárokat egyenletesen aszfalttal kellene burkolni, és nem félig aszfalttal, félig meg flaszterkövekkel. Mert Párizsban az emberek éppen úgy gondolkoznak a lábukkal is, mint a fejükkel. És a kövezésnek, az úttest burkolásának ez a különlegessége nyugtalanítja a lábat és a fejet is. A Chaussee-ket gazdagon, sőt szinte kacérul kellene elrendezni, olyasformán, mint ahogyan mostanában a Rue Montmartre-en próbálkoztak meg vele. Végre a talajt egyik végétől a másikig egyenletessé, a Porte Saint Denist pedig szabaddá kellene tenni.

De a bulvárok csak akkor lesznek igazán méltók a mi Párizs városunkhoz, ha majd a homlokzatok és fasszádok építkezéseiben is gyökeres, radikális változás fog beállni, és ha majd éppen olyan bátran sétálhatunk - anélkül, hogy izzó napfénytől vagy a szakadó esőtől félnünk kellene - a szabadban, mintha tető alatt volnánk. De a házak átépítésének és újjáalakításának költségei akkorák volnának, hogy ez egyértelmű a lehetetlenséggel. De minde mellett máris kitűnő eredményeket lehetne elérni olyan balkonok révén, amelyeket erkélyek módjára vagy pedig folytatólagosan építenének. És miért ne lehetne a Place de la Concorde-tól a Place de la Bastille-ig, minden faszor végén egy-egy tiszta szökőkutat csörgedeztetni?

Miféle fákat, miféle növényzetet kell ma a bulvárokon látnunk...! Hát igazán csak azért emelték fel, duzzasztották fel a Szajna vizének szintjét a Pont Louis XVI.-nél ismét a Szajnába vezessék vissza a vizet? Akkor ennek csak egy magyarázata lehet: vagy gyerekjáték volt az egész vagy pedig... mítosz.

És mégis, mindezek mellett, még soha és semmiféle országban sem voltak olyan kilátópontok, olyan sétányok, olyan látnivalók, melyek azokkal lennének összemérhetőek, aminőket a bulvárok nyújtanak, kezdve a Pont d'Austerlitztól, amelynek végén ott van a Jardin des Plantes, egész a Madeleine-ig, ahol a Place de la Concorde és a Champs-Élysées sorakoznak.

Nos, és most tegyük úgy, mintha egy omnibusz imperiale-ján ülnénk, és beutaznók ezt a folyót - ezt a széles, bár száraz Szajnát - és tanulmányozzuk a fiziognómiáját.

A Madeleine-től a Rue Caumartin-ig nem sétálgatnak az emberek. Ezt a teret a mi Parthenon utánzatunk uralja, amely szép és nagy dolog, bármit mondanak is felőle, de amelyet, sajnos, a mellette sorakozó kávéházak infámis szoborművei elégtelenítenek. Az az utca, amely a déli oldalon párhuzamosan fut a bulvárral, elvezeti a sétálókat az üzletektől, és a jobb oldalon még csak egy esztendő óta állnak házak. A bulvároknak ez a része a jövőtől várja sorsát és érvényesülését. Gyönyörű, káprázatos lesz ez a rész, különösen ha a déli utcákat eltávolítják. Azonban egészen a külügyminisztériumnak áruházakká való és a legközelebbi időkben várható átalakításáig ez a rész jóformán elveszettnek tekintendő. Az emberek elhaladnak ugyan előtte, de itt nem sétálnak. Ez a rész élettelen, bár a járókelők rendszerint jól öltözöttek, elegánsak és gazdagok.

De ez a legveszedelmesebb része is a bulvároknak: öt utca torkollik itt egymásba. Ez a legsikamlósabb része is: hiszen a külügyek minisztériuma van itt. És talán ez az oka annak is, hogy miért nem akar egyetlen ember sem megállni itt. A politika a kerékkötője minden mozgásnak. De a politikát el fogják távolítani innen.

Amíg csak meglesz a Rue Basse-du-Rempart, e vidéknek legutolsó kis utcája, ezen a bulváron nem lesz sem jókedv, sem vidámság, sem egyéniség, sem sétáló közönség és éppen ezért vevői sem lesznek itt az üzleteknek. De háziurak, legyetek elég bölcsek, százezer frankokat vessetek el itt, hogy azután majd milliókat arassatok! Egyébként a sétálónak itt mindig

túlontúl is azt kell éreznie, hogy... látják. A párizsi ember pedig nem tudja azt elviselni, hogy az elsőemeleti lakók számára ő legyen a látnivaló és a színház.

A Rue Caumartin sarkának háza egyik leghíresebb háza a tizennyolcadik századnak. Itt lakott mademoiselle Guimard,¹ amíg át nem költözött saját palotájába, a Rue de la Chaussee d'Antin-re. A ház sarkának kerek erkélyén még mindig látható az Operának kőbe faragott emblémája. Ezt a házat is le fogják egyszer bontani, mint a Lulli házat, amely szintén utcasarkon állt (mégpedig a Rue Neuve des Petits Champs és a Rue Sainte-Anne sarkán), ahol úgyszólván nevét írta be a falakba. Ugyanis a szoborművek között látható a hegedű is, amellyel vagyont szerzett.

A Rue de la Paix-en minden másképpen van. Itt mindig egész sereg járókelő látható. Valamikor régen valóban itt végződött a bulvár.

Egész Párizs áthaladt a Rue de la Paix-en, hogy a Tuileriákhoz érjen. A Rue de la Paix a Rue Richelieu-nek jövődő ellenlábasa: ez lesz a modern Rue Saint-Denis.

Ha elértük ezt a pontot, akkor már ott vagyunk a mai Párizs szívében, amely a Rue de la Chaussée d'Antin és a Faubourg Montmartre között dobog. Itt kezdődnek azok a bizarr és csodálatos épületek, amelyek valamennyien olyanok, mint egy-egy fantasztikus mese, egy-egy fejezet az *Ezeregy éjszakából*. Először is itt van a Pavillon de Hanovre és vele szemben az a hatalmas palota, amelyet Simon építtetett, hogy Richelieu marsall kertjei elől elvegye a kilátást. Egész Párizs elhalad itt anélkül, hogy eszébe jutna, hogy az épületek miatt húsz esztendei per folyt, amelyet végül is a marsall veszített el. És valóban, hinnünk kell a „bon plaisir” uralma idejének igazságszolgáltatásában, amikor a parlament magának a királynak sem adott igazat. Azután következik a kínai fürdő, a kereskedői vállalkozások egyik legmerészebbike, kerek egymillióba kerülő hirdetés, örökös reklám, amely - elég különös - az empire korban létesült.

Ha a bulvárokon a szép és csodálatraméltó építkezések, mint aminő a Maison Dorée is vagy azok a nagy erkélyek, nem állnának piszkos, nyomorúságos, díztelen és ízléstelen épületek között, akkor - ami az építészet fantáziáját illeti - felvehetnék a versenyt a velencei Canal Grandéval is.

Tessék csak jól szemügyre venni a Rue Grand-Batelière bejáróját, minden sarkon egyenlőtlen nagyságú, karakter nélkül való házakkal közben pedig annyi ragyogás! Elhinné-e ön, hogy e házak egyike a Jockey-Club palotája? Nem találja-e ön különösnek, hogy a Jockey-Club tagjaiban, akik mind gazdag és elegáns emberek, nincs annyi nemzeti érzés, hogy nemes versenyre kelnének a londoni klubokkal, amelyek pompája még a királyi rezidenciákat is felülmúlja?

Egy belső hajlamból építésszé lett kárpitosnak köszönhető a hírneves Maison Dorée és a másik oldalon ott áll egy hotel udvarába építve az az óriási épület, amellyel egy nagy szabó, Buisson ajándékozta meg a bulvárokat, amelyben Párizs játékosai harmincöt esztendőn keresztül izgultak. Ekkor még Frascati, amelynek nevét áhítatosan őrzi meg az utókor, versenytársa volt a szemközti Café Cardinal-nak.

Tessék csak csodálkozni e forradalmakon Párizs földjén! Csupán a tizenkilenc esztendőre szóló bérleti szerződés garanciája mellett és évi ötvenezer frank bérösszegért egy szabó ilyen kolosszális épületet emel, és amint mondják, kerek egymilliót fog keresni vele. De tíz évvel

---

¹ A híres táncosnő, akit Fragonard is lefestett.

ezelőtt a Café Cardinal épülete, amelynek egyedül a Rez-de-chauss e-je ma negyvenezer frankot jövedelmez, kétszázezer frankon, mint örökáron, kelt el.

Buisson  s Janisset, a Café Cardinal és a petite Jeanette (  mennyi dejeuner, mennyi üzlet, mennyi gyöngéd ajándék, hány különféle sors e néhány szóban!) ezek a fejei a Rue Richelieu-nak. Nincsenek-e itt együtt a konyhák, a gardr bok, a gyémántok, szóval egész Párizs? Mert ezek körül a dolgok körül fordul meg minden.

 s azután milyen vonzó, milyen meglepő az atmoszféra főként a Rue Taitbout és a Rue Richelieu között? Ki ne tudná ezt? Ha  n egyszer idet ved, az egész napját elveszettnek tekintheti, feltéve, hogy gondolkozó természetű. Ellenállhatatlan  lmod fog itt álmodni aranyról és csillogó, tarka holmikr l. Ugyanabban az időben az ember egyedül van és társaságban is van. Itt vannak a műkereskedők metszetei, az  znapi színdarabok, a kávéházi nyalánkságok, az ékszerészek brili nsai és m g minden egyéb, ami csábít és izgat. Párizs egész nagy, f ny z ses kereskedelmének itt van az otthona. Drágakövek, szövetek, metszetek, könyvek. A rend rf n knek meg kellene tiltani, hogy a szegények is erre jár hassanak, mert máskülönben tüstént a kisajátítás törvényéhez kell folyamodniuk.

 s a kis lorette most biztosan közeledik a négy vagy  t utca egyikén, amelyet szeret, és az ember, a gondolkozó, a komoly ember hirtelen olyan lesz, mint az a vadász, aki Horatiust olvassa, és egyszerre csak egy raj fogolymad r röppen felel tte. Be tudja rendezni, hogy találkozzanak, és randev kat adnak egymásnak.

Elhagyjuk a t zsde k zsd ter t, hogy vendéglőbe menjünk, tehát az egyik gyomorrontást egy másikkal cser lj k fel. H t a Tortoni nem előszava és egyúttal utolsó fejezet a tőzsdének? P rizsnek jóformán valamennyi klubja k pviseleve van itt, hírneves művészek éppen úgy, mint a híres milliomosok. Az Opera és ezer l bacsk ja minden pillanatban elhalad itt. A kávéházak meseszer en vannak berendezve. T z színház, beleértve a *Comte* is, ragyog itt a közelben. P rizsnek ez a pontja  lte meg a Palais Royalt.

Itt mindenki  gy érezheti, hogy ő is gazdag ember, s t még azt is hiheti, hogy szellemes, mert itt minduntalan szellemes emberekhez d rg l dzhetik. Annyi kocsi, fogat vágtat itt el, hogy néhány pillanatig azt is el lehet hinni, hogy... mi magunk sem járunk gyalogszerrel. Sz d l  érzés fogja el az embert. Veszedelmes dolog itt megállni, m g ha alkalom ny lik is valami csevegésre, vagy egy-egy érdekes gondolat meghallgatására.  s ez az oka annak, hogy Párizsban az ember száz Lajos-arany  vj rad kossal boldogabb, mint Londonban ötven milli nyi vagyonnal, és Szent-Pétervárott  tvenezer jobb gynyi jövedelemmel.

A Rue Montmartre-t l azután a Rue Saint Denis-ig tökéletesen megváltozik a bulvárok arca, az épületek ellenére, amelyeknek bizonyos karakterük van, és amelyek között legelsősorban is feltűnik Lagrange gyönyörű palotája, ahol most Aubuisson sz nyegeit  rzik. De azért hiába  p tett k ezt a házat babiloni stílusban, a Gymnase hiába mutogatja kis kacér homlokzatát; valamivel tovább hiába van ott a Bazar Bonne-Nouvelle, amely éppen olyan szép, mint valami velencei palota, amely egy varázsgyűrű megforgatásával szökött ki itt a földből... De mindez meddő fáradozás. A járókelők itt már többé nem elegánsak, a szép ruhák itt mintha sz m z t sben volnának, a művészek és a társaságbeli arszl nok nem merészkednek el a vidékekre. Az elegancia nélkül való vidéki tömegek, alkudozó hajlam uk, rossz cip j ek, a Rue Saint-Denis-b l, a Rue du Faubourg-b l, Rue du Temple-b l és a Rue Saint-Martin-b l idejönnek. V n háziurak, nyugalomba vonult nyárspolgárok mutogatják itt magukat.  s ez mégis csak más világ már!

Egyébként ugyanez a jelenség észlelhető Szent-Pétervárott is, ahol az élet a „Proszpekt”-en a Morskaja és az Anikof-palota között koncentrálódik. Párizsban egyetlenegy bulvár viszi

véghez, mint intervallum, ezt a tökéletes átváltozást. A kirakatokban itt már nincsenek meg azok a merész ékszerek, hiányzik belőlük a részletek fényűzése, az a gazdagság, amely a bulvárokat a Rue de la Paix-tól kezdve a Rue Montmartre-ig egyenesen költeményekké avatja. Az áruk is mások, mert az a szemérmetlen bolt, ahol minden tárgy huszonöt sous-ba kerül, itt mutogatja mulékony produktumait. A fantáziát itt már semmit sem izgatja mindabból, ami pár lépéssel előbb annyi sokféleségben mutatkozott.

Ez az ellentét annyira világos és észrevehető, hogy rögtön a szellemre is hat. Itt más gondolatok támadnak az embernek, itt nyugodtan hagyja zsebében az ötfrankosait, feltéve, hogy vannak ilyen pénzei.

De ha azután még elmegyünk a Porte Saint-Denis-ig is, amelyet a városi tanács már húsz esztendő óta próbál szabaddá tenni, anélkül, hogy ez sikerülne neki, akkor: ó! akkor az itt előtáruuló nagy térségek eredeti látványa mellett is, az ember lábainak hirtelen kedve kerekedik... visszafordulni, még akkor is, ha valami üzlet kényszerítette arra, hogy e kerületbe elmerészkedjék.

Ez a bulvár a különböző formájú blúzoknak, elrongyolt ruháknak, vidéki embereknek, munkásoknak, taligáknak, szóval: a népnek akkora tömegét tárja elé, hogy itt már minden, valamiképpen tiszta ruha disszonanciát ébreszt fel, és szinte feltűnő botrányt idéz elő.

Itt ismét csak a városi közigazgatás döreségét látjuk; teljes napfényben ragyog itt. A Porte Saint-Denis-től tíz lépésnyire már vagy ötven esztendeje ott hagynak állni egy kutat, amelynek egyedüli rendeltetése, hogy vizet szolgáltatson. Itt azután, emiatt, rettenetes posvány, mocsár keletkezett, amelyet lehetetlen minden időben átgázolni, és amely húsz méternyi körzetben csupa piszok, igazi szegényfolt ezen a földrészen. Miért? Felszólítok száz városi tanácsost, magyarázza ezt meg nekem, és igyekezzék mentetni ezt az egész ügyet.

Ez a bulvár mindig utálatos kátyú és fertő volt. Száz esztendőn át egy kicsi, alig egy méter magasságú falat lehet ott látni, amely egy mellékutcát választott el a bulvártól. Az úgynevezett Passage du Bois de Boulogne előtt egy kis lépcső volt, amelyen egyszer a hírneves Guimard, amikor lefelé haladt rajta, kifecamította a lábát. Egész Párizs fel volt háborodva emiatt, de a kis fal továbbra is csak itt maradt. Még ötven esztendeig a szerencsétlenség után. És ha Lafayette, akit a nép az ezernyolcszázötvenkettedik esztendőben itt árulással vádolt és kifütyült, a szivattyú alatt náthát kapott volna, hát egészen bizonyos, hogy még száz esztendeig is megmaradt volna.

A szerencsétlenségek, amelyeket egy szerencsétlen intézmény vagy berendezkedés idéz elő, Párizsban mintha csak biztos létet biztosítanak ezeknek. Tudom jól, hogy nem hiába hívnak valakit „Perfect de la Seine”-nek, mindenütt túl is kell adni ezen a vízen. De miért ne lehetne palackokba fejteni ezt a vizet, és úgy eladnia boltokban? Hát nincs-e az egész környéken egy zug, ahol a város elegáns reservoárokat állíthatna fel, amilyenek a Rue de l’Arcade víztartói?

És íme, elértünk a bulvárok népszerű részére. A Porte Saint-Martin színháztól egészen a török kávéházig a párizsi nép vette oltalmába a bulvárokat. És így a siker nemcsak hallgatókat vonz a színházba, de egyszerűen azt a „nemzetet” is, amely a Faubourg-okban lakik. A Chateau d’Eau-t soha meg nem rágalmazták a népies regényírók. Tizenkét órától kezdve négy óráig, ha szép idő van, nap-nap után láthatja az ember a megszokott jeleneteket a káplár úrral és a dadával.

Ez a rész a nép Bulvár des Italiens-je. Igaz, hogy csak este. Reggel itt minden kihalt, élet és mozgás nélkül való és karaktertelen. Este azonban ijesztően eleven itt az élet. Nyolc színház hívogatja állandóan a közönséget, ötven elárúsítónő kínálgatja folytonosan az enivalókat, a

szabadban ők szállítják a táplálékot annak a népnek, amely két sous-t áldoz a gyomra és húsz sous-t a szeme kedvéért.

Ez az egyetlen pontja Párizsnak, ahol igazán hallhatja az ember a híres „*cris de Paris*”-kat, ahol a népet nyüzsögni láthatja, ahol olyan rongyokat láthat az ember, hogy nincs az a festő, akit csodálatra nem ragadna, és itt láthat az ember olyan bátor tekinteteket, amelyekről minden háziúrnak meg kell ijednie.

A megboldogult Bobèche valamikor itthon volt itt, ő volt a leghíresebb személyisége e zugnak, és mint sok híres ember, ő is utód nélkül maradt. A segédjét Galimatrée-nek hívták. Martinville írta e két híres bohócnak a szöveggönyveket, amelyek megnevezték a gyerekeket, katonákat és dajkákat, ezeket a kiváló személyiségeket, akiknek ruhái adják meg ennek a híres bulvárnak az egyéniségét és egész belső igazságát.

A Deffieux-vendéglő épülete kísérelte meg utoljára e negyedben felvenni a versenyt a felső bulvárokkal. Ez az épület és az Ambigu, meg a Cirque csupán kíséreltek, amelyek nem találtak követőkre. A többi színház, a házak, minden a legutálatosabb modellek után készült, amelyek hamar pusztuló gipsz ornamenseket használnak fel, és amelyeknél minden éktelen és szánalmat keltő. De azért az egész mégis csak bizarr hatást ad, amelyből az eredetiség sem hiányzik.

A híres „*Cadran-Bleu*”-nek nincsen egyetlen emelete, egyetlen ablaka sem, amelynek egyforma volna a stílusa. És a „*Török kávéház*” azt jelenti a divat számára, amit Théba romjai a civilizáció számára.

De nemsokára már az elhagyott bulvárok, e királyi promenád mezőségei kezdődnek, ahol már nincsenek sétálók. Az unalom fogja el az embert és a gyárak levegője már messziről érezhetővé válik. Már nincs semmiféle eredeti látnivaló, a tökepénzes itt már, ha neki úgy tetszik, hálókabátban sétálhat, és szép napokon az ember vakokat láthat itt, amint kártyáznak. *In piscem desinit elegantia*. Ott asztalokra kis palotácskákat raknak, vasból vagy üvegből, a boltok utálatosak és a kirakatok piszkosak.

A bulvárok feje: a Madeleine. A lábai: a Boulevard des Filles du Calvaire. Az élet és mozgás már csak a Boulevard Beaumarchais-en kezdődik meg ismét, mert itt néhány zsidó van boltja, és mert a nép szíves-örömmel csoportostul egy kissé a júliusi oszlop körül. Itt még van egy színház, amely azonban Beaumarchais-től eleddig csak a nevét kölcsönözte.

Azután a Boulevard Bourdon következik. De ez már nem Párizs. Ez már a vidék, a külváros, a nagy országút, a pusztaság fönsége. De azért mégis egyik legfelségesebb része Párizsnak. A kilátás lebilincselő. Egy római látványossági színdarab, nézők nélkül. Az austerlitzi híd, a Szajna, ahol a legszeleesebb, a Notre Dame, a Jardin des Plantes, a borkereskedők árucarnoka, a Saint Louis-sziget, tágas magtárak, a júliusi oszlop, a Bastille árcai, a Salpêtrière, a Pantheon: mindez grandiózus látványt nyújt innen.

Valóban: e párizsi dráma vége éppen olyan nagyszerű, mint a kezdete.

Ha egy angol lóval jó trapban a Place de la Concorde-tól a Madeleine-ig és a Pont d'Austerlitzig hajt az ember, egy negyed óra alatt elolvashatja Párizs költeményét, kezdve az Etoile diadalívétől, ahol háromezer katona alakja újjá éled, egész a Palais-ig, ahol háromezer örült él még. A Garde-Meuble-től a Múzeumig, XVI. Lajos vérpadjától, amelyet amaz egyiptomi kő fed, egészen az első lövésig, amely a forradalomban Beaumarchais szeme előtt dördült el, akinek viszont az első bonmot-ot köszönhetjük, amelyet az első puskalövés előtt tíz esztendővel mondott el; a „*Torelles*”-től, ahol *Franciaország királya* világra jött, egész a kamaráig, ahol a *francia király* halálra ítéltetett.

Franciaország története, különösen annak utolsó fejezetei, a bulvárokra vannak feljegyezve.

De most egy konkurencia készülődik a bulvárok ellen. Ma már a disztingvált közönség a Champs Elysées-re jár, és annak déli mellékfásorában sétálgat. De ugyanaz a hiány az előrelátásban, amely esős időben használhatatlanná teszi a bulvárokat (márpedig Párizsban jóformán mindig esik az eső) még jó ideig hátráltatni fogja a Champs Elysées nagy avenue-jének sikerei. Caveant consules! Én megtettem a magam kötelességét.

A párizsi házaselet filozófiája

ELSŐ FEJEZET

Vénasszonyok nyara a házasságban

Ha a házasság óceánjának bizonyos magassági, szélességi vagy hosszúsági vonalaihoz érkezünk, ott valami kis krónikus betegség lép fel, ami nem sokban különbözik a fogfájástól.

Veszem észre, hogy ön félbe akarja szakítani szavaimat, hogy azt mondja:

- Igen ám, de hogyan mérjük meg ennek a tengernek a mélységét? Honnan tudhatja meg azt a férfi, hogy a tengeri útnak erre a pontjára érkezett? És legfőként, hogyan kerülhetjük el a szirteket, a zátonyokat?

Méltóztassék engem jól megérteni. Tíz évi házasság után éppen úgy elérhet oda az ember, mint tíz havi házasság után. Ez tisztára csak attól függ, hogy milyen a hajó járása, milyenek a vitorlái, milyen a szél, függ azután még az áramlat erősségétől és irányától, de legfőképpen a legénységtől. De mindenesetre a tengerészeknek megvan még az az előnyük is, hogy az ő számukra csak egy módja van annak, hogy megmérjék és megállapítsák, hol jár a hajójuk. A férjek számára azonban ezer módja is van annak, hogy kimérjék, merre járnak az idő tájt.

Karolina, azelőtt az ön szerelmes báránkjája, az ön édes mucuskája, aki azonban most az ön felesége, most kissé *nagyon is* erősen támaszkodik az ön karjára, ha a bulvárokon sétálgatnak, vagy pedig egyszerre azt találja ízlésesebbnek, hogy egyáltalán nem megy kart karba öltve önnel. Vagy pedig most észrevesz olyan többé kevésbé fiatal, többé kevésbé jól öltözött urakat is, akiket azelőtt meg sem látott, habár a bulvár egész fekete volt a sok férfikalaptól, és több férficipő kopogott a járdán, mint női cipőcske.

Vagy pedig ön haza jön, és felesége azt mondja:

- Ó, csak a nagyságos úr! - Ahelyett, hogy ezt kiáltaná: „Ó, itthon van Adolf!”, amit azelőtt olyan mozdulattal, olyan tekintettel és olyan kifejezéssel tett meg, hogy mindenki irigykedve csodálta meg önt, és azt gondolta magában: „Hál’ Istennek, végre egy asszony, aki igazán boldog!”

Egy asszonynak ez a felkiáltása két fázisban és kétféle hangnemben történhet: az első, amikor még őszinte és a második, amikor ennél a felkiáltásnál: „Ó, ez Adolf!” - már csal. Mert amikor már azt mondja: „Ó, csak a nagyságos úr!” - akkor már arra sem tartja érdemesnek, hogy fáradságot vegyen magának a komédiázáshoz.

Vagy pedig: ön egy kissé később jön haza, esti tizenegy órakor vagy éjfélkor, és a felesége - horkol. Ez már aztán elég rettenetes szimptóma. Vagy pedig a felesége ön előtt húzza fel a harisnyáit. (Ez ugyanis egy *lady* házasságban csak egyetlenegyszer történhet meg, másnap már megszökik a kontinensre valamilyen katonatiszteskével, és ettől kezdve sohasem jut ismét eszébe, hogy efféle elkövessen.) Vagy pedig... de hiszen még annyi, de annyi példa volna!

Ezek a megfigyelések olyan tengerészekre vagy férjekre vonatkoznak, akik már ismerik az időjárást és a tenger áramlatait. Nos jó, az óceánnak ezen a pontján, amely közel áll ahhoz a csillagképhez, melynek nevére célzást tenni olcsó tréfa volna, ami azonban méltatlan dolog lenne ehhez a fölöttébb komoly munkához - szóval itt mutatkozik az a nyomorult, iszonyatos szörny, amelyet okosan, találóan „*házasságbeli szűnyog*”-nak neveztek el, és ez a legtola-kodóbb valamennyi szűrő-csipő állat, bagócs, moszkító, kullancs, bögöly, bolha és skorpió között; ez ellen nem tud megvédeni semmiféle eddig feltalált szűnyogháló. Ez a házasságbeli

szúnyog nem szúr, nem csíp nyomban, azzal kezdi a munkát, hogy előbb a férj füle körül zümmög, és ön még nem tudja, hogy tulajdonképpen mi is történt.

Karolina például, valami egészen közömbös alkalommal a világ legtermészetesebb hangján ezt mondja:

- Tegnap este nagyon szép ruha volt Deschars asszonyon.

Adolf így felel:

- Igen, ízlésesen öltözködik.

Karolina válaszol:

- A férje ajándékozta neki ezt a ruhát. Igen, egy ruhát, amelynek négyszáz frank az ára. A legfinomabb bársonyból készült.

- Négyszáz frank! - kiáltja Adolf, és olyan arcot vág hozzá, mint Tamás apostol.

- Igen, és azonfelül még külön két rőf szövetet is ajándékozott neki, hogy később átalakíthassa a ruháját, és egy blúzt is kapott hozzá.

- Szegény Deschars igazán praktikus ember - feleli Adolf, nagy ügyvel-bajjal megkísérelvén egy kis tréfát.

- Nem minden férfi gondol így mindenre! - feleli Karolina.

- Hogyan?

- De Adolf! Hiszen az igazán nagyon figyelmes tőle, hogy az átalakítás számára is gondoskodik szövegről, és még külön blúzt is ajándékoz hozzá, hogy akkor is használhassa majd a ruhát, ha át akarja alakítani, vagy ha dekolletálva akarja hordani.

Adolf ekkor így szól magában:

Úgy? Tehát Karolina új ruhát szeretne.

Szegény ember!...

Kis idő múlva Deschars úr új hálószobával lepi meg a feleségét, aztán meg Deschars úr újonnan foglaltatja a felesége gyémántjait. Deschars úr sohasem megy el hazulról a felesége nélkül, vagy sohasem megy másként valahová, mint karonfogva a feleségével.

Ha pedig *ön* hoz haza valamit Karolinának, az édes Karolinának, hát az sohasem olyan szép, mint az, amit Deschars úr vitt haza a feleségének.

Ha ön a legcsekélyebb heves mozdulatot is megengedi magának, vagy valami hangos szó csúszik ki a száján, hát ön rögtön azt a vipera sziszegéséhez hasonlatos választ fogja kapni:

- Monsieur Deschars sohasem viselkedne így!

Vagy pedig:

- Inkább figyeljél meg, hogy Deschars úr mint csinálja ezt!

És végül is, az ön házasetének minden pillanatában, minden alkalommal fel fog bukanni Deschars úr képe. Azok a szavak pedig, hogy: „Gondolkozz csak afölött, hogy vajon Deschars úr valaha is megengedne magának effélet...” valóságos Damoklész-karddá lesznek...

De egy tű, ami szúr, még sokkal rosszabb, mint a kard, és ezek a szavak tűk, a te hiúságod pedig a tűpárna, amelybe feleséged minduntalan újra és újra beleszúrja őket, megint kihúzza,

és megint beleszúrja, miközben egész sereg ürügyet talál, és a legbarátságosabb, leggyöngédebb kifejezéseket használja és egyáltalán igazán ő maga is egészen elbájoló és barátságos.

Adolf, akit ez a házasságbeli szűnyog annyira összeszurkált már, hogy formálisan olyan, mintha tetoválva volna, végül is megteszi azt, ami a stratégiának minden művészete, minden jó rendőrség és minden kormány szintén csak megtesz. (Tessék csak erre a kérdésre vonatkozólag Vauban könyveit elolvasni, a várművek megtámadásának és védelmének technikáját illetően.) Adolf végül is felfedezi Fischtaminel asszonyt, egy fiatal, elegáns és kissé kacér teremtet, és mint valami flastromot applikálja Karolina kissé csiklandó bőrére.

Ó, te kedves ember, aki így kiáltasz fel:

- Én igazán nem tudom, hogy mi van tulajdonképpen a feleséggel - meg fogod még csókolni a transzcendentális filozófiának ezt az oldalát, mert itt találod meg a kulcsát minden asszonyi karakternek. De ha már valaki annyit is tud az asszonyokról, mint amennyit én, ez még mindig nem jelenti azt, hogy ismerem is őket. Mert hiszen ők maguk sem ismerik önmagukat. De utóvégre az Isten is csalódott, még abban az egyetlen asszonyban is, akit irányítania kellett, és akit jónak látott megteremteni.

Karolina nem engedi megfosztani magát attól az örömtől, hogy Adolfot minden időben szurkálhassa egy kevéskét, örömet végzi is ezt, de ez a jog, hogy „partnerére” - engedtesse meg ez a kereskedői ízű kifejezés - alkalomadtán darazsakat eregethessen, csak a törvényes *feleség* joga, Adolf ellenben rögtön valóságos szörnyeteg lesz, mihelyt a feleségére irányít csak akár egyetlen ártatlan legyet is. Ha Karolina csinál effélét, hát ezek a kedves kis tréfák, egyáltalán kedves módja a tréfálkozásnak, hogy ezáltal vidámabb legyen az élet, így kettesben. És mindenekelőtt Karolina szándékai mindig a legjobbak. De Adolfnál az ilyen dolgok kegyetlenségek, jelek arra, hogy nem ismeri az asszonyi szívet, és legfőképpen: jó előre, gondosan megfontolt tervek, csakis azzal a célzattal, hogy a feleségének fájdalmat okozzon.

De mindez még csak semmiség. Karolina ezt kérdezi:

- Tehát ön olyan nagyon, de nagyon szereti Fischtaminel asszonyt? Olyan szellemes volna az az asszony, vagy talán a modora olyan csábító ennek a póknak?

- De Karolina...!

- Ó kérem, ne is fárasztja magát azzal, hogy le akarja tagadni ezt a különös ízlését! - feleli Karolina, és megakadályozza, hogy Adolf ebben az egész dologban egyáltalán vitára is kelhessen vele. - Már régóta észrevettem, hogy önnek jobban tetszik ez a meszelőrúd (Fischtaminel asszony ugyanis sovány), mint én. Szép, szép. Csak folytassa tovább is így... Majd nemsokára érezni fogja, hogy ki vagyok én és ki ő...

Méltóztatik most már érteni engem, kedves jó uram? *Önnek* nem szabad meggyanúsítania Karolinát, önnek még azt sem szabad mondani, hogy neki monsieur Deschars szimpatikus. De ön, ön *szerelmes* madame Fischtaminelbe! És Karolina most szellemes kezd lenni, és ekkor már két szűnyog szúrja-csípi önt egy helyett.

Másnap pedig olyan ártatlanul, akár csak egy gyerek, azt kérdezi:

- Nos, és mennyire jutott már madame de Fischtaminellel...?

Ha ön elmegy otthonról, akkor így szól:

- Csak menj barátom, menj a szórakozásaid után!

Mert ha egy asszony dühös valamilyen vetélytársnőjére, akkor, ha hercegnő is volna, a sértegetéshez menekül, és nem riad vissza a piaci kofák kifejezéseitől sem, mert minden eszköz jó számára fegyver gyanánt. De megkísérelni azt, hogy Karolinát meggyőzze arról, hogy téved, megkísérelni annak bebizonyítását, hogy önnek semmi dolga sincs Fischtaminel asszonnyal, hát ennek bizony nagy ára volna.

De az ostobaság is volna, aminőt egy okos ember a házasesetben nem követ el; ezzel elveszteni a hatalmát, és tönkretenni az idegeit.

Igen, kedves Adolffom, szerencsétlenségedre elérkeztél abba az évszakba, amelyet olyan bölcsen „a házaseset vénasszonyok nyarának” neveztek el. És most azután vissza kell szerezned a feleségedet - ami egyébként egész csinos dolog - újra meg kell hódítanod a te kedves Karolinádat, gyöngéden át kell ölelned a derekát, és minden férj között neked kell a legjobb férjnek lenned, el kell találnod, hogy mi tetszik neki, és örömeiket kell szerezned számára, ahelyett, hogy azt tehetnéd, amit te akarsz. És ettől kezdve már nincs is a te számodra egyéb probléma, mint ez az *egy*.

MÁSODIK FEJEZET

Kényszermunka

Legelőször is le akarjuk szögezni a következő axiómát, amely (a mi véleményünk szerint) egészen vadonatúj igazság:

Axióma

A legtöbb embernek legalább is van valamije abból az észből, amelyet egy súlyos helyzet megkövetel, ha már nincs is elég esze ehhez a helyzethez.

Azokkal a férjekkel tehát felesleges itt foglalkoznunk, akiknek nincs elegendő erejük a saját pozícióikhoz. Mert itt már nincs többé harc, ezek lefeküdhetnek a halottak közé: számukra nem marad hátra egyéb, mint a rezignáció.

Adolf tehát így szól magában:

- Az asszonyok gyerekek, az ember egy darabka cukrot ad nekik, és ők úgy ugrándoznak rögtön, mint az elkényeztetett gyerekek. Csak éppen mindig kell, hogy az embernek legyen egy kis cukra a számukra, amit aztán a magasba kell tartani... és arra is kell vigyázni, hogy ne múljon el bennük a cukor szeretete. A párizsi nők (és Karolina természetesen párizsi) nagyon hiúk és nagyon torkosak!... Az embereket nem lehet kormányozni, az ember nem szerezhet magának barátokat, csak ha számol a hibáikkal, csak ha hízeleg a szenvedélyeiknek. Én is meg fogom ezt tenni, akkor ismét az enyém lesz a feleségem!

Adolf néhány nap múlva, miután feleségével szemben tanúsított figyelmességét megkétszerezte, így szól Karolinához:

- Tudod mit, Karolinám? Menjünk el ma este mulatni! Fel kell venned az új ruhádat (azt a bizonyos ruhát, amely madame Deschars ruhájának mintájára készült), és aztán menjünk el a Variétés-be, hogy azt a buta szindarabot végignézzük.

Az effajta indítványok mindig jókedvre hangolják a feleségeket. Így hát fel is készülhetnek az útra. Közben Adolf már meg is rendelt Borelnél, a Rocher de Cancale-ban egy kedves kis estebédet kettesben. Amikor a bulváron járnak, hirtelen fel is kiált, mintha éppen ebben a pillanatban támadt volna ez a gavallér ötlete.

- Most, hogy már a Variétés-be megyünk, vacsoráljunk is a vendéglőben.

Karolina felettébb örül ennek a látszólag véletlen szerencsének, egész otthoniasan letelepszik egy kis szalonban, ahol az asztal már meg van terítve, és minden olyan csinos és kacér, aminővé már ezt Borel varázsolni szokta azok számára, akiknek elég pénzük van ahhoz, hogy meg tudják fizetni ennek a helyiségnek örömeit, amelynek tulajdonképpeni célja az, hogy azokban a pillanatokban szolgálja a földi nagyságokat, amikor azok az alantas emberiséghez ereszkednek alá.

Az asszonyok csak nagyon keveset esznek, amikor egy-egy dinerre hivatalosak. Titkos páncéljuk, a paradé-fűző, feszélyezi őket, és azonfelül meg érzik is a sok asszony jelenlétét, akiknek tekintetétől és nyelvétől egyformán félni kell. Ínyenckedésük nem irányul a „jó”-ra, hanem „a szép”-re; rákokat szopogatni, rántott fűrjet és fajdkakas szárnyat rágcsálni; és mindenekelőtt halnak is kell lenni, amelyet azoknak a mártásoknak egyike ízesít, amelyek a francia konyhát híressé tették.

Franciaország uralkodik az egész világon jó ízlés dolgában, amely a rajzban, a divatban, meg minden egyébben megnyilvánul; a mártás azonban a konyha diadala. És ez az oka annak, hogy grizettek, polgárasszonyok és hercegnők egyformán el vannak ragadtatva az ilyen kedves kis diner-kéktől, amelyeknél egy kevés kitűnő bort is felszolgálnak, amelyből csak néhány kortyocskát hörpintenek fel. Ezeknek az estebédeknek a befejezései pedig azok a gyümölcsök, amelyeket csak Párizsban kaphat az ember. Hát még ha aztán ezt a dinert a színházban lehet megemészteni, ahol a jó páholyban ülhetnek, és ahol azokat a szeretetre méltó butaságokat hallgathatják, amelyek vagy a színpadon hangzanak el, vagy amelyeket a fülükbe suttognak, magyarázatul és felvilágosításul azokhoz a többi kis botorságokhoz, amelyek a színpadon történnek.

A vendéglőben a számla száz frankra rúg, a páholy harmincba kerül, a kocsis, a toilette, az új kesztyű, a virágcsokor és a többi ugyanannyiba. Ez a gáláns figyelem tehát mindösszevéve százhatvan frankba kerül, ami körülbelül négyezer frankot jelent havonta, ha gyakran megyünk a nagy Operába, az olasz Operába vagy a Vígoperába.

Négyezer frank havonta: ehhez a mi pénzünk szerint körülbelül kétmillió frank tőke kell. De házaséletének boldogságát győzedelmesen kivívta!

És Karolina ezután olyan dolgokat mond el barátnőinek, amelyek az ő véleménye szerint nagyon hízelgők Adolfra, de amelyekhez egy eszes férjnek igen savanyú arcot kell vágnia.

- Egy idő óta Adolf igazán charmant. Igazán nem is tudom, hogy mivel érdemeltem ki most ennyire a szeretetreméltóságát, de valósággal elhalmoz a figyelmességeivel... És azonfelül még a gyöngédségnek, a jó ízlésnek olyan tanújeleit is adja, amelyek éppen miránk, asszonyokra, olyan nagy hatással vannak... Hétfőn elvitt engem a Rocher de Cancale-ba, és amikor elkészültünk a diner-vel, azt kezdte erősíteni, hogy Vérynél legalábbis olyan jó a konyha, mint Borelnél, és ezért aztán másnap megismételtük ezt a dolgot, úgy, amint ezt már elmeséltem önnek, csak azzal a különbséggel, hogy desszert gyanánt egy operai páhollyal kedveskedett nekem Adolf. A „Tell Vilmos”-t adták, amelyet, amint tudja, szenvedélyesen szeretek...

- Ó, maga nagyon boldog - feleli madame Deschars, kissé szárazon és rosszul leplezett irigységgel.

- De hát nem érdemli meg egy asszony, aki híven teljesíti kötelességeit, ezt a boldogságot...

Ha egy ilyen rettenetes mondat csúszik ki egy férjes asszony száján, akkor aztán már el is árulta, hogy olyasformán teljesíti a kötelességeit, mint valami iskolásfiú, aki jutalmat vár érte. Az iskolában valamiféle kedvezést, valami munka vagy feladat alól való felmentést akar elérni a kis diák, a házaséletben pedig az asszony egy sált vagy valami ékszeret remél. „Szerelem”-ről tehát szó sincs.

- De édesem - Deschars asszony ugyanis egy kissé meg van sértve -, én okos vagyok. Deschars is elkövetett már egyszer efféle butaságokat¹ de én észre térítettem. Figyeljen csak ide, édesem: nekünk két gyerekünk van, és megvallom, hogy száz vagy kétszáz frank az én számomra, aki családjára vagyok, igenis, jelentékeny összeg...

---

¹ Ez a *hazugság* háromszorosan halálos véték - mégpedig hazugság, fennhéjázás és irigység - de olyasfajta, amelyeket a jámbor emberek megengednek maguknak; Deschars asszony ugyanis nagyon jámbor és lélekben alázas asszony, ha egy kissé epés is, és sohasem hiányzik egyetlen istentiszteletről sem a Saint-Roche-ben, amióta a királynővel együtt koldulgathatott egy jótékonyági ünnepségen.

- Ó, nagyságos asszonyom - mondja most madame Fischtaminel -, utóvégre nem jobb-e az, ha a férjünk a mi társaságunkban diner-ezik így, mint ha...

- Deschars? - hívja magához hirtelen Deschars asszony a férjét, feláll, köszön és ajánlja magát.

Így történhetik meg azután, hogy Deschars úr (egy férfi, akit felesége nullává alacsonyított le) nem hallja meg ennek a mondatnak a végét, amely felvilágosítaná, hogy a vagyonát „excentrikus asszonyokkal” is elfogyaszthatná.

Karolina hiúságában fölöttébb kielégítve a fennhéjzás és a torkoskodás édes gyönyörei közé veti magát, amelyek pedig mind a ketten kardinális (de édes) bűnök. Adolf, amint ezt a lóversenyeknél mondani szokták, előnyt nyer, de édes Istenem - ez olyan megjegyzés, amelyről bőjti prédikációt is lehetne tartani -, a bűnnek is, mint minden gyönyörnek, önmagában vannak tövissei. A legédesebb bűn is zsarnoki; minden édessége eltűnik nyomban, mihelyt csak egyetlen rózsalevél is megzavarja a boldogságot. A férjnek, ha már elindult ezen az úton, mindig csak előre kell haladnia. Állandóan és szakadatlanul.

Axióma

A bűn, az udvaronc, a szerencsétlenség és a szerelem - mindezek csak a jelent ismerik.

Bizonyos idő múlva, amelynek tartamát nehéz volna meghatározni, Karolina egyszer csak a desszertnél a tükörbe néz.

Észreveszi, hogy arcán piros foltok virítanak, és hogy orrcimpái, amelyek azelőtt olyan finomak és tiszták voltak, többé már nem olyan finomak és nem olyan üdék. A színházban rosszkedvű - és ön, kedves Adolfom, ön nem tudja, hogy miért? Ön, aki szépen kikeményített ingében úgy pompázkodik mellette, és aki mellét olyan büszkén dülleszt ki, mint az olyan férfiak, akiknek jól megy a soruk.

Néhány nap múlva megjelenik Karolinánál a szabónő. Felpróbál egy ruhát, megfeszíti minden erejét, és mégsem tudja bekapcsolni. Behívják a szobalányt, nekifekszenek húsz lóerővel is, Herkules tizenharmadik munkája ez; hiába minden, a ruha még mindig szűk, teljes két ujjnyival. A könyörületet nem ismerő szabónő kegyetlenségében nem titkolhatja el Karolina előtt, hogy derékban erősebb lett. Karolina, a karcsú Karolina azzal a veszedelemmel áll szemben, hogy Deschars asszonyhoz lesz hasonlónak. Brutális őszinteséggel hízni kezd.

Karolina le van sújtva.

- Mit? Olyan legyenek, mint ez a kövér madame Deschars, és egész húshegyeket hordjak magamon, mint Rubens asszonyai?... Igen, igaz, szent igaz - mondja magában. - Adolf egy egészen közönséges gonosztevő. Most már belátom, az volt az ő terve: hogy kövér öregasszonyt csinál belőlem, csak azért, hogy többé senkinek se tessenem.

Karolina tehát még hajlandó ugyan elmenni az olasz Operába, kegyesen elfogadja még a felajánlott páholyt, de ettől kezdve már csak azt találja nagyon disztिंगváltnak, hogy keveset egyék és kitartóan visszautasítja azokat a bizonyos kis diner-eket, amelyeket önnel kellene végigennie az étteremben.

- Kedves barátom - mondja most -, az igazán comme il faut asszony ne menjen túlságosan gyakran az ilyen helyekre. Egyszer el lehet menni, tréfából, kedvtelésből, de hogy megszokás-szerűleg mindig ott mutogassam magam? Nem...

Borel és Véry, a konyhának e két híressége, nap nap után ezer frank bevételt veszítenek el, mert nincs külön, titkos bejáratuk az ilyen nők fogatai számára. Ha ezek a fogatok egy külön kapun begördülhetnének és egy másik kapun távozhatnának, és ha közben a nőknek csak gyorsan be kellene lépniük az előkelő lépcsőházba: hány női vendégük hozna magával jó kövér, gazdag férfitvendégeket...

Axióma

A kacérság megöli a torkoskodást.

De Karolina elég hamar jóllakik a színházzal is, és csak az ördög tudhatja megmagyarázni ennek a hirtelen változásnak az okát. Ezért tehát nem is szabad Adolfnak szemrehányásokat tennünk; Adolf nem ördög.

A párizsi nők egyharmada unatkozik a színházban, kivéve azt a néhány alkalmat, amelynek voltaképpen semmi köze sincs a színpadhoz. Például: az az alkalom, hogy egy nagyon tisztességtelen darabnál nevetni lehessen, és hogy a romlott gyümölcsből, annak látásánál, ők is élvezhessenek valamit, hogy valami rettenetes melodráma borsából ők is bevehessenek egy kevéskét. Aztán, hogy a szép díszletekben gyönyörködhessenek.

Sok asszonynak a füle túlon túl is tele van muzsikával, és az olasz operába csak az énekesek miatt megy, vagy pedig talán azért, hogy kritikus szemmel megfigyelje, milyen a mai előadás. De az, amiért valóban megtelnek a színházak, az maga az asszony nép, akik a maguk számára külön színházat rendeznek az előadás előtt, alatt és után.

Csak hiúságból fizetik meg ezt az óriási belépődíjat - negyven frankot - két órára, egy nagyon kétséges szórakozásért, amit még azonfelül rossz levegőben és nagy felkészülődés után kell bevenni, nem is szólván a nátháról, amit a távozáskor okvetlenül megkap az ember. De mutogatni magukat, félezer férfi tekintetét magukon érezni... „milyen pompás zabálás ez” mondaná Rabelais.

De hogy a hiúságnak ezt a fenséges jutalmát learathassák, észre is kell vettetniük magukat. Az olyan asszonyt azonban, aki a férjével van, csak alig nézegetik. És Karolinának valóban még azt a fájdalmat is meg kell érnie, hogy a nézőtérén a férfiak sokkal többet törődnek azokkal a nőkkel, akik nem a *saját* férjükhöz vannak ott, azokkal a bizonyos, kissé excentrikus nőkkel. És ezért azután az a bevétel, amelyre Karolina a színházban való erőfeszítései, toilette-jei és pózai után szert tesz, egyáltalán nincs arányban a fáradt szemekkel, a kiadásokkal és az - unalommal. Nemsokára tehát éppen úgy jár a színházzal, mint ahogyan az étkezéssel járt, a jó konyhától meghízott, a színháztól pedig megsárgult.

És most Adolfnak vagy bármelyik más férjnek a mi Adolfunk helyében, eszébe jut az a bizonyos paraszt, akinek nagyon fáj a tyúkszeme. Ez a paraszt ugyanis lábát odadugta az országút legélesebb kövei közé, és így szólt a tyúkszeméhez:

- Az ördögbe is, hogy a hóhér vigye el! Ha te fájdalmat csinálsz nekem, hát én meg visszadom neked a kölcsönt!

- Én édes Istenem! - mondja Adolf, fölöttébb csalódottan, miután a felesége minden hosszas megokolás nélkül mindent visszautasított - most már végre igazán szeretném tudni, hogy mi okoz neked örömet!...

Karolina teljes fenségességével tetőtől talpig végignéz az urán, és egy mű-pauza után, amely a legnagyobb színésznőnek is dicséretére válhatna, így szól:

- Én nem vagyok sem liba, sem pedig zsiráf...

- Havi négyezer frankért igazán többet kaphat az ember! - feleli Adolf.

- Mit akarsz ezzel mondani?

- Ennek az összegnek negyedrésszével is, ha derék fegyencek, fiatal, éppen most szabadon bocsátott, tiszteletreméltó gonosztevők között osztja szét, igazi, fontos személyiség lehet az ember; afféle forradalmi hős! - feleli most Adolf - és akkor minden fiatal asszony büszke lenne az urára!

Ez a mondat - úgyszólván - az utolsó szög a szerelem koporsójához.

Mert Karolina nem érti meg az efféle tréfát, és a dolog civakodássá fajul.

Ez azonban már ahhoz az ezerfajtájú veszedelemhez tartozik, amellyel a következő fejezetben foglalkozunk, melynek címe fölött a szerelmesek és az ifjú házastársak bizonyosan mosolyogni fognak. De ha vannak sárga sugarak, miért ne lehetnének ugyanilyen színű örömök is a házáséletben?

HARMADIK FEJEZET

Epésárga tréfák

Ha egyszer aztán elérkezik ezekre a vizekre, akkor élvezheti azokat a kis jeleneteket, amelyek a házasság nagy operájában a „közjátékok”. És példaképpen közlök is itt egyet.

Egy este egyedül vagytok a diner után, és mivel már olyan sokszor voltatok egyedül, hát most szükségét érzitek, hogy egymásnak apró túsúrásokat osztogassatok. Példának okáért:

- Karolina, jól vigyázz - mondja Adolf, kinek a szívére nyomasztólag hat a sok hiábavaló fáradozás - úgy tűnik fel nekem, mintha az orrod arra a gázságra kezdene vetemedni, hogy itthon is kissé piros akar lenni, nemcsak a vendéglőben...

- Ma nem dicsekedhetsz el azzal, hogy valami kellemes napod volna!...

Általános igazság:

Még egyetlen emberfia sem találta fel azt, hogy mint kell bármilyen asszonynak is igazán barátságos tanácsot adni, beleértve a magunk feleségét is.

- Édes Istenem, mit akarsz tőlem édesem? Talán nagyon szorosra van fűzve a fűződ? Ennek néha veszedelmes következményei szoktak lenni...

Abban a pillanatban, amikor ezeket a szavakat intézik egy asszonyhoz, az illető asszony (aki nagyon jól tudja, hogy a halcsont rugalmas és tágítható) megragadja fűzőjét, széjjelhúzza, és így szól, amint ezt Karolina is megteszi:

- Kérlek, tessék csak idenézni, én egyáltalán sohasem fűzöm be magam.

- Hát akkor a gyomor lesz az oka...

- Mi köze van a gyomornak az orrhoz?

- A gyomor a testnek központi szerve, és így összefüggésben áll a többi szervekkel is.

- Tehát az orr egy szerv?

- Igen.

- Hát akkor ebben a pillanatban nagyon rosszul áll neked a te szerveid... (Karolina eközben az ég felé emeli tekintetét, és a vállait remegteti.) Mondd Adolf, mit vétettem én ellened?

- Semmit, hiszen csak tréfálok, és az a szerencsétlenségem, hogy neked nem tetszenek az én tréfáim - mondja Adolf mosolyogva.

- Az én szerencsétlenségem pedig az, hogy a *te* feleséged vagyok. Ó! Miért is nem mentem én máshoz feleségül?

- Ezt kérdezem én is magamtól!

- Ha nem viselném a nevedet, és olyan naiv volnék, hogy így szóljak hozzád (amint ezt a kacér asszonyok meg szokták tenni, ha meg akarják tudni, hogy mint állnak egy férfival): Az orrom ma olyan rettenetesen piros, hogy ez nyugtalanít! - és ha közben a tükörben majomfintorokkal nézném meg magam, akkor te biztosan így felelnél: - Ó, nagyságos asszonyom, ön saját magát rágalmazza. Először is nem is látszik semmi pirosság, másodszor pedig ez kitűnően illik az ön arcszínéhez... És végre is, utoljára is, étkezés után mindnyájan ilyenek vagyunk! - És azután elkezdenél bókolni nekem... Hát mondom például én azt neked, hogy

hízol, hogy az arcod már olyan piros, mint egy kőművesé, és hogy én csak a sovány és sápadt férfiakat szeretem...

Londonban azt szokták mondani:

- El e kézzel a bárdtól!

Franciaországban azt kellene mondani:

- El a kézzel ... az asszony orrától!

- És mindez - kiáltja most Adolf - egy kevéske természetes cinóber szín miatt! A jó Istenre haragudj, akinek eszébe jutott, hogy valahová valamivel több festéket rakjon fel, mint máshová. De ne haragudj én reám, aki szeretlek téged, aki tökéletes szépnek akarlak látni, és csak azért szolgálok néked ezzel a jó tanáccsal: Légy óvatos!

- Akkor valószínűleg *túlságosan* is szeretsz engem, mert egy idő óta csak azon töröd a fejed, hogy miféle újabb és újabb kellemetlenségeket mondhatnál nekem. Te csak azon igyekszel mostanában, hogy csupa hibát vegyél észre rajtam, és ezt az alatt az ürügy alatt mondod el nekem, hogy ilyesformán óhajtasz engem „tökéletesíteni”. Őt esztendővel ezelőtt még elég tökéletes voltam a számodra...

- Én? Ami engem illet, én úgy találom, hogy te még valamivel több is vagy, mint tökéletes, mégpedig: charmant!

- A túlságos cinóber vörössel?

Adolf, aki már látja, hogy feleségének arcán újabb viharok előjelei jelentkeznek, közelebb megy hozzá, és leül mellé. Karolina, aki nem tud elegendő méltósággal felállni és távozni, erős lökéssel oldalt löki a ruháját, hogy ezzel jelképezzen kettőjük között bizonyos távolságot. Némely asszony érti a módját annak, hogy ezt a mozdulatot kihívó szemtelenséggel vigye végbe; de ennek a mozdulatnak kettős értelme is lehet: hogy a whist-játék kifejezését használjuk, ez lehet *invite au roi* is és *renonce* is. Ebben a pillanatban Karolina *renonce*-ra gondol.

- Mit mondtál? - kérdezi Adolf.

- Nem akarsz talán egy pohár cukrosvizet? - kérdezi Karolina, aki most elkezd a férje egészségével foglalkozni, és egy buzgó szobalány feladatának terhét vállalja magára.

- Miért?

- Istenem, te nehezen emésztesz, és sokat is szenvedhetsz emiatt! Talán néhány csepp konyakot is kellene önteni a cukrosvízbe? Az orvos mondta egyszer, hogy ez kitűnő szer...

- Mennyire törödsz te a gyomrommal!

- A gyomor egy központi szerv, és összefüggésben van a többi szervvel, ezért tehát a szívre is kihatással lesz, sőt talán a nyelvre is.

Adolf feláll, és fel meg alá sétál a szobában, anélkül, hogy egy szót is szólna; de közben gondolkodik, arra gondol, hogy milyen elmés kezd lenni a felesége, és hogy napról napra ügyesebb lesz a kifejezései keserűségében. Egyre jobban és jobban begyakorolja magát a csipdelőzés művészetébe és a disputának abba a stratégiai művészetébe, amely őt XII. Károlyra és az oroszokra emlékeztetik.

Ezalatt Karolina azzal foglalkozik, hogy nyugtalanító grimaszokat csináljon. Veszedelmesen betegnek látszik.

- Valami bajod van? - kérdezi Adolf tüstént nagyon megindulva, mert hiszen az asszonyok mindig a legjobb helyen kezdenek ki bennünket, ha a szívünk ellen intéznek rohamot.

- Az ember szíve fáj az étkezés után, ha végig kell néznie, hogy egy férfi fel és alá szaladgál a szobában, mint óra ingája. De hát ez egészen rád vall... Ez a te módszered... Neked mindig mozognod kell! Milyen nevetséges is vagy! De egyébként, a férfiak többé-kevésbé valamennyien örültek!...

Adolf leül a kandalló egyik oldalához, éppen szemben a feleségével, és ott marad ülve, elgondolkozva: a házasság az ő szemében egy nagy pusztaságnak tűnik fel, tömérdek csipő csalánnal.

Miután elmúlt egy félóra, és Karolina közben a férjére nézett, most így szól:

- Nos, talán haragszol?

- Nem - feleli Adolf -, csak gondolkodom.

- Ó, milyen csúf karaktered van! - mondja Karolinám és vállat von. - Haragszol, mert azt mondom a hasadról, a derekadról és az emésztésedről? Nem látod hát, hogy én csak ugyanolyan pénzzel akartam neked visszafizetni a kölcsönt? Te vagy a legjobb bizonyosság arra, hogy a férfiak éppen olyan hiúk és kacérok, mint a nők.

(Adolf hűvös marad.)

- Tudod, hogy én még egyenest nagyon kedvesnek és részedről dicséretreméltó engedékenységnek találok azt, hogy felveszed a mi asszonyi tulajdonságainkat...

(Tökéletes csönd.)

- Az ember tréfálkozni próbál, és te mindjárt meg vagy sértve. (Adolfra néz.) Igen, te meg vagy sértve... Én nem vagyok olyan, mint te, én nem: én nem tudom elviselni azt a gondolatot, hogy csak egy kis fájdalmat is okoztam neked! Egy férfi sohasem jutott volna arra a gondolatra, hogy megtegye azt, amit én megtettem, hogy ugyanis a te, mondjuk, udvariatlanságodat csak az emésztésed rovására írtam. Azt gondolom magamban: hiszen ez nem az én jó Adolfom, aki mindezt mondta, hanem a hasa, amely nem tudja megállni, hogy beszéljen. És én nem tudtam, hogy te hasbeszélő vagy, ez az egész...

Karolina mosolyogva néz Adolfra. Adolf úgy ül ott, mintha oda lenne szögezve.

- Nem, ő nem akar nevetni... És ezt ti, a magatok kifejezéseivel úgy nevezitek, hogy: karakterek vagytok... Ó! Mennyivel jobbak vagyunk mi asszonyok!

Karolina most odamegy Adolfhoz, a férje térdeire ül, és Adolfnak mosolyognia kell. Erre a mosolyra - amelyet valószínűleg gőzszivattyúval kellett előpumpálni - várt csak Karolina, és ebből fonja most a hálót, amelyben a férjét meg fogja fogni.

- Nos, én jó, derék uram, valld meg, hogy nincs igazad! - mondja az asszony. - Mire való a duzzogás? Én szeretlek téged, úgy, amilyen vagy! Én téged még mindig olyan soványnak látlak, mint amilyen voltál, amikor hozzád mentem feleségül. Talán még soványabbnak is.

- Karolina, tudod te, hogy mit jelent az, amikor a házastársak elkezdnek ezekről a *kicsiny* dolgokról különböző véleménnyel lenni... azután meg egymást megtéveszteni, ámítani kezdik, amikor koncessziókat tesznek egymásnak, és amikor már egyáltalán nem jönnek dühbe, tudod, mit jelent ez?

- Nos? - kérdezi Karolina, nyugtalanul attól a drámai póztól, amelyet Adolf felvett.

- Hogy már nem szeretik *annyira* egymást!

- Ó! Te óriási szörnyeteg, most már értelek: te megmaradsz sértődöttnek, hogy elhited velem azt, hogy *te* szeretsz engem.

Legyünk őszinték! Adolf igazat mondott, mégpedig az egyetlen lehető módon tette ezt meg: mosolyogva.

Az asszony most azt mondja:

- Miért bántottál meg engem? Nincs igazam? Hát nem lett volna jobb azokat a dolgokat, amiket nekem mondani akartál, kedvesen elmondani, ahelyett, hogy gorombán a fejemhez vágod (most mélyített hangon beszél): Az orrod piros kezd lenni! ... Nem, ez nem volt szép tőled! És hogy örömet szerezzek neked, úgy akarom kifejezni magam, mint a te szeretett madame de Fischtamineled: Ez nem volt tőled *gentlemanlike*.

Adolf nevetni kezd, és megfizeti a kibékülés költségeit. De ahelyett, hogy felfedezné, *mi az*, ami igazán örömet szerez Karolinának, és mi az az eszköz, amellyel magához láncolhatja, csak azt ismeri fel, amivel Karolina *őt* láncolja magához.

NEGYEDIK FEJEZET

A falusi lak - Egy kórtörténet -

Nagyon kellemes dolog-e nem tudni, hogy mi az, ami egy asszonynak örömet szerez, ha ugyanis az illető asszony a hitestársunk?... Némely asszonyok (vidéken még vannak ilyenek) elég naivak ahhoz, hogy nyíltan megvallják, mit akarnak és mi tetszik nekik. De Párizsban jóformán minden asszony bizonyos örömeztetést érez, ha észreveszi, hogy figyel aggodalmasan szívük minden hangjára, minden kívánságukra, minden szeszélyükre (ez csak három kifejezési formája ugyanannak a dolognak), ha látják, hogy a férfi mint futkos ide-oda, mint forog körben, mint válik szinte örültté, és mint viselkedik úgy, mint valami kutya, amely elveszítette a gazdáját.

És ezt ők úgy nevezik, hogy „szeretnek minket”, ezek a szegény teremtések! ... És hányan közülük szólnak ilyesformán magukhoz, mint Karolina is:

- Hogyan is fogja kezdeni, hogy kijusson ebből a csávából?

Adolf éppen erre a pontra jutott már el. Ebben a szituációban a tiszteletreméltó és kitűnő Deschars úr, a figyelmes férjeknek ez a mintaképe, Adolfot és Karolinát meghívja bájos falusi villájába. Ez a ház, árnyékos kertjével, véletlen alkalmi vétel volt. Valami bolond író elragadóan szép nyárilakot épített magának, amelybe százezer frankot ölt bele, és amelyet azután tizenegyezer frankért árvereztek el tőle.

Karolinán csinos ruha van, amelyet most vett fel először, nagy tollaskalap a fején, úgy, hogy olyan, mint valami szomorúfűz. Gyönyörű dolog az, hogy most kocsiba szállhat, és az egész világnak mutogathatja.

A kis fiúcskájukat, a kis Károlyt tehát otthon hagyják a nagymamánál, a szolgálzat pedig kimenőt kap. Elindulnak a mosolygó ég alatt, amelyen tejfehér felhőcskék úszkálnak csak azért, hogy az ég kékségének hatását növeljék. Beszívják a jó levegőt, amelyet egy jó erős normann ló ügetése közben, melyre a tavasz szintén hatással van, szelnek át. Végre megérkeznek a Marne melletti Ville d'Avray-ba, ahol Descharsék büszkén, mint a pávák, sétálgatnak egy nyári lakban, amelyet egy firenzei villáról másoltak le, és amelyben a svájci rétek környezetét élvezhetik anélkül, hogy az Alpok kényelmetlenségeit végig kellene szenvedniük.

- Ó, Istenem! Milyen boldogság is lehet egy ilyen falusi lak! - kiáltja Karolina, mialatt a gyönyörű erdőben sétálgat, amely a Marne-t és a Ville d'Avray-t övezi.

A szeme is boldoggá tudja tenni az embert, mintha szív volna...

Karolina, akinek nem áll más férfi rendelkezésére, mint Adolf, karonfogja tehát Adolfot, aki most ismét az ő Adolfja lesz. És úgy futkározik, mint fiatal özike, és megint a csinos, a naiv, a kicsi, a bájos és elragadó iskolásleány lesz belőle, amilyen „valamikor” volt. A hajfonatai lehullanak, leveszi a kalapját, és a szalagjánál fogva tartja kezében. Nos, most tehát megint fiatal, fehér és piros. A szeme mosolyog, az ajka gránátalma, amelynek szerencsére érzékei is vannak, mégpedig olyasfajta érzékei, amelyek egészen újszerűnek látszanak.

- Úgy, tehát neked nagyon tetszene egy ilyen falusi lak? - mondja Adolf, aki most átöleli Karolinát derekánál, és érzi az asszony testét, aki, hogy hajlékonyságát megmutassa, most hozzásimul.

- Ó, hát te tudnál olyan kedves lenni, hogy vennél nekem egyet? Nem, nem szabad bolondságokat elkövetned... Ha csak nem volna valami különös véletlen, alkalmi vétel, mint a Deschars-éknál.

- Neked örömet okozni, megtudni azt, hogy mi szerezhette neked örömet, másra nem is gondol a te Adolfod.

Egyedül vannak, mondhatnak hát egymásnak gyöngéd szavakat, elimádkozhatják tehát együtt legtitkosabb gyöngédségeiknek rózsafüzérét.

- Tehát valami örömet szeretnénk szerezni a kicsi feleségünknek? - mondja Karolina, és fejét Adolf vállára hajtja, megcsókolja férje homlokát, és ezt gondolja magában: - „Hála Istennek, most jó erősen fogva tartalak.”

Axióma

Ha egy férfi és egy nő egymást fogva tartja, akkor csak az ördög tudja igazán, hogy ki tulajdonképpen az, aki a másikat fogva tartja.

A házastársak elragadóan kedvesek egymáshoz, és a kövér Deschars asszony megenged magának egy megjegyzést, amely őhozzá, a szigorú, prűd és jámbor asszonyhoz képest kissé túlon túl is világos:

- Úgy látszik, a vidéki életnek megvan az az ereje, hogy a férjeket nagyon szeretetre méltóakká teszi.

Deschars úr is tud valamit egy alkalmi vételről, amelyet meg kell ragadni. Ville d'Avray-ban éppen most eladó egy ház, amelynek ára olyan potom, hogy szinte már félig-meddig ingyen adják.

A nyaraló: betegség, amelyre Párizs lakói különösen hajlamosak. Ennek a betegségnek megvan a maga meghatározott lefolyása és különleges terápiája.

Adolf azonban nem orvos, hanem férj: ő tehát megveszi a falusi házat, berendezkedik ott Karolinával együtt, aki most ismét „az ő Karolinája” lett, az ő Karolája, az ő fehér báránycájája, az ő drága kincse, az ő édes kis leánya és így tovább.

És íme, ijesztő gyorsasággal máris néhány megdöbbenő szimptóma mutatkozik.

Párizsban egy bögre tejért, amely „meg van keresztelve”, huszonöt centime-t fizetnek, de vidéken ötven centime-t, ha garantáltan steril, amint azt a vegyészek mondják.

A hús Párizsban olcsóbb, mint Sévres-ben, ha egyszer a különböző minőségű hússal kipróbálta az ember.

A gyümölcs egyenest megfizethetetlen. Egy szép körte vidéken többbe kerül, mint a (természetesen steril) kertben, amely a párizsi kereskedő, Chevet kirakatában díszlik.

Mielőtt az ember a saját kertjében gyümölcsöt szedhetne (ahol ugyanis csak egy svájci rét van, két négyzetméternyi területtel, néhány zöldellő fával bekerítetten, amelyek a Vaudeville-beli díszletekre emlékeztetnek), a vidéki szakemberek véleménye szerint, akikkel az ember konzultál ebben az ügyben, nagyon sok pénzt kell még elkölteni, és azután még várni kell öt évig.

A vetemények, zöldségművek a vidéki veteményeskertekből mind a nagyvárosokba özönlenek, hogy ott mindig tele legyenek a vásárcsarnokok. Deschars asszonynak, akinek az a különös szerencséje volt, hogy olyan kertészt kapott, aki egyúttal portás is, meg kellett vallania, hogy azok a vetemények, amelyek a saját telkén nőnek - természetesen a ponyvák gondos oltalma alatt, és a gazdag trágyázás segítségével mellett - kétszer annyiba kerülnek, mint

azok, amelyeket Párizsban, a zöldséges kofáknál vesznek, akiknek pedig üzletük van, adót is fizetnek és a férjük választópolgár. És a portás-kertész minden erőfeszítése és ígéretése mellett is, a primőrök Párizsban már egy hónappal azelőtt megvannak, mint vidéken.

Este nyolc órától tizenegy óráig a házastársak nem tudják, hogy mihez kezdjenek. A szomszédok körülöttük csupa kicsinyes emberek, akiknek hiúsága minden alkalommal rögtön meg van sértve; azokkal nem lehet érintkezni.

Deschars úr, támaszkodva arra az alapos számvetési tudományra, amely az egykori nótáriust jellemzi, kiszámítja, hogy párizsi útjának ára, hozzászámítva a falusi lakba befektetett tőkének kamatait, a javítások árát, a kapusnak és feleségének bérét, mindez együtt körülbelül ezer ecu lakbért jelent! Nem tudja megérteni, hogy ő, a volt jegyző, hogyan hagyhatta magát ennyire befogni. Mert hiszen ő már annyiszor és annyiszor állított ki bérleti szerződéseket kastélyokról, amelyekhez szép parkok és melléképületek is tartoztak, és amelyeknél a bérleti összeg szintén nem rúgott többre, mint ezer ecu-re.

Madame Deschars szalonjában tehát megegyeznek abban, hogy a falusi lak nemcsak hogy nem jelent örömet, de egyenesen örökké nyílt seb.

- Igazán nem értem - mondja Karolina - hogy a vásárcsarnokban hogyan adhatnak öt centimeért egy karfiolt, amelyet születése napjától egészen addig, amíg levágják, minden nap meg kell öntözni.

- Igen - mondj a egy kis szatócs, aki vidékre vonult nyugalomba - az egyetlen mód; hogy ezeken a dolgokon túltegye magát az ember, ha végleg letelepszünk vidéken, itt berendezkedünk, és magunk is falusiak leszünk. Akkor mindjárt megváltozik minden.

Amikor Karolina hazamegy, így szól szegény Adolfjához:

- Micsoda ötlet volt ez tőled, hogy falusi lakot vásároltál! Egy ilyen nyaralóból csak a vendégeknek van hasznuk!

Adolfnak most eszébe jut egy angol közmondás, amely így szól: „Az ember sohase tartson újságot, maitresse-t vagy nyaralót; mert hiszen mindig vannak tökfilkók, akik ezt helyettünk is megteszik...!”

- Ó - feleli Adolf, akit az a bizonyos „házaséletbeli szűnyog” már alaposan felvilágosított az asszonyok logikáját illetőleg - neked feltétlenül igazad van: de másrészt, mit akarsz? A gyerekeknek nagyon jól tesz.

De akármilyen okos is lett már Adolf, ennek a válasznak egyedül csak az a hatása, hogy Karolinában felébreszti a gyanút. Egy anya szívesen megtesz mindent a gyermekéért, de nem szereti, ha a gyereket előbbre helyezik nálánál.

Madame tehát hallgat. De másnap már halálosan unatkozik. Mivel pedig Adolf a városban van üzleti ügyekben, tehát tizenkét órától hét óráig csak őt várja, és ekkor a kis Károlykával együtt eléje megy a postakocsi állomásáig. Három órán keresztül csak a nyugtalanságáról beszél; még attól is félt, hogy egyedül kell otthonról elmennie a postáig. És hát, egyáltalán, illő dolog-e az, hogy egy fiatal asszony ennyire egyedül, magára hagyottan éljen? Ő semmiképpen sem fogja elviselhetni ezt az életmódot!

És a falusi lak, a nyaraló, most egészen különös életfázist teremt, amely egymaga megérdemel egy külön fejezetet.

ÖTÖDIK FEJEZET

Baj a bajban

Axióma

A baj ad alkalmat újabb szerencsétlen eseményekre.

Így például: alkalomadtán mindenkor és természetesen elég gyűlölettel volt szó az oldalvágásokról; de ez a csapás csekélység azokhoz a szúrásokhoz mérten, amelyekről itt szó lesz, és ezek a kéjes szurkálások most éppen olyan elkerülhetetlenül megjelennek minden alkalommal az újjáébredt házasságban, mint ahogyan a zongora billentyűszerkezetének kis kalapácsai a hangot előidézik.

A nyomorúságnak olyan gyötrelmes formáiból állnak ezek, amelyek csak abban a pillanatban virágoznak ki, amikor a fiatal asszonyka bátortalansága helyet ad a végzetteljes „jogegyenlőség”-nek, amely mint intézmény, éppen olyan elkerülhetetlenül feldúlja a házasság, magánéletét, mint az állam életét.

És minden évszaknak megvan a maga külön nyomorúsága.

Egy hét múlva, amely idő alatt Karolina elég pontosan megfigyelte férje távollétének időtartamait, észrevette, hogy naponta teljes hét órát tölt távol tőle. Egy napon azután Adolf olyan vidáman tér haza, mint egy színész, akinek sikere volt, és észre kell vennie, hogy Karolina arcát könnyed „fehér” réteg borítja. Miután a szerencsétlenséget felfedezte rajta, és Karolina is észrevette, hogy férje észrevette, az asszony ál-barátságos hangon, amelynek jól ismert csengése a legteljesebb kétségbeesésbe kergetheti a férfit, így szól:

- Tehát sok dolgod volt ma, kedves barátom?

- Igen, rengeteg!

- Kocsit is kellett fogadnod?

- Igen és hét frankot fizettem.

- És otthon is találtál mindenkit...?

- Igen, azokat, akikkel előre megállapodtam...

- De hát mikor írtál nekik? A tintatartódban be van száradva a tinta, és olyan vastag, mint a kátrány. Éppen írnom kellett ma, és egy teljes órába került, amíg megint folyékonyra tudtam tenni, hogy azután végre is egy olyan sűrű mártást kapjak belőle, amellyel talán a tropikus tájakra elküldendő csomagokat is meg lehetett volna címezni.

A férj most már mégis csak kutató pillantást vet szebbik fele felé:

- Valószínűleg Párizsból írtam nekik...

- Milyen dolgaid is voltak csak, Adolf?

- Hát nem tudod, hogy mifélek az én dolgaim...? Talán megmagyarázzam neked...? Itt van például, legelőször is a Chaumontel-féle ügy...

- Azt hittem, hogy Chaumontel úr Svájcban van...?

- Igen, de azért van itt is képviselője, az ügyvédje...

- Tehát csak üzleteket csináltál...? - mondj a Karolina, Adolf szavaiba vágva.

... És most tiszta, éles, átható tekintetet vet felé, amely nem kevésbé döfi át szemét, mint a kard a szívet.

- Hát mi egyebet csináltam volna? Hamis pénzt, adósságot vagy hímzést...?

- De hát én nem tudhatom mindezt! Én egyelőre csak sejthetem, csak gyaníthatom. Hiszen te már százszor is mondtad nekem, hogy buta liba vagyok.

- Jóságos Istenem! Most már sértést magyarázol bele a gyöngéd szavakba is! Tipikus asszony vagy.

- Végeztél legalább valami jót is? Elértél valami jó eredményt? - kérdezi most Karolina, és úgy látszik, érdeklődik férje dolgai iránt.

- Nem, semmit sem.

- Hány emberrel kerültél össze egyáltalán...?

- Tizeneggyel, nem számítva azokat, akik a bulváron sétálgattak.

- Miféle válaszokat adsz nekem!

- Igen, de te is úgy faggatsz engem, mintha már tíz esztendeje lennél vizsgálóbíró.

- Jó, jó. Hát mondd el nekem, mit csináltál egész nap, mondj el mindent, amit csináltál. Ez kissé szórakoztatni fog engem. Mert végre már törődnöm kell az én szórakozásaimmal is. Eleget kell úgyis unatkoznom, amikor magamra hagysz itt egész napokra.

- Azt akarod, hogy szórakoztassalak azzal, hogy az üzleteimről beszélek neked...?

- Valamikor, azelőtt *mindent* elmondtál nekem...

Ezzel a kicsiny, barátságos szemrehányással Karolina csak álcázni akarja azt a biztos tudatot, hogy Adolf valami fontos dolgot titkol előtte.

Adolf tehát beszélni kezd, és kezdi elmondani, hogy mit csinált egész nap. És Karolina elég ügyesen affektálja a szórakozottságot, hogy Adolf azt hihesse, hogy nem is figyel rá.

- De hiszen te csak az imént mondtad nekem - kiáltja csak közbe egyszerre, abban a pillanatban, amikor Adolf egy történet elmesélésébe fog - hogy hét frankot fizettél egy kabriolettért, és most egy bérkocsiról beszélsz. Tehát valószínűleg egy óraszámra felfogadott kétfogatú kocsiról lesz szó? Tehát a kétfogatúban intézted el a dolgaidat? - kérdezi most kedvesen és tréfálkozva.

- Tulajdonképpen hát miért is nem volna szabad nekem többé fiákert használnom? - kérdezi Adolf, és folytatni akarja történetének elbeszélését.

- Tehát te ezek szerint egyáltalán nem is voltál Fischtaminel asszonynál? - mondja most Karolina, és egészen fesztelenül szakítja félbe férjének különös bonyolult elbeszélését.

- Miért lettem volna ott...?

- Szerettem volna tudni, hogy kész-e már a szalonja...

- Kész...

- Ah! Tehát mégis csak ott voltál...?

- Nem, a kárpitosa mondta...

- Te ismered a kárpitosát?

- Igen.

- Ki az?

- Braschon.

- Tehát te találkoztál vele, ezzel a kárpitossal?

- Igen.

- De te azt mondtad nekem, hogy mindenfelé csak kocsival mentél?...

- Igen, de édes kis fiam, hogy az ember kocsit fogadhasson, előbb keresnie is kell egyet.

- Ugyan! Biztosan a fiákeredben találtad...!

- De kit?

- Istenem, a szalont vagy azt a Braschon kárpitost! Az egyik éppen olyan valószínű, mint a másik.

- Tehát te meg sem akarsz hallgatni? - kiáltja most Adolf, aki azt hiszi, hogy egy hosszú történet elmesélésével elcsöndesítheti majd Karolinát.

- Már túlon túl is soká hallgattalak. Hallod, édesem, te már teljes egy óra óta folyton-folyvást csak hazudsz nekem.

- Tehát majd inkább semmit sem mondok el neked!

- Már úgyis eleget tudok, már tudom, amit tudni akarok. Igen, te azt mondtad nekem, hogy ügyvédekkel, jegyzőkkel, bankárokkal volt dolgod. Nos, te senkit még csak nem is láttál ezek közül az emberek közül! Ha holnap reggel meglátogatnám madame de Fischtaminelt, tudod, mit mondana nekem?

Ebben a pillanatban Karolina élesen megfigyeli Adolfot, de Adolf álnok nyugalmat ölt magára, amelynek csöndes felszínébe azonban Karolina horgot vet, hogy a terhelő bizonyítéknak csak egy kis foszlányát is kihalászhatta.

- Nos jó, hát elárulom neked. Nyugodtan, szépen bevallaná, hogy szerencséje volt téged láthatni... Jóságos Isten! Hát nem vagyunk mi boldogtalanok!... Mi igazán sohasem tudhatjuk, hogy ti, férfiak, mit csináltok... Mi ide vagyunk szögezve a háztartásunkhoz, mialatt ti a dolgaitok után jártok! Szép dolgok ezek...! De a te helyzetekben mégis inkább valamivel jobban megfontolt történeteket mesélnék el, mint te! ... Ó! Hiszen te gyönyörű dolgokat mesélsz nekem. Azt mondják, hogy az asszonyok romlottak. De ki rontotta el őket?

Adolf most megpróbálja, hogy azzal, hogy erősen néz Karolinára, gátat vessen szóáradatának. De Karolina, mint az a ló, amelyet ostromoznak, csak annál közönyösebb lesz. Olyan eleven, akár csak Rossini muzsikája.

- Ó! Ez aztán gyönyörű kombináció! A feleséget falura küldeni, hogy a napot úgy tölthesd el szabadon, ahogy csak akarod. Ez az oka tehát annak, hogy olyan nagyon szereted a falusi lakásokat! És én, szegény birka, beléestem a csapdádba! Igaza van önnek, uram: az ilyen falusi lak nagyon kényelmes és sohasem lehet elég messze Párizstól. Ohó, de két legyet is lehet ám ütni egy csapással! Madame éppen olyan jól berendezkedhet mindenre, mint Monsieur. Az öné lehet Párizs és kétfogatú, nekem pedig megmaradnak az erdők és az erdők gyönyörű árnyai! ... Isten tudja, megengedem Adolf, hogy ez magamnak is tetszik, tehát ne is vitatkozzunk többet emiatt...

Adolf most már egy órán át tűrte, hogy szarkazmusokat mondjanak neki.

- Bevégezted, édesem? - kérdezi most, hogy megragadhatott egy pillanatot, amikor a felesége hallgat.

Karolina pedig ezzel a kijelentéssel végzi:

- Elég volt nekem a vidékből, a falusi életből, és én soha többé még csak be sem teszem a lábam ebbe a nyaralóba. De amellett én nagyon jól tudom, hogy mi fog ezután velem történni: ön azért továbbra is megtartja ezt a nyaralót, és engem Párizsban fog hagyni. Jó, Párizsban legalább én is szórakozhatok, mialatt ön majd madame Fischtaminelt sétálni viszi az erdőbe. Micsoda „Villa Adolphini” ez, ahol az ember rosszul lesz, ha hatszor megkerüli a rétet, és ahol széklábak vannak a földbe ültetve és mellettük porseprők, azzal az ürüggyel, hogy azok majd árnyékot adnak! Itt az ember úgy érzi magát, mint a sütőkemencében; a falak hat ujjnyi vastagok, a nagyságos úr a nap tizenkét órájából hét órát távol tölt! Ez a célja a nyaralónak.

- Hallgass meg egyszer már, Karolina...

- Igen - mondja az asszony - ha legalább még bevallanád, hogy mi mindent csináltál a mai napon...! Figyelj ide! Te még igazán nem ismeresz engem, én igazán jó lélek volnék, mondd hát el nekem, és én előre is megbocsátok neked mindent, amit csináltál.

Adolfnak még vannak bizonyos összeköttetései abból az időből, amikor még nem volt nős, de nagyon jól tudja, hogy mi fejlődhet ki egy vallomásból, amit a feleségének tesz. Így felel tehát:

- Elmondok neked mindent.

- Látod ez szép, nagyon szép tőled!... és akkor aztán megint szeretni foglak!

- Tehát három órát voltam...

- Hiszen tudtam előre... Fischtaminel asszonynál...?

- Nem, a jegyzőknél, aki tud egy vevőt a nyaralónkra. De nem tudunk megegyezni, mert ő teljes bútorzattal akarta a nyaralót. Ezért aztán onnan elmentem a kárpitosunkhoz, Braschonhoz, hogy megtudjam tőle, mennyivel tartozunk még neki.

- Hiszen te csak most találod ki ezt az egész regényt, mialatt veled beszélgetek!... Kérlek, nézz csak egyszer a szemembe! ... Holnap én magam megyek el Braschonhoz.

Adolf nem tudja elleplezni arcának ideges megrándulását.

- Látod, nevetned kell! - mondja Karolina. - Te vén szörnyeteg!

- A te makacsságodon és csökönyösségeden kell nevetnem.

- Holnap reggel magam megyek el Fischtaminel asszonyhoz.

- Bánom is én! Az Isten szent szerelmére, menj, ahová csak akarsz!

- Milyen brutális vagy! - mondja Karolina, feláll, és hevesen a szeméhez nyomja a zsebkendőjét.

A nyaraló tehát, amely után Karolina olyan epedve vágyakozott, nem egyéb többé, mint Adolf ördögi találmánya. Egy csapda, amelybe őt, az üldözött vadat belékergették.

Amióta Adolf felismerte a helyzetet, hogy tudniillik a feleségével nem lehet értelmesen, okosan beszélni, hagyja, hogy Karolina azt mondja, ami éppen neki tetszik. De két hónap múlva a nyaralót, amelyet huszonkétezer frankért vett, eladta ötezer frankért. De amellett megmaradt az a haszna, hogy rájött, miszerint a vidéki élet éppenséggel nem az a valami, ami boldoggá tehetné Karolinát.

Most már tehát komollyá vált a probléma: hiúság, torkoskodás, e két bűn ideje elmúlt. A természet minden gazdagságával, völgyeivel, erdeivel, a Párizs környékbeli Svájc, a gyönyörű felséges patakok alig hat hónapig tudták szórakoztatni Karolinát. Adolf kész lemondani és a maga részéről átvenni Karolina szerepét.

HATODIK FEJEZET

Államcsíny a házaséletben

Egy reggel azután Adolfban megérett véglegesen az a diadalmas elhatározás, hogy Karolinára fogja bízni, jöjjön ő maga rá, hogy tulajdonképpen mit is akar. Átadja neki a ház felett való uralmat, és így szól hozzá:

- Tégy egyszerűen úgy, amint akarsz.

Adolf tehát a konstitucionális rendszert az autokratikus formával helyettesíti, és a házasság abszolút közösségének helyére a felelős minisztériumot állítja. A bizalomnak ez a bizonyítéka amely után titokban minden asszony vágyódik, a nők marsallbotja.

Ettől a pillanattól kezdve néhány olyan nap vár Adolfra, amelyet boldogság tekintetében még a mézeshetek sem tudnak felülmúlni.

Ebben a helyzetben az asszonyok egyszerűen édesek sőt túlságosan is édesek. Fel tudnák fedezni a házasélet valamennyi apró szeretetreméltóságát, gyöngéd szavait, figyelmességeit, becézgetéseit és dédelgetéseit, ha ezek a torkoskodások már nem lennének meg a földi paradicsom napjai óta. Egy hónap múlva Adolf állapota körülbelül olyan, mint amilyenekben a karácsony után való hetekben vannak a gyerekek.

Karolina szintén elkezd már - ha még nem is szavakban, de viselkedésében, az arckifejezésében, bizonyos grimaszokban - azt mondani: az ember igazán nem tudja, hogyan kezdje el, hogy boldoggá tegyen egy férfit.

Az, hogy a házasélet hajójának vezetését a feleségének engedi át, egészen közönséges gondolat lett volna, amelyet igazán nem lehetne „diadalmas”-nak nevezni, amint ezt e fejezet elején megtettük, ha ezt az ideát nem kísérte volna nyomon egy másik: Karolinát éppen ezáltal teljesen kikapcsolni a háztartás vezetéséből! Adolf lelkén úrrá lett ez a gondolat, mint ahogy ez mindenkin elhatalmasodik, és el is fog mindig hatalmasodni, akiket valami veszedelem fenyeget: tudni akarják, hogy meddig terjedhet a szerencsétlenség. Valami kísérlet útján meg akarják tudni, hogy mennyi kárt okozhat a tűzvész, ha egészen egyszerűen szabadjára eresztik, mert azt hiszik, vagy azt érzik, hogy végtére mégis csak sikerül majd eloltani. A kíváncsiságnak ez a fajtája velünk születik és végigkísér a sírig.

Házasságában való határtalan boldogságának napjai után Adolf, akinek most saját házában is színházban van része, keresztülmegy a következő fázisokon:

Első időszak

Minden rendben megy. Karolina kis háztartási könyveket szerez be, hogy beírja azokba minden kiadását. Szép szekrénykéket vesz, hogy az ezüstöt elzárhassa. Csodálatos egyetértésben él Adolffal. A férje dicséretei boldoggá teszik. Fölfedez tömérdek dolgot, amelyek hiányoznak még a háztartásban, és egész ambíciója az, hogy példátlanul kitűnő háziasszony legyen. Adolf, aki a cenzori állást adományozta önmagának, a legcsekélyebb megjegyzésre sem talál alkalmat.

Ha fel akar öltözködni, semmije sem hiányzik. Még sohasem, még Armidánál sem fordítottak rá annyi gyöngédséget és annyi gondosságot, mint amennyit most Karolina reá fordít. Számára, mint a házasélet minden ilyen főnixmadara számára, új fenőszíjat szereznek be a borotválkozóshoz; ha a nadrágtartó már nem kifogástalan, újat kap helyette. Sohasem hiányzik

ruhájáról egyetlen gomb sem. A fehéreneműje olyan gondosan kiválogatott, amilyen egy jámbor asszony gyóntató papjáé, akinek az asszony szerelmi bűneit gyónja meg. A harisnyája sohasem lukas.

Étkezéseknél mindig figyelembe veszik minden szeszélyét, ügyelnek arra, hogy mit szeret, mit nem, és az ételek megválogatásában az után igazodnak, hogy mitől hízhatna meg Adolf. Mindig van tinta a tintatartójában, és a kis szivacs, amelyen a bélyegeit szokta megnedvesíteni, állandóan nedves. Soha sincs semmi kifogásolni valója; még azt sem mondhatja el, amit egyszer XIV. Lajos mondott:

- Várnom kellett!

Amellett minden alkalommal még „a férjek legjobbjának” nevezik. Adolf most kötelességének tartja szemrehányásokat tenni Karolinának, hogy saját magával túlon túl is keveset törődik.

Karolina pedig megjegyzi magának ezt a szelíd szemrehányást.

A második időszak

Az étkezéseknél minden megváltozott. Most már minden, de minden drága. A főzelékfélék hihetetlen összegeket emésztenek fel. A fa olyan drága, mintha Kamcsatkából hoznák. A gyümölcsök, igen a gyümölcsök... legfeljebb talán ha fejedelmek, bankárok és grandseigneurök ehetnek még gyümölcsöket. A desszertek tönkre tudják tenni a háziasszonyt!

Adolf most elég gyakran hallhatja, amint Karolina így szól Deschars asszonyhoz:

- De hát hogyan csinálja ezt ön?

És most már az ő jelenlétében is hosszú konferenciák tartatnak arról a kérdéstről, hogy mint kell bánni a szakácsnővel.

Egy szakácsnő, aki ruha, fehérenemű és minden tudás nélkül állt be önökhöz, amikor a bérét kifizetik, elmegy önöktől kék merinószövetből készült ruhában, hímzett fichu-vel díszítve, a füleiben fülbevalókkal, amelyekbe gyöngyszemcskék vannak foglalva, és a lábán kitűnő bőrcipőkkel, amelyek finom fil d'écosse-harisnyákat engednek látni. Két kofferje tele van holmikkal, és azonkívül van takarékpénztári könyvecskéje is.

Karolina most elkezd panaszkodni, hogy milyen erkölcstelen is a nép. Siránkozik, hogy milyen műveletlenek és amellett milyen számítóak a cselédek, valamennyien. Időről-időre apró megjegyzéseket vet oda, mint például:

- Rendes iskolákat kellene felállítani!

- Csak azok, akik semmit sem tesznek, tesznek jól mindent!

Szóval: a hatalom minden gondja reá nehezül.

- Igen, a férfiak boldogok, mert nem kell háztartást vezetniük. Az asszonyokra nehezedik minden teher!

Karolina már adósságokat is csinált. De mert nem tud belenyugodni abba, hogy ne neki legyen igaza, úgy állítja oda az ügyet, hogy a tapasztalat olyan valami szép dolog, hogy azt nem is lehet elég drágán megfizetni.

Adolf a szakállába nevet, mert előre látja már azt a katasztrófát, amely vissza fogja majd adni neki a hatalmat.

A harmadik időszak

Karolina, áthatva annak igazságától, hogy csak azért eszünk, hogy élhessünk, megismerteti Adolffal a frugális konyha kellemetességeit.

Adolfnak egyébként most már olyan harisnyákat kell hordani, amelyek tarka-barkák, vagy pedig amelyeken egész vastag foltok díszelnek, mert hát sietve kellett kifoltozni őket. A felesége most nem ér rá arra, hogy mindent elvégezzen, ami *egyetlen* napra felgyűlik. Adolf tehát olyan nadrágtartókat hord, amelyek a használattól kissé már meg is feketedtek. A fehérneműi ócskák és lyukak vannak bennük, amelyek akkorákat ásítanak, mint valami portás vagy valami kapu. Ha Adolfnak nagyon sietnie kell, hogy valami sürgős tárgyaláshoz még idejekorán odaérhessen, hát egy órára van szüksége, hogy felöltözhessen, mert a holmijait, egyiket a másik után, úgy kell előbb előkeresnie és egész sereg más ruhát és ruhadarabot kell széthányania, megvizsgálnia, míg végre talál olyant is, amelyik rendes, és amelyiket fel lehet vennie.

Ellenben Karolina most mindig nagyon csinosan van felöltözve. A nagyságos asszonynak nagyon szép kalapjai vannak, bársony cipellőcskéket hord és gyönyörű köpenyeket. Elhatározta magában, hogy ezentúl a következő elv szerint fog cselekedni:

- A jótékonyt saját magunkon kell elkezdeni!

Ha Adolf panaszkodni mer e kontraszt miatt - már mint a saját rongyos ruhái és a felesége pompás toilette-jei miatt - Karolina így szól:

- Hiszen te magad szidtal össze engem, hogy nem gondolok eleget a saját személyemre!

És most megkezdődik a házastársak között a többé vagy kevésbé keserű élcek váltásának ideje. Egy szép napon Karolina eléggé kicsinosította magát arra, hogy azután megvallja férjének egész jelentős összegű deficitjét, éppen úgy, mint a pénzügyminiszter, aki dicsérni kezdi az adófizető polgárokat és a nemzet nagyságát méltatja, hogy azután egy kis adóttöbblet tervezetével álljon elő. E két eljárás között még megvan az a hasonlatosság is, hogy éppen úgy az államelméletben, mint a házasságban is, ezek a jelenetek a kamarában² játszódnak le.

Egész nyugodtan mondhatjuk tehát azt, hogy az alkotmányos rendszer sokkalta költségesebb és drágább, mint a monarchisztikus. A nemzet életében éppen úgy, mint a háztartásban az „arany középút” uralmát, a közepszerűséget és a kicsinyeskedést jelenti. Adolf attól a nyomorúságtól, amelyet azelőtt átszenvedett, kiábrándultan, csak az alkalmat várja, hogy azután lecsaphasson. Karolina csalóka biztonságban szunnyadoz.

Mikor tör ki tehát a civakodás? Hát tudhatjuk-e előre, hogy milyen elektromos áramlatokat idéz elő egy lavina vagy egy forradalom! Egyszerre jön ez, és egy szempillantás alatt már itt is van.

Végre egyszer, bizonyos idő múlva (amelyet minden házasság különböző körülményei szabnak meg), csak kicsúsznak Adolf száján ezek a szavak:

- Igen, ha még nőtlen volnék!...

Ez a kifejezés, hogy „ha még nőtlen volnék”, az asszonyok nyelvén azt jelenti: „szegény megboldogult férjem!” és támadás az özvegy *második* férje ellen. Ez a két kifejezés olyan sebeket tud ütni, amelyek többé soha sem hegednek be tökéletesen.

---

² Chambre = képviselőház és egyúttal hálószoza is.

És Adolf folytatja még szavait, mintha Bonaparte volna, aki így szól ötszáz harcosához: „Vulkán felett táncolunk!”

- A házastársunknak már nincs meg többé a rendes vezetése. Elérkezett az óra, amikor végre el kell magunkat határozni valamire. Te, Karolina, a boldogságról beszélsz. Te magad tetted tönkre ezt a boldogságot, te pusztítottad el, te kezdted ki az igényeiddel, te sértetted meg a polgári törvénykönyvet azzal, hogy beléavatkoztál az én ügyeimbe, és így támadást intéztél a házastársi jogok ellen. A mi egész belső életünket újjá kell formálnunk.

Karolina nem kiáltozik, mint ahogy azt az az ötszáz megtette, amikor felharsant szavuk, hogy: „Le a zsarnokkal!” Mert az ember sohasem kiabálja ezt, ha biztos benne, hogy így is, úgy is, de le fogja dönteni.

- Amikor még nőtlen voltam, mindig csak új harisnyáim voltak! És akkor minden nap tiszta szalvétát találtam az asztalomon. Akkor legfeljebb csak az történt velem, hogy a vendéglős meglopott, becsapott egy bizonyos összeg erejéig, amire előre el voltam készülve! Te érted feláldoztam az én drága szabadságomat. Mit csináltál vele?

- Hát *olyan* bűnös vagyok én, Adolf? Hát én gondokat szereztem neked? - mondja Karolina, és a férje elé áll. - Vedd hát megint magadhoz a kasszakulcsokat! De mi lesz ezután? Én szégyellem magam, de te kényszeríteni fogsz, hogy komédiázzam, hogy csak a legszükségesebbem is meglegyen. Ezt akarod? Meg akarod alázni a feleségedet? Vagy két, egymás ellen harcoló erőt, két ellenséges hatalmat akarsz csinálni belőlünk?

És ezek a szavak Franciaország házasságainak háromnegyed részét karakterizálják.

- Légy nyugodt, barátom - mondja Karolina, miközben leül kuckójába, mint Marius Karthágó romjaira - nem fogok többé semmit sem kérni tőled. Én nem vagyok koldusasszony! Tudom már, mit fogok cselekedni... Csakhogy te még nem ismeresz engem...

- Tehát mit fogsz cselekedni? - kérdezi Adolf. - Hát veletek, asszonyok, tréfálni sem lehet, éppen úgy, mint ahogyan komolyan sem lehet beszélni veletek? Hát mit fogsz tenni...?

- Ahhoz semmi közöd...!

- Bocsánat, nagyságos asszonyom, éppen ellenkezőleg, igenis, van hozzá közöm. A becsületem, a nevem...

- Ó, uram, ami ezt illeti, legyen ön csak nyugodt! A titkot meg fogom őrizni, sokkalta inkább ön miatt, mint magam miatt!

- De hát miket beszélsz te itt össze-vissza! Nézd, Karolina, édes Karolina, hát mit akarsz te tenni...?

Karolina kigyótekinetet vet Adolf felé, aki meghátrál és nyugtalanul járkál fel és alá.

- Hát mondd meg végre, hogy mit akarsz tenni? - kérdezi hosszas, mély hallgatás után.

- *Dolgozni* fogok, uram!

E fennkölt és magasztos kijelentésre Adolf annak lehetőségét kezdi keresni, hogy méltósággal visszavonulhasson. Észreveszi, hogy kétségbeesett helyzetbe került, és már érzi is annak a súlyos, kellemetlen viharnek közeledtét, amelynek ereje mindeddig még nem volt érezhető házasesetében.

HETEDIK FEJEZET

Annak a művészete, hogy mint kell áldozatnak lennünk

Ettől a győzedelmi naptól kezdve Karolina, a legyőzött, ördögi manőverben keres menedéket: minden órában megkészeríti Adolfnak győzelmét, és megbánatja vele diadalát. Egyszerűen ellenzékké lesz. Még egy ilyen győzelem, és Adolf az esküdtszék elé kerül mint vádlott, hogy saját két kezével megfojtja feleségét, akárcsak Shakespeare Othellója.

Karolina vértanú arcot vett fel, és át van hatva valami olyan szelídségtől, amely az idegekre megy.

Minden alkalommal ezzel gyilkolja Adolfot:

- Amint te akarod! - és szavait rettenetes alázatossággal kíséri.

Nincs az az elégikus poéta, aki felvehetné a versenyt Karolinával, aki az elégiákat csak úgy ontja, egyiket a másik után. Vannak most elégiák a tettekben, a szavakban, elégiák a mosolygásban, néma elégiák, hangos elégiák, elégiák a gesztusokban.

Néhány mutatót adok itt alább belőlük, és ezekben minden házastárs fellelheti saját élményeit.

Beszélgetés a villásreggeli előtt:

- Karolina, ne feledd el, ma este Descharséknál vagyunk, nagy társaság lesz ott, hiszen tudod...

- Igen, barátom.

Beszélgetés az estebéd után:

- Nos, Karolina, te még most sem öltöztél fel...? - kérdezi Adolf, aki nagyon ízlésesen, sőt egyenest előkelően felöltözve lép a szobába. Látja, hogy Karolinán valami kopottas szoknya van, fekete gyászruha, furcsán csillogó blúzzal. Virágok, amelyeket inkább mesterkélteknek, mint művészieknek lehetne nevezni, még siralmasabbá teszik Karolina silány frizuráját, amely az ügyetlen szobalány műve. Karolina kezén piszkos kesztyűk vannak.

- Én már készen vagyok, barátom...

- Ez a te toilette-d?...

- Nincsen más ruhám. Egy új toilette száz ecube kerül.

- Miért nem mondtad ezt meg nekem?

- Én? Hogy én ilyesmiről beszéljek neked? Azok után, amik közöttünk történtek?

- Hát akkor egyedül fogok elmenni - mondja Adolf, aki mégsem akar szégyenkezni a felesége miatt.

- Elhiszem, hogy ez kedvedre van - mondja Karolina, kissé bánkódva. - Egyébként ez látszik is abból, ahogyan *te* felöltözködtél.

Tizenegy vendég van a szalonban, akiket mind Adolf hívott meg estebédre. Karolina is jelen van, de olyasformán, mintha a férje őt is csak meghívta volna. Egyszerűen arra vár, hogy az estebédet felszolgálják.

- Nagyságos úr - mondja az inas halkán gazdájának -, a szakácsnő azt sem tudja, hogy hol áll a feje.

- Miért?

- A nagyságos úr semmit sem szólt neki, és ő csak két entrée-fogást, egy darab marhahúst, egy tyúkot, egész kevés salátát és főzeléket...

- Karolina, te tehát semmit sem rendeltél meg...?

- Honnan tudjam *én*, hogy te vendégeket hívtál magadnak? És egyáltalán, van-e nekem itthon jogom valamiben rendelkezni? Hiszen ön levett az én vállamról minden gondot, és én, igazán, minden nap hálát adott ezért a jó Istennek...

Madame Fischtaminel meglátogatja Karolina asszonyt. Köhögve találja, összegömbölytlen, amint valami kézimunkán dolgozik.

- Ön tehát házi-papucsot hímez kedves Adolfja számára?

Adolf úgy áll a kandalló előtt, mint olyan valaki, akit a következő pillanatban kerékbe fognak törni.

- Nem, nagyságos asszonyom, én ezt egy kereskedő számára csinálom, aki megveszi tőlem. Úgy teszek, mint a foglyok a fegyházakban: a munkájuk megengedi nekik, hogy alkalmilag valami élvezetet szerezhessenek maguknak...

Adolf elpirul. Nem verheti meg a feleségét, és madame de Fischtaminel úgy néz rá, mintha azt akarná kérdezni:

- Mit jelentsen ez?

- Ön kissé sokat köhécsel, édes kis Karolinám - mondja végre Fischtaminel asszony.

- Ó - feleli Karolina -, mit törődöm én az egész életemmel...!

Karolina a causeuse-ön ül egyik barátjuknak feleségével, akinek jó véleményére ön véletlenül sokat ad.

A fülke háttéréből, ahol ön beszélget a férfiakkal, hallja, nem: leolvassa a felesége ajkáról, amint ezt mondja:

- A férjem akarta így!

És ezek a szavak úgy hangzanak el, mintha egy fiatal római nő mondaná el őket, amint belép az arénába.

Hiúságában megsértve ön szeretne egyidőben ott lenni ennél a beszélgetésnél is, és amellet ugyanakkor a vendégeivel is foglalkozni, amiért aztán olyan feleleteket ad, hogy így szólnak hozzá vendégei:

- Hol van az ön feje?

Mert minden pillanatban elveszti a társalgás fonálát, ide-oda vergődik, fickándozik, egyik lábáról a másik lábára áll, mert folyton csak az jár a fejében:

- Mit mondhat most rólam Karolina...?

Adolfék hivatalosak Descharsékhoz. Estebéd, tizenkét személyre. Karolina egy fiatal, csinos férfi mellett ül, akinek neve Ferdinánd, és aki unokaöccse Adolfnak. Az első két fogás ideje alatt a házasság boldogságáról folyik a beszélgetés.

- Semmi sem könnyebb egy asszony számára, minthogy boldog legyen a házasságában - mondja Karolina egy asszonynak, aki panaszkodik.

- Árulja el nekünk ennek a titkát, nagyságos asszonyom - mondja szeretetre méltóan Fischtaminek úr.

- Egy asszonynak nem kell egyebet tennie, mint hogy nem avatkozik bele semmibe, ami a családra vonatkozik; nem szabad magát másnak éreznie, mint a ház belsejének vagy mint rabszolganőnek, akire a gazdája vigyáz; nem szabad soha, hogy bármiben is valami akarata legyen, nem szabad soha megjegyzést tennie... és akkor minden rendben van.

Ezek a szavak keserűen hangzanak el, szinte úgy, mintha könnyecsek égetnék Karolina torkát. Ez feldühíti Adolfot. Merev tekintettel néz feleségére, és így szól:

- Ön, asszonyom, most nem gondol arra, hogy milyen boldogság az, ha a saját boldogságunkat így kikiabáljuk! - azzal olyan pillantást vet feléje, amely méltó volna egy melodráma kény-urához is.

Karolina elégedetten, hogy megmutathatta, mint gyilkolják őt, vagy legalább is azon az úton van, hogy ez a sors várjon rá, most elfordítván fejét, titokban egy könnyecset töröl ki szeméből és így szól:

- A boldogságot nem lehet megmagyarázni.

Az incidens, amint ezt a kamarában mondani szokás, el van intézve. De Ferdinánd ekkor már az üldözött ártatlanságot ismerte fel unokanővéreben.

A vakbélgyulladások ijesztően nagy számáról folyik a diskurzus, és kimondhatatlan betegségekről, amelyekben fiatal asszonyok halnak meg.

- Ezek az asszonyok nagyon boldogok! - mondja Karolina, és úgy tetszik, mintha közelgő halálának programját fejtené ki.

Adolf anyósa látogatóba jön a leányához.

Karolina azt mondja:

- Ez itt a férjem szalonja, ez itt az uram hálósobája.

Őnála minden: „a férjemé”.

- De hát mi van köztetek, gyermekeim? - mondja az anyós. - Szinte azt lehetne mondani, hogy ti ketten nem éltek boldogan egymással?

- Istenem! - feleli Adolf. - Hogy mi van velünk? Az, hogy Karolináé volt a feltétlen hatalom, hogy azt tegyen a házában, amit akar, és hogy nem tudott bánni ezzel a hatalommal.

- Adósságokat csinált Karolina?

- Igen, édes mama.

- Figyeljen rám, Adolf! - mondja az anyós, miután kivárta, hogy a leánya egyedül hagyja a vejét. - Ön talán, édesem, inkább azt kívánja, hogy a lányom nagyon jól öltözködjék, hogy

az ön házában minden úgy menjen, mint a karikacsapás, de hogy mindez egyetlen fillérjébe se kerüljön önnek?

...Méltóztassék csak egyszer, alkalmilag, elképzelni Adolf arcát, mialatt a „női jogok”-nak ezt a fejtegetését végighallgatja.

Karolina most már nem hord többé kopottas toilette-t, sőt annál inkább csodálatosan szép ruha van rajta. Történetesen Deschárséknál vagyunk, mindenki gratulál neki kitűnő ízléséhez, a szép szövethöz, a csipkéihez, ékszereihez.

- Ó igen, önnek jó férje van - mondja Deschárs asszony.

Adolf büszke lesz erre a kijelentésre, és Karolina felé pillant.

- Jó férjem van, nagyságos asszonyom...? Hála Istennek, én egy fillérjébe se kerülök a férjemnek. Mindezt az édesanyámtól kapom.

Adolf kissé hirtelenül megfordul, és élénk beszélgetésbe kezd Fischtaminel asszonnyal.

Egy esztendei abszolút uralom után egy szép napon szelíd és lágy lesz Karolina, és azt mondja:

- Kedves barátom, tulajdonképpen mennyit is költöttél ebben az esztendőben? Kérlek, mondd meg nekem.

- Magam sem tudom.

- Csinálj egyszer egy számvetést.

Adolf úgy találja, hogy egy harmadnyival többet költött, mint Karolina legrosszabb esztendejében.

- És nekem egy fillerre sem volt szükségem a toilette-imre - mondja Karolina.

Karolina Schubert melódiáit játssza. Adolf élvezzi a zene szép játékát, gyönyörködik benne, feláll, és valami kedveset akar mondani Karolinának, de amikor odaér hozzá, könnyek között találja.

- Mi van veled? - kérdezi.

- Semmi. Ideges vagyok.

- Nem is tudtam, hogy ez is gyötör.

- Ó, Adolf, te csak nem akarsz semmit sem látni... Kérlek, a gyűrűim már olyan tágak lettek, hogy nem maradnak meg többé az ujjaimon. Te már nem szeretsz engem, én csak terhedre vagyok...

És egyre sír, nem hallgat többé semmire, és Adolfnak minden újabb szavára újra és újra csak sírni kezd.

- Újra vezetni akarod a háztartást?

- Ó - kiált fel Karolina, és kiegyenesedik, mintha ez teljesen váratlan kérdés volna számára -, most, hogy már alaposan rájöhettél, hogy ez mit jelent...? Nem, köszönöm! Hát akarom én a te pénzedet? ... Különös egy módszered van, hogy az én vérző, sebzett szívemet meggyógyítsad... Nem, köszönöm...

- Jó, amint akarsz, Karolina.

Ez a „Jó, amint akarsz” az első kísérlete a közömbösségnek hiteles feleségével szemben. És Karolina most már látja a szakadékot, amelyhez saját akaratából közeledett.

NYOLCADIK FEJEZET

A francia háború

Minden ember életében van egy szerencsétlen 1814-es esztendő. A hódítások csodateljes ideje után, azok után a napok után, amikor minden akadály diadallá alakult át, és a legcsekélyebb alkalomból szerencse lett, olyan pillanatok következnek, amikor a legszerencsésebb gondolatok hirtelen butaságokká lesznek, a bátorság csak a romlásba vezet, és a vár meginog.

A házasesetben való szerelemnek, amely, ha a költőknek hihetünk, a szerelemnek egész különös válfaja, még az emberi élet minden más jelenségénél is erősebben megvan a saját francia háborúja, és a saját szerencsétlen ezernyolcszáztizennegyedik esztendeje. Az ördög semmit sem szeret jobban, mint karmait belévájni szegény, elhagyatott asszonyok ügyes-bajos dolgaiba. És Karolina most ebben a szituációban van.

Karolina most kezd azon töprengeni, hogy milyen eszközöket használhatna fel arra, hogy férjét ismét visszaterelje önmagához. Karolina számos hosszú órát tölt egyedül otthon, és ezekben az órákban a fantáziája dolgozik. Ide-oda járkal, leül, megint feláll, és egyszerre csak megáll révedezve, elálmodozva az ablak előtt, kinéz a népes utcára, arcát az üvegtáblához szorítva, és mégis úgy érzi magát, hogy a sivatagban, a pusztaságban él, bárha tulajdonképpen jól, sőt fényűzéssel berendezett lakásában van.

Nos, Párizsban, ha az ember nem lakik történetesen egy olyan házban, amely udvar és kert között áll, az egzisztenciák közeli érintkezésben vannak egymással. Minden emelet minden lakásából minden házaspár más házaspárt fedez fel a szemben lévő házban. Mindenki annyiszor nézhet át a szomszédjához, ahányszor csak akar. Szinte bizonyos kényszerűség áll fenn, hogy kölcsönösen megfigyeljék egymást, de bizonyos fokig joggá is lesz, hogy ilyen „látogatásokat” tegyenek, amelyek alól senki sem vonhatja ki magát.

A reggelnek bizonyos órájában ön felkel. A szomszédék szobalánya éppen takarítja a lakást, az ablakokat jó szélesen kitarja, a szőnyegeket kirakja az ablakpárkányra, és íme, ön most tömérdek dolgot felismerhet és kitalálhat - és megfordítva, odaátról is ez történik. És éppen így bizonyos idő múltán ön megismerheti a szemközti lakók intim szokásait, a csinosakét csakúgy, akárcsak az öregekét és fiatalokét, a kacéракét, az erényes asszonyét, a képzelődő bolondét, az öreg agglegény különcködő szokásait éppen úgy, mint a bútorok színét és a macskát a második emeletről vagy a harmadikról. Mindez csupa jel, csupa anyag a kombinálásra.

A negyedik emeleten egy csodálkozó kis grisette észreveszi (természetesen mindig későn) - éppen úgy, mint a szemérmes Zsuzsánna -, hogy áldozatul esett egy öreg hivatalnok (akinek ezernyolcszáz frank évi jövedelme van) örömtől elragadtatott színházi látcsövének, aki ilyesformán ingyen jutott ahhoz, hogy bűnös kéjenc lehessen. Kárpótlásul egy tizenkilenc éves semmittevő uracska most az éppen borotválkozó férfiának kissé kezdetleges öltözetében mutatja meg magát egy derék, ájtatos lelkű asszonynak. Így azután sohasem szűnik meg az alkalom és a lehetőség a megfigyelésekre, mert az értelemnek vannak feledékeny pillanatai. A függönyöket nem eresztik le mindenkor kellő pillanatban. Egy asszony, még mielőtt kisüt a nap, az ablakhoz közeledik, hogy cernát fűzön be a tübe, és a szemben lévő lakás férjem-uramja így egy olyan női fejet csodálhat meg, amely a valóságban Rafael ecsetjére volna méltó, de amelyre, ő úgy véli, ő is méltó, mert hiszen ő tagja a Nemzetőrségnek és egyenruhájában valóban imponáló megjelenésű.

Ha végigmegy a Place Saint-Georges-on hát rögtön felismerheti három szép asszony titkát, ha ugyanis elég értelem lakozik a tekintetében.

Ó, a szent magánélet, hol van ez? Párizs olyan város, amely úgyszólván meztelenül mutogatja magát, mégpedig minden órában. Egy város, amely lényében kokott, minden szemérem nélkül való. Hogy valakinek szemérmes lehessen az életmódja, legalábbis százezer frank évjáradékkal kell rendelkeznie. Az erények igazán költségesebbek, mint a bűnök.

Karolina szerencséjére tekintete gyakran hatol át a muszlin-függönyön, amely megvédi lakását a szemközt álló ház ötödik emeletének lakóitól, illetve azok tekintetétől, és végre észrevesz egy fiatal házaspárt, amely éppen a mézeshetek örömeit élvezi, és amely éppen most költözött szemközt az első emeletre. Karolina most teljes lélekkel átadja magát a legizgatóbb megfigyeléseknek. Odaát nagyon korán leeresztik a függönyöket, és csak nagyon későn húzzák fel. Egy szép napon Karolina, aki, természetesen csak véletlenül, már nyolc órakor felkelt, észreveszi, hogy odaát a komorna valami fürdő-, vagy reggeli toilette-t, egy elragadóan bájos deshabillé-t készít elő.

Karolina felsóhajt.

És ettől kezdve úgy áll leshelyén, mint a vadász. Meglesi, meglepi a fiatal asszonykát, és meglátja boldogságtól sugárzó arcát. És végre eljut már odáig is, hogy kikémléli ezt a bájos házaspárt, s most azt kell látnia, hogy Monsieur és Madame kinyitják az ablakot, aztán kissé egymáshoz simulva az erkélyen kikönyökölnék, és beszívják az üde esti levegőt.

Karolina erősen megfeszíti idegeit, amikor egy szép napon - amelyen a szövetfüggönyöket elfelejtették leeresztetni - észreveszi odaát a csipkefüggönyökön a két szerelmes gyerek árnyékát, amint egymással bolondoznak, hancúroznak, és minden fajta, megérthető és érthetetlen fantasztikus játékokat üznek.

A fiatal asszonyka - odaát- gyakran melankolikusan és álmodozva ül az ablaknál, és várja távollévő férjét. Aztán felhangzik a férj lovának patkócsattogása, egy kocsi zörgése, amely még az utca másik végén jár, és az asszonyka máris felugrik a pamlagról, és mozdulataiból fel lehet ismerni, hogy most azt kiáltja:

- Ő jön!

És Karolina azt mondja magában:

- Mennyire szeretik egymást!

Karolina, amint már mondtam, erősen megfeszíti idegeit, és így végre egy rendkívül zseniális tervet eszel ki: megkísérli, hogy ezt a házasesetbeli boldogságot, amit odaát lát, beadja Adolfnak, mint valami ugyanerre stimuláló szert. Meglehetősen perverz idea ez, de Karolina céljai szentesítenek mindent.

- Adolf - mondja végre -, nagyon szeretetreméltó szomszédnőnk; van. Kis, barna asszonyka...

- Igen - feleli Adolf. - Tudom. Barátnője Fischtaminel asszonynak. Foullepointe-né, egy bankár felesége. A férfi nagyon kellemes, ember, derék fickó, és nagyon szereti a feleségét, valósággal szerelmes belé, sőt egyenest bolondul utána. Igen, az irodáját, a pénztárcáit is ebben a házban tartja, az udvarban, és az utcára nyílik a lakása. Valóban, nem ismerek egyetlen házaspárt se, amelyik boldogabb volna náluk. Foullepointe mindig erről a boldogságról beszél, még a tőzsdén is, és az egész világot telezengi ezzel.

- Hát jó, akkor tedd meg nekem azt az örömet, hogy bemutatod nekem Foullepointe urat és asszonyságot. Igazán nagyon boldog volnék, ha megtudhatnám, hogy Foullepointe-né mit csinál, hogy a férje annyira szereti... Már régóta házasok?

- Éppen olyan régóta, mint mi. Öt esztendeje...

- Adolf, édes barátom, én meghalok az irigységtől! Okvetlenül össze kell hoznod engem Foullepointe-nével. Vagyok én is olyan csinos, mint ő?

- Istenem, ha az operabálon találkoznék veled, és te nem volnál a feleségem, talán, Isten tudja, egy pillanatig én is meginognék...

- Ma igazán kedves vagy. Tehát ne feledd el, hogy a legközelebbi szombatra meghívod őket estebédre.

- Ezt még ma este megtehetem. Elég gyakran találkozom Foullepointe-tel a tőzsdén.

- Végre! - mondja magában Karolina. - Ez az asszony meg fogja nekem mondani, hogy milyen eszközöket használ...

Karolina ismét csak elfoglalja leshelyét. Körülbelül három óra lehet, amikor egy jardinière virágain keresztül pillant, amelyek az ablakból valóságos erdőt varázsolnak, és most kénytelen felkiáltani:

- Igazán, olyanok, mint két gerle...

Karolina erre a szombatra meghívja Deschars urat és Descharsnét, a méltóságteljes Fischtaminelt, társaságuknak legerényesebb házaspárjait. Mindenben készülődnek Karolinánál, ki a legdedikáltabb estebédet rendelte meg, a szekrényekből előszedte összes kincseit, és mindenképpen méltón óhajtja ünnepelni az „imádott asszonyoknak” ezt a példaképét.

- Ma este - mondja Deschars asszonyhoz, abban a pillanatban, amikor az összes asszonyok némán egymást vizsgálgatják - ma este meg fogja nálam ismerni a földkerekség legbájosabb házaspárját, a mi szomszédainkat a szemközti házból. A férfi fiatal, szőke és kimondhatatlanul kecses és finom. És a modora! Amellett valóságos lord Byron-feje van. Igazi Don Juan, aki azonban hű a feleségéhez. Az asszony charmant, és úgy látszik, ő megtalálta annak titkát, hogy a szerelmet mint lehet az örökkévalóságig konzerválni. És én talán éppen neki fogom köszönhetni azt, ha az én házaseletem boldogsága újjáéled. Ha Adolf csak megpillantja őket, máris szégyenkezni fog saját modora és viselkedése miatt. El fog pirulni és...

Ebben a pillanatban jelentik:

- Madame és Monsieur Foullepointe!

Foullepointe asszony csinos, barna teremtés, igazi párizsi nő, hajlékony, karcsú, ragyogó tekintetű, kinek szemét hosszú szempillák árnyékolják be. Elragadóan öltözködött fel ma estére, és most leül a pamlagra.

Karolina most egy kövér urat üdvözöl, akinek a haja szürke, de már nem nagyon sűrű, és aki fáradtan követi ezt a párizsi andalúziai szépséget. A férfi arca és hasa egy szilénre emlékeztet, a koponyája ragyog, mint a friss vaj, vastag ajkain cinikus, lusta mosoly vonaglik; - szóval: egy filozófus áll az ember előtt.

Karolina felettébb csodálkozva nézi végig ezt az urat.

- Édesem, Monsieur Foullepointe - mondja Adolf, és bemutatja Karolinának ezt a tiszteletreméltó öregurat, aki már az ötvenes éveiben jár.

- Nagyságos asszonyom - mondj a Foullepointene-nének Karolina, aki szeretetreméltóságot erőltet magára - el vagyok ragadtatva, hogy kedves... apósával jött el hozzánk (általános csodálkozás); de remélem, mégis szerencsénk lesz kedves férjéhez is...

- Nagyságos asszonyom...?

Mindenki felfülem és rájuk néz. Adolf áll most minden tekintet középpontjában, néma a csodálkozástól. Szeretné Karolinát valami süllyesztő szerkezettel - amint ezt a színházban meg lehet tenni - eltüntetni a föld színéről.

- Ez *itt* Monsieur Foullepointe, a férjem - mondja Foullepointe asszony.

Karolina most skarlátvörös lesz, mert észreveszi, hogy mit csinált. Adolf pedig feléje lövell egy szúrós pillantást, amelynek elektromos ereje legalábbis kétszáz volt.

- Hiszen kegyed azt mondta, hogy a férje fiatal, szőke... - jegyzi meg mély hangon Deschars asszony.

Foullepointe-né, aki okos nő, bátran a mennyezetre néz fel.

...Egy hónap múlva madame Foullepointe és Karolina bensőségteljes barátnők.

Adolf, aki Fischtaminel asszonnyal van elfoglalva, figyelmet sem szentel ennek a kissé veszedelmes barátságának, amely pedig meg fogja hozni a maga gyümölcseit.

Mert tessék megjegyezni, mint axiómát

Az asszonyok már több asszonyt rontottak el, mint amennyi asszonyt a férfiak szerettek.

KILENCEDIK FEJEZET

Előkészületek egy szép temetéshez

Bizonyos idő múlva, amelynek tartama Karolina alapelveinek szilárdságától függ, egy szép napon csak fáradtnak és gyöngének látszik, és Adolf, aki egy díványon látja heverni, mint gyíkot a napon, azzal a bizonyos korrekt aggodalmaskodással kérdezi:

- Mi van veled, édesem? Mi a bajod?
- Szeretném, ha már meghaltam volna!
- Ez nagyon kellemes és egyenest pajkos kívánság...!
- Nem a halál az, amitől félek, hanem az előzetes szenvedés!
- Szóval ez azt jelenti: hogy nem teszek boldoggá!...Igen, ilyenek az asszonyok!

Adolf zsémbeskedve dübörög keresztül a szalonon, de hirtelen csak megáll, mert azt látja, hogy Karolina csipkés zsebkendőjét tartja kezében, és hogy nagy ügyesen könnyeket hullat beléje.

- Beteg vagy?
- Igazán nem érzem magam jól. (Hallgatás.) Mindaz, amit még szeretnék, az volna: megtudni, hogy még elég ideig élhetek-e ahhoz, hogy kis lánykámat mint férjes asszonyt láthassam. Most már tudom, hogy mit jelent az: az igazi férjet kiválasztani. A fiatalok még nem értik ezt ... Ó, te csak járj nyugodtan tovább a szórakozásaid után... az olyan asszony, aki a jövőre gondol, az olyan asszony, aki beteg, igazán nem mulattató. Menj, menj szórakozni...

- Mi a bajod?
- Barátom, nekem nincs semmi bajom, én kitűnően érzem magam, nekem nincs szükségem semmire, de igazán semmire sem. És most már sokkalta jobban is érzem magam. Menj csak, hagyj engem... ne törődj velem.

Most először Adolf elmegy és majdnem szomorú.

Nyolc nap múlik el, és ezalatt a nyolc nap alatt Karolina a legszigorúbban megparancsolta a szolgaszemélyzet minden egyes tagjának, hogy a nagyságos úr előtt el kell titkolniuk, hogy milyen rettenetes állapotban van ő most. Nagyon gyöngé, mindig csönget, amikor ájulni készül, és rengeteg mennyiségű étert fogyaszt el. Végre a szolgaszemélyzet mégis elárulja a nagyságos úrnak a nagyságos asszony házastársi heroizmusát, és Adolf este, a dínér után otthon marad, és látja, hogy a felesége nagyon is túlságos gyöngéden öleli át a kis Marie-t.

- Szegény gyermek! Csak te miattad aggódok és gondolok a jövőre! Ó, én édes Istenem, milyen nehéz is az élet!
- De gyermekem - mondja most Adolf -, miért csinálsz magadnak annyi gondot?
- Ó, én nem *csinálok* magamnak semmiféle gondot! ... Én semmit sem félek a haláltól ... ma reggel végignéztem egy temetést, és közben azt gondoltam magamban, hogy a halál mégis csak valami szép dolog! De mi lehet az oka annak, hogy én mindig csak a halálra gondolok? Valami betegség volna ez? Úgy érzem, hogy én magam fogom megölni magamat.

Mennél jobban igyekszik Adolf felvidítani Karolinát, Karolina annál jobban eltakarni igyekszik arcát a lecsillapíthatatlan sírás fátyolával. Adolf másodszor otthon marad és unatkozik. Aztán, az erőszakolt könnyek harmadszori rohamánál eltávozik, és most már egyáltalán nem

szomorú többé. Végül is megunja már ezeket az örökös panaszkodásokat, a haldoklásnak ezeket a pózait és ezeket a krokodilus könnyeket.

És végül azt mondja:

- Ha beteg vagy, Karolina, hát akkor orvost kell hívatnod!

- Amint akarsz! Akkor legalább hamarabb vége lesz az egész dolognak. Nekem semmi kifogásom sincs ellene. Jó, hozz magaddal egyet a te híres orvosaid közül.

Egy hónap múlva Adolf már annyira kifáradt annak a halált jelentő arcnak a látásától, amellyel Karolina nap-nap után az összes lehető változatokban kedveskedik neki, hogy végül is egy híres orvost rendel magukhoz. Párizsban az orvosok valamennyien okos és szellemes emberek, és nagyszerűen kiismerik magukat a házassági betegségek összes diagnózisában és terápiájában.

- Nos, nagyságos asszonyom - mondja a hírneves orvos -, hogyan is juthat egy ilyen szép asszony arra a gondolatra, hogy beteg legyen?

- Igen uram, én a sír szélén állok már.

Karolina megkísérli - természetesen Adolfra való tekintettel -, hogy mosolyogjon.

- Szép, de az bizonyos, hogy a kegyed szeme tiszta tekintetű, és éppenséggel nem olyan, mintha szüksége volna a mi ördögi patikaszereinkre.

- Csak nézzen utána jobban, doktor, láz emészt, az a bizonyos, alig észrevehető bujkáló láz...!

És Karolina most maliciózus tekintettel néz a hírneves orvosra, aki így szól magában:

- Milyen szép szeme van ennek az asszonynak!

Hangosan pedig ezt mondja:

- Szép. Lenne szíves tehát megmutatni a nyelvét?

Karolina két sor fehér foga között kinyújtja macska-nyelvecskáját.

- Az bizonyos, egy kicsikét fehér, itt lent. De bizonyára reggelizett? - jegyzi meg a nagy orvos, és közben Adolfra pillant.

- Semmit sem reggeliztem - feleli Karolina -, csak két csésze teát...

Adolf és a hírneves orvos egymásra néz, mert az orvos ebben a pillanatban éppen azt kérdezi magától, hogy az asszony vagy a férfi üz-e vele tréfát.

- És mi kínozza önt tulajdonképpen? - kérdezi a hírneves doktor Karolinát, és nagyon komolyan néz rá.

- Nem tudok aludni.

- Úgy.

- Nincs étvágyam...

- Fájdalmaim vannak, itt...

Az orvos megerőltetetten néz Karolina testének ama részére, amire az asszony mutat.

- Nos hát jó, ezt majd később fogjuk megvizsgálni... Hol fáj még?

- Minden pillanatban hideg borzongás fut végig rajtam...

- Szép!

- Igen, és aztán... mindig halálosan szomorú vagyok, mindig a halálra kell gondolnom, és öngyilkossági gondolataim vannak.

- Ó? Igazán?

- Olykor, hirtelen, egészen forró lesz az arcom, aztán a szemhéjaim folytonosan reszketnek...

- Igen, ezt mi *trismus*nak nevezzük.

Az orvos egy óra hosszat a legnehézkesebb tudományos kifejezésekkel magyarázza a *trismus* természetét, amiből kitűnik, hogy a trismus - hát az éppen trismus. De közben a legnagyobb szerénységgel még megjegyzi, hogy ha a tudomány nagyon pontosan tudja is azt, hogy a trismus az trismus, az okai ennek az ideges betegségnek, amely jön, megy, visszatér és megint elvonul, valóságos rejtély számba mennek.

- És - teszi még hozzá - azt mégis teljes bizonyossággal tudjuk, hogy az idegrendszer dolga az egész.

- Veszedelmes? - kérdezi Karolina nyugtalanul.

- Ó, éppenséggel nem.

- Hogyan fekszik ön az ágyban?

- Kinyújtózkodva.

- Helyes. És melyik oldalán?

- A jobbon.

- Nagyon helyes. Hány matrac van az ön ágyában?

- Három.

- Szép. És van még azonfelül fejpárna is?

- Igen, de...

- És mi van a fejpárnában?

- Lószőr.

- Nagyon helyes. Lenne szíves most néhány lépést tenni előttem. Igen egészen úgy, mintha mi nem is figyelnék meg önt.

Karolina néhány lépést tesz, olyanokat, akárcsak Elsler Fanny, és közben már szinte egészen andalúziai módon mozgatja tournure-jét.

- Nem érez bizonyos nehézséget, ólmosságot a térdeiben?

- Nem... (és most megint leül) - De édes Istenem, ha jobban meggondolom, azt hiszem, hogy mégiscsak...

- Helyes! Ön most néhány napig itthon tartózkodott?

- Ó, igen, uram, már régóta és mindig egyedül voltam.

- Jó. Ez talál, talál. Hogyan fésüli a haját éjszakára?

- Főkötőt veszek fel, valami csipkedísszel, néha még selyemkendőt is kötök föléje...

- Nem érez olykor forróságot, mintha verejtek futná el?

- Amikor alszom, igazán nem figyelhetem meg ezt.

- De mindenesetre észreveheti azt, hogy a fehérenemű ott, ahol a homloka fekszik, nedves, amikor reggel felébred.

- Igen, ez néha így van...

- Helyes! Most nyújtsa ide a kezét!

Az orvos előhúzza az óráját.

- Mondtam már önnek, hogy gyakran vannak szédüléseim? - kérdezi most Karolina.

- Úgy! - mondja a doktor, mialatt a pulzust vizsgálja. - És estefelé?

- Nem, reggelente.

- Ó! Szédülési rohamok reggel! - mondja most az orvos, és megint Adolfra néz.

- Nos? - kérdezi Adolf. - Mi az ön véleménye a feleségem egészségi állapotáról?

- G ... herceg Londonba utazott - mondja a nagy orvos, mialatt Karolina teint-jét figyeli - és most sokat beszélnek erről a Faubourg Saint-Germain-ben.

- Sok betege van ott önnek? - kérdezi Karolina.

- Jóformán minden jó család... Istenem, ma reggel is már hét látogatásom volt ott, és ezek közül nem egy helyen igazán veszedelmes a betegség.

Az orvos feláll.

- Nos, mi az ön véleménye az én betegségről? - kérdezi Karolina.

- Nagyságos asszonyom, önnek vigyáznia kell, nagyon vigyázni, önnek csillapító szereket kell használnia, némi hársfa teát kell innia, gyöngye diétát tartania, csak fehér húst szabad ennie, és mindenekelőtt sokat kell mozognia.

- És ezért nekem húsz frankot kell fizetnem! - mondja magában Adolf, mosolyogva.

A kiváló orvos karonfogja Adolfot, és kiviszi magával. Karolina lábujjhegyen követi őket, az ajtóig.

- Kedves uram - mondja a hírneves orvos -, nem akartam kedves feleségét nyugtalanítani és megijeszteni. Nincs semmi értelme, hogy megijeszsem őt. Az egész dolog inkább *önt* érinti. Önnek nem szabad ennyire elhanyagolnia a feleségét. A nagyságos asszonynak elég élénk temperamentuma van; és ennek folytán olyan nyomorúságos állapotba is juthat, hogy azután ön ezt még nagyon meg fogja bánni. *Ha* ön szereti őt, nos hát szeresse is őt! De ha már ön nem szereti többé őt, és mégis súlyt helyez arra, hogy életben tartsa gyermekeinek anyját, hát ez azután már... a higiénia dolga, de csak ön segíthet itt!

- Milyen pompásan megértett engem ez az ember! - mondja magában Karolina.

Most kinyitja az ajtót:

- Doktor úr, hiszen ön fel sem írta nekem a receptet...

A nagy orvos mosolyog, zsebre vágja a húszfrankos bankjegyet, és Adolfot átengedi felesége kezeinek, aki most megragadja a férjét, és így szól:

- Nos, hát mondd meg az igazságot az egészségi állapotom felől...! El kell tehát készülnöm a halálra?

- Ó, Istenem, hiszen az orvos azt mondta nekem, hogy te *túlságosan is* egészséges vagy! - kiáltja most Adolf, aki egyre idegesebb lett.

Karolina a díványra veti magát, és sírni kezd.

- Mi a bajod?

- Ó, sok minden az én bajom ... terhedre vagyok, te már nem szeretsz többé engem! Nem is akarom többé, sohasem akarom többé látni ezt az orvost. Igazán nem tudom, hogy madame Foullepointe miért ajánlotta, hogy ezt hívassam. Hiszen csak csupa butaságot mondott itt nekem. Jobban tudom én, mint ő, hogy mire van nekem tulajdonképpen szükségem.

- És hát mire van neked szükséged?

- Te hálátlan, még te kérdezed ezt? - mondja az asszony, és fejét Adolf vállára hajtja.

Adolf megindultan ezt mondja magában:

- A jó doktornak mégiscsak igaza volt.

És Karolina egy Schubert-dalt énekel, a hipochonder asszonyok minden szertelenségével.

TIZEDIK FEJEZET

Kommentár, amelyben megmagyaráztatik a „felichitta” (ó, boldogság!) szó értelme, minden operának, tehát a házasságnak fináléjában is.

Ki nem hallgatott még meg világeletében valamilyen olasz operát? Ha pedig ön már ezt megtette, okvetlenül észre kellett vennie, hogy a költő és a kórus mennyire visszaél ezzel a szóval „felichitta” (ó, boldogsági) abban a pillanatban, amikor már mindenki távozik a páholyokból, vagy elhagyja ülőhelyét. Az életnek valóban csúf szimbóluma ez. Eltávoznak abban a pillanatban, amikor az „ó, boldogság”-ot hallják. Gondolkozott-e már ön azon, hogy milyen mély igazság rejlik ebben a fináléban? Ebben az „ó, boldogság!”-ban, abban a pillanatban, amikor a zeneszerző utolsó hangjait hallatja, amikor a költő utolsó rímeit csendíti ki, amikor a zenekarban az utolsó vonásokat teszik meg a hegedűkön, amikor a muzsikának utolsó lehelete olvad el, a szólisták így szólnak magukban:

- Végre mehetünk vacsorázni!

és a kóristák:

- Milyen jó, hogy ma nem esik az eső!

Nos, minden életsorsban van egy pillanat, amikor megszűnnek a tréfák, amikor vége a darabnak, amikor itt a befejezés, és amikor mindenki a maga módja szerint elénekli az „ó, boldogság!” fináléját. Amikor elhangzottak már az összes duók, szólók, *stretták*, kódák, a kórusok, a duettek és a noktürnök, amikor már készen vagyunk mindazokkal a fázisokkal, amelyeket azok az apróbb jelenetek bemutatnak önöknek, amelyeket a házassélethez rajzoltunk, és amelyek olyan témák, hogy azoknak variációit a szellemes emberek éppen úgy, mint a korlátoltak, saját maguk megcsinálhatják - mert ahol bajokról van szó, ott mindnyájan egyformák vagyunk - akkor a legtöbb párizsi házaspár elérkezett ama fináléhoz, amely talán ilyesforma:

A feleség

(egy fiatal asszonyhoz, aki a házassélethez éppen a vénasszonyok nyarát éli): Édesem, *én* vagyok a legboldogabb asszony a földkerekségen. Adolf a legkiválóbb ember: jó, sohasem kínoz engem, mindig előzékeny. Ugyebár, Ferdinánd?

(Karolina ezzel a kérdéssel Adolf unokaöccséhez fordul, ahhoz a fiatalemberhez, akinek csinos nyakkendője van, a haja ragyogó, a cipője lakkból való, a kabátja végtelenül elegáns szabású, a kalapja claue, kesztyűje glasszé, mellénye gondosan választékos, bajusza a legdivatosabb, csinos pofaszakálla van, à la Mazarin „légy” ül az állán, és aki mindenekfelett megáldatott még mély, néma és örökös csodálattal Karolina iránt.)

Ferdinánd

Adolf nagyon boldog, hogy olyan felesége van, mint ön. Mi hiányozhat még neki? Semmi!

A feleség

Kezdetben mindig veszekedtünk. De most már kitűnően értjük egymást. Adolf még mindig csak azt teszi, amit ő akar, sohasem kényszeríti magát valamire, én sohasem kérdezem meg, hogy hová megy és nem faggatom ki, hogy kivel beszélt. Az egymásra való kölcsönös tekintet, édes barátnóm, ez a nagy titka a házassélethez boldogságának. Ti még az apró civakodásoknál, kis perpatvaroknál tartotok, a féltékenykedésnél, a vitatkozásoknál, a kölcsönös túszurkálódásoknál. Mire való mindez? A mi életünk, akik csak asszonyok

vagyunk, úgylis rövid. Mennyink van összevissza? Tíz jó esztendőnk, miért rontsuk ezt el saját magunk. Én éppen olyan voltam valamikor, mint kegyed. De egy szép napon megismerkedtem madame Foullepointe-tel, egy bájos, kedves asszonnyal, és ő felvilágosított engem mindenről, és megmutatta nekem, hogy mint lehet egy férfit boldoggá tenni. Azóta Adolfból egészen más ember lett. Most ő a legelragadóbb ember. Most ő az első, aki nyugtalanul, sőt aggodalmaskodva így szól, ha színházba megyek, és ha hét órakor egyedül vagyunk: - Ferdinánd remélhetőleg érted megy? Ugyebár, Ferdinánd?

Ferdinánd

Mi a földkerekség legjobb unokatestvérei vagyunk.

A fiatalasszony

(aki most kerül sorra): És ebben a boldogságban lesz majd nekem is részem?

Ferdinánd

Ó! Kegyed nagyon csinos, nagyságos asszonyom, és kegyed számára semmi sem lesz könnyebb, mint ezt elérhetni!

A feleség

(kissé ingerlékenyen): Nos, adieu, kicsikém! (A fiatalasszony, akin most sor van, eltávozik.): Ferdinánd, maga bűnhődni fog ezekért a szavakért!

A férj

(a Boulevard des Italiens-en Fischtaminel urat kabátjának gombjánál tartja fogva és így szól): Kedves uram, ön még azt hiszi, hogy a házasság talpköve a szenvedély. Az asszonyok szükség esetén szerethetnek egyetlen férfit, de mi, férfiak? ... Én istenem, a társadalomnak valamennyi szabálya sem fékezheti meg a természetet. Látja kérem, a legjobb, a legüdvösebb, amit a házasságban tehetünk: ha tekintettel vagyunk egymásra. Én vagyok a világ legboldogabb férje. Karolina egy jó barátnő a számomra, mindent feláldozna értem, még Ferdinándot is, ha szükség volna erre. Igen, ön most nevet, de ez igaz, ő képes *mindent* megtenni értem. Önök még mindig gyötrik magukat a szociális berendezkedések javítása felett való legkülönösebb ideákkal. De az élet nem tér vissza még egyszer. Annyi gyönyörűséget kell belétönni, amennyi csak belefér. Most már két esztendeje múlt el, hogy Karolina és én közöttem a legcsekélyebb elkeseredett szó sem hangzott el. Most már pajtásom van Karolinában, akinek mindent elmondhatok, és aki komoly esetekben ott áll az oldalamon. Mi közöttünk nincs semmiféle csalás, semmiféle megtévesztés, mi tudjuk jól, hogy mit kell tartanunk egymásról. Ha egyszer-egyszer újra közeledünk egymáshoz, hát ezek, hogy úgy mondjam, bosszúállások, ért ön engem? Így azután mi a kötelességeinket örömökké változtattuk át. Mi most boldogabbak vagyunk, mint azokban az unalmas, sivár időkben, amelyeket mézesheteknek neveznek. A feleségem olykor, alkalomadtán, így szól hozzám:

- Ma rossz hangulatban vagyok, hagyj magamra, menj csak el! - és így a vihar *másnak* a feje felett tör ki. Karolina többé meg sem kísérli, hogy társaságban a felsőbbbséget játssza. Mindenkinek csak jót mond felőlem. Sőt még egyenest boldog is, ha nekem saját külön apró örömeim vannak. És mert tisztességes asszony, hát a vagyonukat a legnagyobb finomsággal és gyöngédséggel élvezi. A háztartásunk jókarban tartott. A feleségem hagyja, hogy azt tegyek a felesleges pénzünkkel, amit éppen akarok. Nos, látja, mi egyszerűen megolajoztuk a kerekeket és ön, kedves Fischtaminel uram, ön kavicsokat rakott rájuk. De önnek nincs igaza: az Othello-kosztüm rosszul illik a magunk fajta emberekre, és olyan, mint egy török jelmez karneválkor.

A kórus

(egy szalonban. Szín: egy bál): Karolina asszony bájos asszony!

Egy asszony

(fején turbánnal): Igen, kitűnő alakja van, a tartása nagyszerű, méltóságteljes!

Egy másik asszony

(akinek hét gyereke van): Igen, értett ahhoz, hogy mint bánjon a férjével.

Ferdinándnak egy barátja

De szereti is a férjét. Adolf egyébként nagyon disztिंगvált és sok élettapasztalattal rendelkező ember.

Fischtaminel asszony egyik barátnője

Imádja a feleségét. Őnáluk soha sincsenek kellemetlen helyzetek, náluk mindenki jól érzi magát.

Foullepointe úr

Igen nagyon kellemes ház az övék.

Egy asszony

(akiről sok rosszat mondanak): Karolina jó, kedves, szívélyes és soha, senkire sem mond rosszat.

Egy másik asszony

(aki táncolt és éppen most jön vissza a helyéhez): Emlékszik még, milyen unalmas volt abban az időben, amikor Deschars-ékkal érintkeztek?

Fischtaminel asszony

Ó, ő is, meg a férje is, akkortájt valóságos tüske csomók voltak!... Örökösen civakodtak! (Madame Fischtaminel eltávozik.)

Egy színész

De Deschars úr is ért ahhoz, hogy mint kell szórakozni! Sokat látni ökelmét a kulisszák mögött. Úgy látszik, hogy Deschars asszonynak végre is kissé drágán kell majd megfizetnie az erényességét.

Egy polgárasszony

(aki attól tart, hogy a társalgás olyan fordulatot fog venni, amely veszedelmes lehet a lányára): Madame Fischtaminel ma este igazán bájos volt.

Egy negyvenéves asszony

(aki nem tud magával mit kezdeni): Adolf úr éppen olyan boldognak látszik, mint a felesége.

Egy fiatal lány

Milyen csinos ember ez a Ferdinánd! (Az anyja „csöndesen” a lábára lép.) Mit parancsolsz, mama?

Az anya

(merev tekintettel néz a lányára): Édesem, ilyesmit nem szoktak kimondani, kivéve azt az esetet, amikor olyasvalakiról van szó, aki házasság dolgában is szóba jöhet. Márpedig Ferdinánd nem az az ember, akivel házasságra lehet lépni.

Egy nagyon dekolletált nő

(egy másikhoz, aki nem kevésbé dekolletált. Sotto voce): Édesem, látja, mindebből az a morál, hogy: Boldog házaspárok csak... négyesben vannak.

Egy barát

(akinek az író, eléggé elővigyázatlanul, megmutatta ezt a kéziratot): Ezek az utolsó szavak hamisak.

Az író

Úgy! Azt gondolja?...

A barát

(aki éppen mostanában nősült meg): Ön az egész tintakészletet csak arra használja, hogy a társadalmat befeketítse... Azzal az ürüggyel, hogy felvilágosítja! Ó, édes jó uram, vannak házaspárok, akik kettesben százszorta, de ezerszerte boldogabbak, mint az ön állítólagos négyesben élő házaspárjai.

Az író

Tehát azokat az embereket, akik házasodni óhajtanak, meg kellene tévesztenünk, és az utolsó szavakat ki kellene törölnünk?

A barát

Nem, mert úgyis csak úgy fogják venni őket, mint a vicceket a bohózatokban!

Az író

Utóvégre ez is egy módja annak, hogy a világnak megmondjuk az igazságot.

A barát

(aki megmarad véleményénél): Olyan igazságokat, amelyek csak arra valók, hogy rövidesen hazugságokká legyenek.

Az író

(aki azt akarja, hogy övé legyen az utolsó szó): És miből nem lesz végül is hazugság? Ha a feleséged hús esztendővel idősebb lesz, akkor folytatni fogjuk ezt a beszélgetést. Lehet, hogy ti csak *hármásban* lesztek boldogok!

A barát

Te kissé hevesen állsz bosszút azért, hogy nem tudod megírni a *boldog* házasságok történetét!